

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_184509

UNIVERSAL
LIBRARY

विक्रमोर्वशी ।

[दोः]

महाकवि श्रीकालिदासविरचिता ।

पण्डितकुलपतिना,

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीमज्जीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

विरचितया व्याख्यया परिशोभिता ।

तदात्मजाभ्यां

पण्डित-श्रीआशुबोध-विद्याभूषण-

पण्डित-श्रीनित्यबोध-विद्यारत्नाभ्यां

परिवर्द्धितटीकयाऽलङ्कृत्य संस्कृत्य च प्रकाशिता ।

चतुर्थे संस्करणम् ।

कलिकातामहानगर्याम्

वाचस्पत्ययम्भे

मुद्रिता ।

प्रकाशक— { पण्डित-श्रीआशुबोध-विद्याभूषण
तथा
पण्डित-श्रीनित्यबोध-विद्यारत्न ।

प्राप्तिस्थान— { २ न०, रमानाथ मजुमदार ट्रीट, आम्हार्ल-
ट्रीट पोष्ट-अफिस । कलिकाता ।

प्रिन्टर—वि, वि, मुखर्जी ।

२ न०, रमानाथ मजुमदार ट्रीट, कलिकाता ।

विक्रमोर्वशी ।

प्रथमोऽङ्कः ।

वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं रोदसी
यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः ।
अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्मृग्यते
स स्थाणुः स्थिरभक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः ॥ (१)

नान्दन्ते (२) सूत्रधारः ।

(१) वेदान्तेष्विति ।—वेदान्तेषु उपनिषत्सु यं देवं रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्याप्य स्थितं सर्वव्यापिनमित्यर्थः । एकपुरुषम् अद्वितीयमाहुः वर्णयन्तीत्यर्थः । “अस्मिन् द्यौः पृथिवी चान्तरीक्षमीतं मनः सद्म प्राणेश सर्वैः तमेवैकं जानीथ आत्मानमन्या वाचो विमुञ्चथ अमृतशेषं सेतुः” । इति श्रुतिः । तथा, नास्ति अन्यस्तद्भिन्नः कश्चित् विषयो वाचो यस्य स तथाभूतः ईश्वर इति शब्दः यस्मिन् देवे यथार्थाक्षरः सार्थकः अणिमाद्यष्टैश्वर्यसहावादित्यर्थः । तथा, नियमिताः अन्तर्निर्बुद्धाः प्राणादयो प्राणापानसमानोदानव्यानाख्याः पञ्च शरीरवायव्ये सैलक्ष्ण्यमूतैर्मुमुक्षुभिर्मुक्तिमिच्छुभिर्योगिभिरित्यर्थः । यश्च अन्तरात्मनि मृग्यते अन्विष्यते । “एकी वशी सर्वमूतात्तरात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति । तमात्मस्थं ये न पश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम्” इति । तस्यात्मनि दर्शनोपदेशः । स्थिरा अचला या भक्तिलक्ष्याः योगिन सन्पकेषु सुलभः सुप्रापः सुगम इत्यर्थः । स स्थाणुः शिवः वो युष्माकं निःश्रेयसाय क्षमाय अस्तु, मुक्तिप्रदो भवतु इत्यर्थः । शार्दूलबिक्रीडितं कन्दः ।

(२) नान्दन्ते इति ।—नान्दीलक्षणं यथा,—“वागीर्वचनसंयुक्ता स्तुतिर्यस्मात् प्रयुज्यते । देवविजयपादीनां तस्मात् नान्दीति संज्ञिता ।”

मूव । अलमतिविस्तरेण । [नेपथ्याभिमुखमवलोक्य] । मारिष !
परिषदेषा पूर्वेषां कवीनां दृष्टरसप्रबन्धा ; अहमस्यां कालिदास-
ग्रथितवस्तुना नवेन त्रोटकेन उपस्थास्ये, तदुच्यतां पात्रवर्गः,
स्त्रेषु स्थानेषु अवहितैर्भवितव्यं भवन्निरिति । (३)

नटः । [प्रविश्य] यथाज्ञापयति देवः ।

मूव । यावदस्यामार्यविदग्धमिश्रान् शिरसा प्रणिपत्य
विज्ञापयामि ।—

प्रणयिषु दान्तिख्यवशादथवा सहस्तुबहुमानात् ।

शृणुत जना ! अवधानात् क्रियामिमां कालिदासस्य ॥ (४)

नेपथ्ये । [अज्ञा । परितापध परितापध] । (क)

मूव । अये ! किमयमकस्माद्दिमानचारिणामाकाशी करुण-
ध्वनिः श्रूयते ? [विचिन्त्य] । आं ज्ञातम्, भवतु ।—

ऊरुङ्गवा नरसखस्य मुनिः सुरस्त्री

कैलासनाथमुपसृत्य निवर्त्तमाना ।

(क) आर्याः ! परित्रायध्वं परित्रायध्वम् ।

(३) मारिष इति मूवधारकृतं पारिपार्श्विकसम्बोधनम् । “मूवधारं
वटेद्वाव इति वै पारिपार्श्विकः । मूवधारो मारिषेति” इत्यादि दर्पणे । परिषत्
सभा. दृष्टरसप्रबन्धा दृष्टो रसप्रबन्धः शङ्कारादिरसबहुलः प्रबन्धः सन्दर्भः यथा ।
त्रोटकेन त्रोटकाख्यदृश्यकाव्येन इत्यर्थः । तल्लक्षणं यथा—“सप्ताष्टनवपञ्चाङ्गं दिव्य-
मानुषसंश्रयम् । त्रोटकं नाम तत् प्राहुः प्रत्यङ्गं सविदूषकम् ॥” इति दर्पणकारधृत-
वचनम् । पात्रवर्गः नटसम्प्रदायः । स्त्रेषु स्थानेषु स्त्रीयेषु कर्त्तव्यपदेषु इत्यर्थः ।
अवहितैः अप्रमत्तैः ।

(४) प्रणयिष्विति ।—प्रणयिषु सुदृक्त्वात् याचकेषु वा । दान्तिख्यं परच्छन्दाव-
बन्धित्वं, तदज्ञात् तज्ज्ञेतोः अस्मात् अनुग्रहबुद्धेति भावः । सहस्तुबहुमानात् सत्
होषरहितं यदस्तु इतिवचं तस्मान् बहुमानं समाहरः तस्मात् । अन्वत् स्पष्टम् ।

वन्दौकता विबुधशत्रुभिरङ्गमार्गे

क्रन्दत्यतः शरणमप्सरसां गणोऽयम् ॥ (५)

[इति निष्क्रान्ती] ।

प्रस्तावना (६) ।

[ततः प्रविशन्ति अपट्टीक्षेपेण अपसरसः] । (७)

अप्सरसः । अज्जा ! परित्ताअध परित्ताअध, जो अमर-
पन्नषादी, जस्स वा अम्बरदले गदौ अत्थि । (ख)

[ततः प्रविशति अपट्टीक्षेपेण रथाकटो राजा मृतश्च ।]

राजा । अलमाक्रन्दितेन ; सूर्योपस्थानसन्निवृत्तं पुरुरवसं
मामेत्य कथ्यतां, कुतो भवत्यः परिव्रातव्याः इति । (८)

रथा । असुरावलेवादो । (ग)

(ख) आर्याः ! परिव्रायध्वं परिव्रायध्वं, योऽमरपक्षपाती, यस्य वा
अम्बरतले गतिरसि ।

(ग) असुरावलेपात् ।

(५) ऊरुइवा इति ।—नरस्य तन्नामधेयस्य मुनेः सखा तस्य मुनेः नारायणस्य
ऊरुइवा ऊरीरुत्पत्रा सुरस्त्री अप्सराः उर्वशीत्यर्थः । कैलासनाथं कुबेरम् उपसृत्य
स्तुतिवन्दनादिकं कृत्वेत्यर्थः निवर्त्तमाना प्रत्यागच्छन्ती अङ्गमार्गे अङ्गपथे विबुध-
शत्रुभिः दानवेः वन्दौकता धृता वडा वा, अतः कारणात् अथमप्सरसा गणः
शरणं क्रन्दति, साहाय्यार्थं कसपि शरण्यमुद्दिश्य रोदिति इत्यर्थः । वसन्त-
तिलकं कृन्दः ।

(६) प्रस्तावनालक्षणं यथा ।—“नटो विदूषको वापि पारिपात्रिक
एव वा । स्वभारैण सद्विताः संलापं यत्र कुर्वते । चिद्वैवाक्यैः स्त्रकार्योत्थैः
प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आसुखं तत् तु विज्ञेयं नात्रा प्रस्तावनाऽपि सा ॥”

(७) अपट्टीक्षेपेण यवनिकाऽपसारणं विनैव । पात्रप्रवेशावसरे यवनिकाप-
सारणनियमः, अत्र तु अप्सरसां सम्भ्रमसाध्वसद्योतनाय यवनिकाऽपसारणं विनैव
प्रवेशः । तदुक्तं,—“पट्टीक्षेपो न कर्त्तव्यः आर्त्तराजप्रवेशने” इति ।

(८) सूर्योपस्थानात् सन्निवृत्तं सूर्यमुपास्य प्रत्यागच्छन्मित्यर्थः ।

राजा । किमसुरावलेपेन भवतीनामपराङ्गम् ? (८)

रथा । सुणादु महाराओ; जा तबोबिसेससङ्किटस्स सुउमारं पहरणं महेदस्स, पञ्चादेसो रुवगब्बिदाए सिरि-
गौरिए, अलङ्कारो सग्गस्स, सा णो पिअसहो कुबेरभवणादो
णिअत्तमाणा केणावि दाणवेण चित्तलेहादुदिआ अङ्गपधज्जेव
णिग्गिहिदा । (घ)

राजा । परिञ्चायते कतमेन दिग्विभागेन गतः स जास्मः ?

असरसः । इसाणीए दिसाए । (ङ)

राजा । तेन हि मुच्यतां विषादः, यतिथे वः सखी-
प्रत्यानयनाय ।

असरसः । [सहर्षं] सरिसम् एदं सोमवंससम्भवस्स । (च)

राजा । क्व पुनर्मां भवत्यः प्रतिपालयिष्यन्ति ? (१०)

असरसः । एदस्मिं हेमकूडसिहरे । (छ)

राजा । सूत ! ऐशानीं दिशं प्रति प्रेरयाश्चानाशुगमनाय ।

सूतः । यथा आज्ञापयति आयुष्मान् । [इति तथा
करोति] ।

(घ) शृणोतु महाराजः, या तपोविशेषशङ्कितस्य सुकुमारं प्रहरणं महेन्द्रस्य, प्रत्यादेशो रूपगर्वितायाः श्रीगौर्याः, अलङ्कारः स्वर्गस्य, सा नः प्रिय-
सखी कुबेरभवनःत् निवर्त्तमाना केनापि दानकेन चित्तलेखाद्वितीया अङ्गपध एव
निगृह्यता ।

(ङ) ऐशान्या दिशा ।

(च) सदृशमेतत् सोमवंशसम्भवस्य ।

(छ) एतस्मिन् हेमकूटशिखरे ।

(८) असुराणामवलेपेन गर्वेशं किमपराङ्गम् ? युष्माकं वा वाधा सन्पादितता
इत्यर्थः ।

(१०) प्रतिपालयिष्यन्ति मां प्रतीक्ष्य वक्षिष्यन्ते इत्यर्थः ।

राजा । [रथवेगं उपयित्वा] । साधु साधु, अनेन रथवेगेन
पूर्वप्रस्थितं वैनतेयम् (११) अपि आसादयेयम् । मम हि—
अग्रे यान्ति रथस्य रेणुपदवीं चूर्णीभवन्तो घना-
श्चक्रभ्रान्तिररान्तरेषु वितनोत्थन्यामिवारावलीम् ।
चित्तारम्भविनिश्चलं ह्यशिरस्यायामवञ्चामरं
यन्मध्ये समवस्थितो ध्वजपटः प्रान्ते च वेगानिलात् ॥ (१२)

[इति निष्क्रान्तौ राजा सूतश्च] ।

सहजया । हला ! गदो राएसी ; ता अम्हेबि जधा-
संदिष्टं पदेसं गच्छम्ह । (ज)

मनका । सहि ! एब्बं करेम्ह । (भ)

[इति ह्येककूटशिखरे नाट्येन अधिरोहनि] ।

(ज) अयि । गतो राजर्षिः, तत् वयमपि यथासन्दिष्टं प्रदेशं गच्छामः ।

(भ) सखि ! एवं कुर्मः ।

(११) वैनतेयं विनतानन्दनं गरुडमपि ।

(१२) रथस्य अग्रे समीपे चूर्णीभवन्तो जघात् आपतद्भिः चक्रैः प्रतिघातन
अश्वखुरोल्लेखनेन वा क्षीदीभवन्तो घना मेघाः रेणुपदवीं धूलिसादृश्यं यान्ति
प्राप्नुवन्ति । तथा चक्राणां भ्रान्तिर्भ्रमणम् चराणां चक्रमध्यगतकाष्ठखण्डानाम्
अन्तरेषु मध्येषु अन्यां द्वितीयां चरावलीं अरपङ्क्तिं वितनीति विस्तारयाति
क्षिप्रभ्रमणेन निरन्तरारपङ्क्तिपूरितमिव तच्चक्रं प्रतिभातीति भावः । तथा
विचः अद्भुतः विस्मयकर इत्यर्थः, य आरम्भः धावनाक्रिया तेन निश्चल निष्कम्पं
चामरं ह्यशिरसि अश्वमूर्द्धि आयामवत् दैर्घ्ययुक्तं वर्तते इति शेषः । वेगवशात्
दीर्घतराक्तिलैर्लक्ष्यते इति भावः । तथा वेगानिलात् वेगजातमाकृतवशात्
ध्वजपटः यस्य रथस्य मध्ये प्रान्ते च सभयोः पार्श्वयोश्च समवस्थितः । महावेग-
समुत्थेन वातेन ध्वजपटः कदापि रथमध्ये कदापि प्रान्तयोः पतन् लुठतीति
भावः । शार्दूलविक्रीडितं हृन्दः ।

रथा । अवि नाम सो राएसी उद्धरे णो हिअअ-
सल्लम् ? (ज)

मेनका । सहि ! मा दे संसओ भोदु । (ट)

रथा । णं दुज्जआ दाणवा । (ठ)

मेनका । उअत्थिदसंपहारो (१३) महेदो वि मज्जम-
लोआदो सबहुमाणमाणाविअ तं ज्जेव विबुधविजआअ सेणामुहे
णिओएदि । (ड)

रथा । सब्बधा विजई भोदु । (ढ)

मेनका । [चणमात्रं स्थित्वा] । हला ! समस्ससध समस्ससध,
एस उल्लसिदहरिणकेदणो तस्स राएसिणो सोमदत्तो
रहो दीसदि ; ण एसो अकिदत्थो पडिणिउत्तिस्सदित्ति
तक्केमि । (ण) [निमित्तं सूचयित्वा (१४) अवलोकयन्त्यः स्थिताः] ।

[ततः प्रविशति रथारूढो राजा सूतश्च, भयनिमोलिताक्षी चित्त-

लेखादक्षिणहस्तावलम्बिता सर्वशो च] ।

(ज) अपि नाम स राजर्षिः उद्धरेत् नो हृदयशल्यम् ?

(ट) सहि । मा ते संशयो भवतु ।

(ठ) ननु दुर्जया दाणवाः ।

(ड) उपस्थितसम्प्रहारो महेन्द्रोऽपि मध्यमलोकात् सबहुमानमानाद्य
तमेव विबुधविजयाय सेनामुखे नियोजयति ।

(ढ) सर्वथा विजयी भवतु ।

(ण) अथि । समाश्रंसित समाश्रंसित, एष उल्लसितहरिणकेतनः तस्य
राजर्षेः सोमदत्तो रथो दृश्यते, नैषीऽकृतार्थः प्रतिनिवर्त्तय्यते इति तर्कयामि ।

(१३) उपस्थितः सम्प्रहारः सङ्ग्रामो यस्य सः ।

(१४) निमित्तं सूचयित्वा—प्रियलाभद्योतकानि भूनासिक्कादिखन्दनादीनि
मङ्गललक्षणाणि निरूपयन्त्य इत्यर्थः ।

शिव । सहि ! समस्सस समस्सस । (त)

राजा । सुन्दरि ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।—

गतं भयं भीरु ! सुरारिसम्भवं

त्रिलोकरक्षी महिमा हि वञ्जिणः ।

तदेतदुन्मीलय चक्षुरायतं

निशाऽवसाने नलिनीव पङ्कजम् ॥ (१५)

शिव । अम्महे, उस्ससिदमेत्तसम्भाविदजीविदा अज्जवि
सस्सम् एसा ण पडिबज्जदि । (थ)

राजा । बलवदत्र ते सखी परितस्ता । (१६) तथा हि,—

मन्दारकुसुमदान्ना गुरुरस्याः सूच्यते हृदयकम्पः ।

सुहृदुच्छ्रसता मध्ये परिणाहवतोः पयोधरयोः ॥ (१७)

शिव । [सङ्करणम्] । हला उब्बसि ! पज्जवत्याबेहि
अत्ताणअम्, अणच्छरा विअ पडिहासि । (द)

(त) सहि ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

(थ) आश्चर्यं, उच्छ्रसितमात्रसम्भावितजीविता अद्यापि संज्ञाम् एषा न
प्रतिपद्यते ।

(द) अथि उर्वशि ! पर्यवस्थापयात्मानम्, अनसरा इव प्रतिभासि ।

(१५) गतमिति ।—हे भीरु भयशीले । उर्वशि ! सुरारिसम्भवं दानवद्रोह-
जनितं भयं भयकारणं गतं निरस्तम् । हि यतः वञ्जिणः इन्द्रस्य महिमा त्रिलोकरक्षी
विभुवनविपदुद्धारसमर्थ इत्यर्थः । तत् तस्मात् निशाऽवसाने रात्रिशेषे नलिनी
पङ्कजमिव पद्मपलाशमिव एतत् आयतं सुविशालं चक्षुरन्मीलय । वंशस्थविलं
कन्दः ।

(१६) बलवत् परितस्ता नितरां भीतेत्यर्थः ।

(१७) परिणाहवतोः सुविशालयोः पीनयोरित्यर्थः पयोधरयोः जनयोः
मध्ये अन्तरप्रदेशे सुहृद्वारंवारम् उच्छ्रसता प्रकम्पिता मन्दारकुसुमदान्ना मन्दार-
पुष्पविरचितया संज्ञा अस्याः गुरुबलवान् हृदयकम्पः सूच्यते द्योत्यते । आर्यां कन्दः ।

राजा ।—

सुञ्चति न तावदस्या भयकम्पः कुसुमकोमलं हृदयम् ।
सिचयान्तेन कथञ्चित् स्तनमधोच्छासिना कथितः ॥ (१८)
उर्वशी । [चैतन्यं प्रत्यागच्छति] ।

राजा । [सङ्घर्षम्] । चित्रलेखे ! दिष्ट्या वर्द्धसे, प्रकृति-
भापन्ना (१९) ते प्रियसखी । पश्य,—

आविर्भूते शशिनि तमसा रिच्यमानेव रात्रि-
नैशस्यार्चिर्हुतभुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा ।
मोहेनान्तर्वरतनुरियं लक्ष्यते मुच्यमाना,
गङ्गा रोधःपतनकलुषा गच्छतीव प्रसादम् ॥ (२०)

शिव । हला उब्बसि ! बिस्सत्या होहि, आवसाण-
कम्पिणा महाराएण पराहदा क्खु ते तिदसपरिवंथिणो हदासा
दाणवा । (ध)

(ध) अथि उर्वशी । विश्वस्ता भव, आपन्नानुकम्पिणा महाराजेन परा-
हताः खलु ते विदशपरिपन्थिनो हताशा दानवाः ।

(१८) स्तनमधोच्छासिना स्तनान्तरे कम्पमानेन सिचयान्तेन वस्त्राञ्जलेन
कथञ्चित् कृच्छ्रेण कथितः सूचितः भयकम्पः दानवत्रासजनितः कम्पः अस्याः
कुसुमकोमलं पुष्पकुमारं हृदयं न सुञ्चति तावत् अद्यापि न प्रशाम्यतीति
भावः । आर्याञ्छन्दः ।

(१९) प्रकृतिभापन्ना चैतन्यं प्राप्ता इत्यर्थः ।

(२०) अन्तर्मध्ये मोहेन मुच्यमाना शनैः शनैश्चैतन्यमधिगच्छन्तीत्यर्थः इयं
वरतनुः उर्वशी । शशिनि अन्ते आविर्भूते उदितवति तमसा अन्तकारेण
रिच्यमाना मुच्यमाना रात्रिरिव, तथा छिन्नभूयिष्ठधूमा अपगतवहुलधूमा भास्वरा
नैशस्य रात्रौ प्रद्योतितस्य हुतभुजः अग्नेः अर्चिः शिखेव लक्ष्यते । अथवा रोधःपतनेन
पतिततीरभूमिसङ्घयोगेन कलुषा आविला गङ्गा भागीरथीव पश्चात् प्रसादं गच्छति,
तद्ब्रह्मक्ष्यते इति भावः । मन्दाक्रान्ता छन्दः ।

उर्व । [उन्मील्य चक्षुषी] किं सम्प्रहारदंशिणा महेंद्रेण
अद्भुतवस्त्राणि ? (न)

चित्त । ण महेंद्रेण ; महेंद्रसरिसाणुभावेण राणसिणा पुरु-
रवसेण । (प)

उर्व । [राजानमवलोक्यात्मगतम्] । उवकिदं क्वु मे दानवेन्द्र-
सम्भवेण । (फ)

राजा । [उर्वशी विलोक्यात्मगतम्] । स्थाने खलु नारायण-
मृषिं विलोभयन्त्य ऊरुसम्भवामिमां विलोक्य व्रीडिताः
सर्वा अप्सरसः । अथवा, नैयं तपस्विनः सृष्टिरित्यवैमि ।
कुतः ?—

अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः ?

शृङ्गारैकरसः स्वयं नु मदनो मासो नु पुष्याकरः ? ।

वेदाभ्यासजडः कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो

निर्मातुं प्रभवेन्मनोहरमिदं रूपं पुराणो मुनिः ? ॥ (२१)

(न) किं सम्प्रहारदंशिना महेंद्रेण अभ्युपपन्नाणि ?

(प) न महेंद्रेण, महेंद्रसदृशानुभावेन राजर्षिणा पुरुरवसा ।

(फ) उपकृतं खलु मे दानवेन्द्रसम्भवेण ।

(२१) अस्याः उर्वशीयाः सर्गविधौ सृष्टिक्रियायां कान्तिप्रदः लावण्यप्रदाता चन्द्रः
प्रजापतिः स्रष्टा अभूत् ? नु इति प्रश्ने, अभूत् किमित्यर्थः । “स्रष्टा प्रजापतिर्वेधा
विधाता विश्वसृग् विधिः” इत्यमरः । किं वा शृङ्गार एव एको मुख्या रसो यस्य
स शृङ्गारैकरसो मदनः स्वयं नु किं प्रजापतिः स्रष्टा अभूत् ? अथवा पुष्याणां कुसु-
मानाम् आकरः कुसुमयोनिरित्यर्थः । मासः चैवः किं नु प्रजापतिः अभूदिति शेषः ।
कथमित्यं जिज्ञासा, इत्याशङ्क्याह,—वेदाभ्यासजड इति । अन्यथा वेदाभ्यासजडः
निरन्तरवेदपाठेन विषयबोधरहित इत्यर्थः । तथा विषयैश्च इन्द्रिययाज्ञेभ्यो
रूपरसादिभ्यो व्यावृत्तं प्रतिनिवृत्तं कौतूहलं खालसा यस्य, भोगवासनाविरत
इत्यर्थः, एवम्भूतः पुराणो मुनिः कथं केन प्रकारेण इदं मनोहरं रूपं निर्मातुं

उर्व । हला चित्तलेहे ! सहीअणो कहिं क्व भवे ? (ब)

चित्र । अभयप्रदाई महारात्री जाणादि । (भ)

राजा । [उर्वशी विलोक्य] । महति विषादे वर्त्तते ते
सखीजनः ; पश्यतु भवती ।—

यदृच्छ्या त्वं सकृदप्यबन्ध्ययोः

पथि स्थिता सुन्दरि ! यस्य नेत्रयोः ।

त्वया विना सोऽपि समुत्सुको भवेत्

सखीजनस्ते किमु रूढसौहृदः ? ॥ (२२)

उर्व । [आत्मगतम्] अमित्रं क्व दे वअणं ; अधवा,
चंदादो अमित्रं त्ति किम् एत्थ अच्चरौयम् !! [प्रकाशम्] । अदो
अवे मे तुवरदि हिअअम् । (म)

राजा । [हस्तेन दर्शयन्] ।—

(ब) अथि चित्रलेखे ! सखीजनः कुत्र खलु भवेत् ?

(भ) अभयप्रदायी महारात्री जानाति ।

(म) अमृतं खलु ते वचनम् ; अथवा चन्द्रतोऽमृतमिति किमवाशय्यम् ॥

अत एव मे त्वरते हृदयम् ।

प्रभवेत् ? क्व वा रसज्ञानविरहितः पुराणी मुनिः ? क्व चैतत् सौकुमार्यम् ?
सर्वथा नेद्यं निर्मितः जराजीर्णप्रकृतेः वेदाभ्यासनिधतश्चतसो नारायणमुनेः,
अपि तु कस्यापि चन्द्रमदनादिकस्य सुकुमारतरस्य विलसितमेतदिति भावः ।
षाट्कृत्विकोडितं कन्दः ।

(२२) हे सुन्दरि ! त्वं यदृच्छ्या अनिर्दिष्टकारणेन सकृदपि एकवारमपि
यस्य अबन्ध्ययोः साद्यं कथोः त्वद्दर्शनलाभादिति भावः । नेत्रयोः पथि गोचरे
स्थिता भवसि, यस्य दर्शनपथं गच्छसीत्यर्थः । सोऽपि त्वया विना समुत्सुकः
पुनस्त्वद्दर्शनाकाङ्क्षया उत्कण्ठितो भवेत् । किमु रूढसौहृदः बहुसख्यसे सखी-
जनः ? चिरपरिचितः सखीजनस्त्वद्दर्शनाशया यत् समुत्सुको भवेत्, तत्र किं
अज्ञानमित्यर्थः । वंशस्थविलं कन्दः ।

एताः सुतनु ! सुखं ते सख्यः पश्यन्ति हेमकूटगताः ।
उत्सुकनयना लोकाश्चन्द्रमिवोपप्लवान्मुक्तम् ॥ (२३)

उर्वशी । [साभिलाषं पश्यति] ।

चित्र । हला ! किं पेक्षसि ? (य)

उर्व । समदुःखसुखो पीवीश्रदि लोअणेहिं । (र)

चित्र । [सखितम्] अइ ! को ? (ल)

उर्व । शं पणइअणो । (व)

मेनका । [सङ्घर्षमवलोक्य] हला ! एषो चित्तलेहादुदिअं
पिअसहीम् उब्बसीं गेण्हिअ, विसाहासहिदो विअ भअवं
सोमो उबल्लिदो सो राएमी । (श)

ऋभा । [निर्वर्ण्यं] दुबेवि एत्थ पिआ उवगदा, जं
सही पञ्चाणीदा, जं च अपरिक्खदसरीरो राएसी
दीसदि । (ष)

सहजन्या । सहि ! तुमं भणसि दुज्जओ दाणवो त्ति । (स)

(य) अयि ! किं प्रेक्षसि ?

(र) समदुःखसुखः पीयते लोचनाभ्याम् ।

(ल) अयि । कः ?

(व) ननु प्रणयिजनः ।

(श) अयि ! एष चित्रलेखाद्वितीयां प्रियसखीम् उर्वशीं गृहीत्वा त्रिशाखा-
सहित इव भगवान् सोमः उपस्थितः स राजर्षिः ।

(ष) हे अपि अत्र प्रिये उपगते, यत् सखी प्रत्यानीता, यच्च अपरिचत-
शरीरो राजर्षिर्दृश्यते ।

(स) सखि । त्वं भणसि दुर्जयो दानव इति ।

(२३) हे सुतनु ! उत्सुकनयनाः कौतूहलाविष्टनेवा लोकाः उपप्लवात्
राहयासात् मुक्तं चन्द्रमिव चन्द्रं यथा पश्यन्तीत्यर्थः तद्वत् हेमकूटगता एताः
सख्यः ते सुखं पश्यन्ति ।

यजा । सूत ! इदं तच्छैलशिखरम्, अवतारय रथम् ।

सूतः । यथाज्ञापयति आयुषान् । [इति तथा करोषि] ।

उर्वशी । [रथावतारचीर्षं नाटयन्ती सवासं राजानमवलम्बते] ।

राजा । [खगतम्] । हन्त हन्त, सफलो मे विघ्नयाव-

सारः । (२४)—

यदिदं रथसंचोभादङ्गेनाङ्गं ममायतेक्षणया ।

सृष्टं सरोमकण्टकमङ्कुरितं मनसिजेनेव ॥ (२५)

उर्व । [सत्रीषा] । (२६) हला ! किञ्चिदपरतो ओसर (ह) ।

चित्र । षाहं षाहं सका (च) ।

रथा । एब्बं पिअआरिणं सम्भावेम्ह (२७) राएसिं । (क)

असरसः । एब्बं करेम्ह (ख) [इत्युपसर्पन्ति] ।

राजा । सूत ! उपश्लेषय रथम् । (२८)—

यावत् पुनरियं सुभ्रूकसुकाभिः समुत्सुका ।

सखीभिर्याति सम्यक् लताभिः श्रीरिबार्त्तवी ॥ (२९)

(२४) सखि ! किञ्चिदपरतोऽपसर ।

(२५) षाहं षाहं शक्ता ।

(२६) एवं प्रियकारिणं सम्भावयामो राजर्षिम् ।

(२७) एवं कर्मः ।

(२४) विषये उर्वशीप्रत्यानयनरूपविषये देशे वा अवतारः अवतरणम्, आगमनं वा किंवा इन्द्रिययात्यरूपरसादिभोगे अवतरणं मानवजन्मधारणमिति यावत् ।

(२५) रथसंचोभात् इदं मम अङ्गम् आयतेक्षणयाः अङ्गेन सृष्टं सत यत् सरोमकण्टकं जातं, तत् मनसिजेन अङ्कुरितमिव मन्ये । दर्शनादन्तःसञ्जातमनसिजेन स्पृशनादङ्कुरितं पुलकच्छलेन वङ्कुरङ्गिमिति भावः । आर्यां कुन्दः ।

(२६) पुलकादिकं राशो भावं दृष्ट्वा सख्यया इति भावः ।

(२७) सम्भावयामः प्रत्यङ्गमनप्रियसम्भाषणादिना सत्कुर्मः ।

(२८) उपश्लेषय भूमौ अवस्थापय इत्यर्थः ।

(२९) यावत् पुनः समुत्सुका उत्कण्ठिता इयं सुभ्रूः उत्सुकाभिः सखीभिः

सूतः । तस्या । [इति रथं स्थापयति] ।

असरसः । दिष्टिन्ना महाराज्ञो विजयेण वडुदि । (ग)

राजा । भवत्वञ्च सखीसमागमेन ।

उर्व । [चित्रलेखादत्तहस्तावल्गवा रथादवतीर्य] । हला ! बलियं
परिस्त्रअध मं, ण ख्लु मे आसि आसंसा जधा पुणो वि सब्बं
सङ्गीअणं पेक्खिस्सं । (घ)

सख्यः । [परिष्कलने] ।

मेनका । [साशंसं] । सब्बधा महाराज्ञो पुहवीं पालयंतो
भोदु । (ङ)

सूतः । आयुष्मन् ! महता रथवंशिनोद्दर्शितम्, (३०)—

अयञ्च गगनात् कोऽपि तप्तचामीकराङ्गदः ।

अधिरोहति शैलाग्रं तडित्वानिव तोयदः ॥ (३१)

असरसः । अम्नो ! चित्तरहो ! । (च)

(ग) दिष्ट्या महाराज्ञी विजयेन वर्द्धते ।

(घ) अयि ! बलवत् परिष्कलनं मा, न खलु मे आसीत् आशंसा, यथा
पुनरपि सर्वे सखीजनं प्रेक्षिष्ये ।

(ङ) सर्वथा महाराजः पृथिवीं पालयन् भवतु ।

(च) अहो ! चित्ररथः ! ।

सम्पर्कं याति मिलति इत्यर्थः । किञ्चूता ? आर्त्तवो श्रीः वसन्तलक्ष्मीः लताभिरिव,
यथा लताभिः सह मिलति तद्वदित्यर्थः । वसन्तलक्ष्मीर्यथा लताभिः सहता सती
प्रम्लादेना लतानां श्रीभातिग्रथ्यम् उत्पादयति, तथा उर्वश्री तासां विकाशकारणं
भवतीति भावः । अनुष्टुप् छन्दः ।

(३०) रथवंशिन पताकादखेत्र, उद्दर्शितं सूचितम् ।

(३१) तप्तेन सद्यो गलितेन इव चामीकरणेण सुवर्णेन निर्मितम् अङ्गदं यस्य
सुः तप्तचामीकराङ्गदः अयं कोऽपि तडित्वान् विद्युल्लेखाविराजितभीयदा मेघ.
इव, विद्युत्वान् मेघो यथा शैलाग्रमधिरोहति तद्वदित्यर्थः । अङ्गदोल्लेखत्वान्नङ्गल
दृशिवणं सार्थकितम् । अनुष्टुप् छन्दः ।

[ततः प्रविशति चित्ररथः] ।

चित्ररथः । [राजानमुपसृत्य] । दिष्ट्या महोपकारपर्याप्तिन
विक्रममहिम्ना वर्द्धसे ।

राजा । अये ! गन्धर्वराजः ! [रथादवतीर्य] । स्वागतं प्रिय-
सुहृदे । [अन्योऽन्यं हस्तं सूशतः] ।

चित्ररथः । वयस्य ! केशिना अपहृतामुर्वशीमुपश्रुत्य प्रत्या-
हरणार्थमस्याः शतक्रतुना गन्धर्वसेनाः समादिष्टाः । अनन्तरं
विमानचारिभ्यस्त्वदीयम्,—

यशोराशिमुपश्रुत्य त्वामिहस्थमुपागतः ।

भवानिमां समादाय महेन्द्रं द्रष्टुमर्हति ॥ (३२)

महत् खलु त्वया तन्प्रियमनुष्ठितम् । पश्य,—

पुरा नारायणेनेयमभिसृष्टा मरुत्वतः ।

दैत्यहस्तादवाच्छिद्य सुहृदा सम्प्रति त्वया ॥ (३३)

राजा । सखे ! मैवम्,—

ननु ! वज्रिण एव वीर्यमेतत् विजयन्ते द्विषतो यदस्य पत्ताः ।

वसुधाधरकन्दराविसर्पीं प्रतिशब्दो हि हरेर्हिनस्ति नागान् ॥ (३४)

(३२) उपश्रुत्य समाकर्ण्य । इहस्थ इमकूटाश्रयस्थम् । उपागतः सम्प्राप्तः,
त्वत्समीपमागत इत्यर्थः । इमाम् उर्वशीम् । अनुष्टुप् छन्दः ।

(३३) नारायणेन नारायणाख्यमुनिना । मरुत्वतः इन्द्रस्य निमित्तम् इन्द्रार्थ-
मित्यर्थः, अभिसृष्टा दत्ता । दैत्यहस्तात् अवाच्छिद्य आन्निष्य त्वया पुनरभिसृष्टा ।
अनुष्टुप् छन्दः ।

(३४) ननु भो ! वज्रिणः इन्द्रस्य एव एतत् वीर्यं माहात्म्यं, यत् अस्य
इन्द्रस्य पत्ताः सहचरा द्विषतः शत्रून् विजयन्ते । तथा हि हरेः सिद्धस्य वसुधाधर-
कन्दराविसर्पीं वसुधाधरस्य मूधरस्य कन्दरा गुह्यं विसर्पति गच्छति गिरिगह्वरव्यापी-
त्यर्थः, प्रतिशब्दः प्रतिध्वनिः, नागान् करीन् द्विनस्ति पराभवति । सिद्धध्वानादेव
करिषो दूरं पलायन्ते इति भावः । वयन्तु ध्यानसमा इति तात्पर्यम् । औपच्छन्दः
शिवं वृत्तम् ।

चिवरथः । युक्तम् ; अनुत्सुकता खलु विक्रमालङ्कारः । (३५)
 राजा । सखे ! नायमवसरः शतक्रतुं द्रष्टुम् ; अतस्त्वमेव
 अत्रभवतीं प्रभोरन्तिकं प्रापय । (३६)

चिवरथः । यथा भवान् मन्यते । इत इतो भवत्यः ।

[इति अक्षरसः प्रस्थिताः] ।

उवं । [जनान्तिकम्] । (३७) हला चित्तलेहे ! उअआरिणं
 राणसिं ण सक्कणोमि आमंतिदं, ता तुमं मे मुहं
 होहि । (क)

चिव । [राजानमुपसृत्य] । महाराअ ! उव्वसी विस्सवेदि,
 महाराएण अढभणुस्सादा इच्छामि पिआं बिअ महाराअस्स
 कित्तिअं सुरलोअं णेदुम् । (ज)

राजा । गम्यतां पुनर्दर्शनाय ।

[इति सर्वाः सगन्धर्वा आकाशयानं रूपयन्ति] । (३८)

(क) अयि चिवलेखे ! उपकारिणं राजर्षिं न शक्नोमि आमन्त्रयितुं, तत् त्वं
 मे मुख भव ।

(ज) महाराज ! उर्वशी विज्ञापयति, महाराजेन अभ्यनुज्ञाता इच्छामि
 प्रियामिव महाराजस्य कीर्तिं सुरलोकं नेतुम् ।

(३५) अनुत्सुकता खलुगौरवलाभकौतूहलराहित्यम् । सेव विक्रमालङ्कारः
 पराक्रमस्य भूषणम् ।

(३६) आत्मनः प्रशंसालापश्रवणे औदासीन्यात्, न तु इन्द्रस्य उपरि अव-
 नयनया इति भावः । मनस्विताया लक्षणमेतत् ।

(३७) विपताककरेण सुखमाच्छाद्य यत् परस्परसम्भाषणं तत् जनान्तिकम् ।
 लज्जलक्षणं यथा ;—“विपताककरेणान्यानपवार्यान्तरा कथाम् । अन्योऽन्यामन्त्रणं
 यत् स्यात् जनान्ते लज्जनान्तिकम् ॥” इति ।

(३८) आकाशयानं रूपयन्ति आकाशगमनं नाटयन्ति इत्यर्थः ।

उर्व। [उत्पतनभङ्गं रूपयित्वा]। अम्नो ! लदाविडुंवे एंआ-
बली वैजंतिआ मे लग्गा ! (३९) [सव्याजमुपसृत्य राजानं पश्यन्ती]।
सहि चित्तलेहे ! मोआवेहि दाव णं । (भ)

चित्र। [विलोक्य विदुष्य च]। आं, अइ ! दिटं कुं लग्गा,
ण सक्कणोमि मोआविटुं । (ज)

उर्व। अलं पडिहासेण, मोआवेहि दाव णं । (ट)

चित्र। आं, दुम्नोआ विअ मे पडिहादि, तथावि मोआ-
विस्सं दाव । (ठ)

उर्व। [स्मितं कृत्वा]। पिअसहि ! सुमरेसि कुं एदं अत्तणो
वअणं । (ड)

राजा।—

प्रियमाचरितं लते ! त्वया मे गमनेऽस्याः क्षणविघ्नमाचरन्त्या ।
यदियं पुनरप्यरालनेत्रा परिहृत्तार्द्धमुखी मयाऽय्य दृष्टा ॥ (४०)

चित्रलेखा । [मोचयति]।

उर्वशी । [राजानमालोकयन्ती सनिश्चासं मुखीजनमुत्पतन्तं पश्यति]।

(भ) अही ! क्षताविटपे एकावली वैजयन्तिका मे लघ्ना । सहि
चित्तलेखि । मोचय तावदेणाम् ।

(ज) आं, अयि ! दृढ खलु लघ्ना, न शक्नोमि मोचयितुम् ।

(ट) अलं परिहासेन, मोचय तावदेणाम् ।

(ठ) आं, दुर्नोच्येव मे प्रतिभाति, तथापि मोचयिष्यामि तावत् ।

(ड) प्रियसखि ! अरसि खलु एतदात्मनो वचनम् ।

(३९) एकावली एकयष्टिका वैजयन्तिका पञ्चवर्णमयी जानुपर्यन्तलम्बिता
माला, वैजयन्तिकायी एकावलीत्वाद्दीर्घत्वाच्च शाखावसंलघ्ने विशिष्टोपयोगिर्ल
व्यन्यते ।

(४०) क्षणविघ्नमाचरन्त्या क्षणकालं गमनबाधां जनयन्त्या । अरालनेत्रा
अक्रानयनाः। औपच्छन्दसिकं वृत्तम् ।

सूतः । आयुषन् !—

अधः सुरेन्द्रस्य कृतापराधान्
प्रक्षिप्य दैत्यान् लवणाम्बुराशौ ।
वायव्यमस्त्रं शरधिं पुनस्ते
महोरगः श्वभ्रमिव प्रविष्टम् ॥ (४१)

राजा । तेन हि उपश्लेषय रथं यावदारोहामि ।

सूतः । [तथा करोति] ।

राजा । [नाञ्छेनाधिरोहति] ।

सर्वं । [सस्यूतं राजानमवलोकयन्ती] । अवि षष्ठम पुणो वि
उभ्रप्रारिणं एदं पेक्विस्सं ? । (ठ)

[इति सगन्धर्वां सह सखीभिर्निष्क्रान्ता] ।

राजा । [उर्वशीवर्त्मोन्मुखः] । अहो ! दुर्लभाभिलाषी मदनः ।—

एषा मनो मे प्रसभं शरीरात्
पितुः पदं मध्यममुत्पतन्ती ।
सुराङ्गना कर्षति खण्डिताग्रात्
सूत्रं सृणालादिव राजहंसौ ॥ (४२)

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे] ।

इति प्रथमोऽङ्कः ।

(ठ) अपि नाम पुनरप्युपकारिणमेतं प्रेक्षिष्ये ? ।

(४१) ते तव वायुव्यम् अस्त्रं सुरेन्द्रस्य इन्द्रस्य कृतापराधान् इन्द्राप-
राहानित्यर्थः; दैत्यान् अधः लवणाम्बुराशौ लवणसमुद्रे प्रक्षिप्य पुनः शरधिं तूष्णीं
प्रविष्टम्; किमिव इत्याह,—महोरगः महासर्पः श्वभ्रमिव विलमिव । “रुद्रं
श्वभ्रं वपा शुभिः” इत्यमरः, सर्पी यथा विलं प्रविशति तद्वदित्यर्थः । उपजातिः
उत्पत्तम् ।

(४२) पितुः नारायणस्य मध्यमं पदम् आकाशम् । “अथात्मनः शब्दगुणं
गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः” इति रघुः । उत्पतन्ती वियन्मार्गेषु गच्छन्ती-
त्यर्थः । एषा सुराङ्गना अप्सरा; प्रसभं बलीन मे मन शरीरात् मनः कर्षति ।

द्वितीयोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति विदूषकः] । (१)

विदू। अविद अविद भो ! गिमंतणिओ परमस्सेण विअ
राअरहस्सेण फुटमाणेण ण सकणीमि जणाइस्से अत्तणो जीह्वां
धारिदुं ; ता जाव सो राआ धम्मासणगदो भवे, दाव
इमस्सिं विरलजणसंपादे देवच्छन्दप्पासादे अहिरुह्मिअ
चिद्धिस्सिं । (क) (२) [परिक्रम्योपनिश्य पाणिभ्यां सुखं पिषाय स्थितः] ।

[ततः प्रविशति चेटी] ।

चेटी । आस्सत्तम्हि देईए कासिराअदुहिदाए, जधा,—

(क) अविद अविद भो ! निमन्त्तणिकः परमाग्नेनेव राजरहस्येन स्फुटता
न शक्नोति जनाकौशे आत्मनो जिह्वां धारयितुं, तदयावत् स राजा धर्मासनगतो
भवेत्, तावदस्मिन् विरलजनसम्पाते देवच्छन्दप्रासादे अशिरुह्मि स्यास्यामि ।

किमिवेत्याह—खण्डितायादिति ।—राजहंसी खण्डितायात् द्रुटितमुखात् मणालात्
सूत्रनिव । पूर्वरागे हि दशधा दशा प्रीक्ता, अत्र तु सूत्रयङ्गणकथनात् मनःसङ्गरूपा
राज्ञो द्वितीया दशा सूचिता । तदुक्तं दर्पणे—“दृङ्मनःसङ्गसङ्ख्याः” इति ।
उपजातिः वृत्तम् ।

(१) विदूषकलक्षणं यथा दर्पणे,—“कुसुमवसन्ताद्यभिधः कर्मवपुर्वेशभाषाद्यैः ।
हास्यकरः कलहरतिर्विदूषकः स्यात् स्वकर्मज्ञः ॥” इति ।

(२) अविद अविद इति सभ्रमत्पक्षकम् अव्ययम् । “सर्वमप्यौदरिकाणामभ्यवहार
एव पथ्यं वसति” इति कारणानुदरभरिर्विदूषकः अभीष्टपददृष्टान्तेन मनोभावं
व्यनक्ति, निमन्त्तणिकः निमन्तितः स्फुटता अव्युत्थेन इत्यर्थः परमाग्नेन हेतुना
परमाग्नेभोजनलोभात् आत्मनो जिह्वां धारयितुं लालायितत्वात् यथा न
शक्नोति, तथा अहमपि अन्तःस्फुटता राजरहस्येन जिह्वा धारयितुं न शक्नोमि,
राजरहस्यं गोपयितुं न पारयामीत्यर्थः ।

“हृत्ते णिउणिए ! जदो पडुदि भअवदो सुज्जस्स उअत्याणं कदुअ पडिणिउत्तो महाराओ, तदो पडुदि सुखहिअओ विअ लक्खीअदि ; ता तुमंपि अज्जमाणवआदो जाणाहि से उक्कण्ठाकारणं” त्ति । ता कथं सो बन्धुवंधू अअभयि-दब्धो ? अथवा तिणलमं विअ ओसाअसलिलं ण तस्मिं राअरहस्सं चिरं चिट्ठिस्सदि त्ति तक्केमि ; ता जाव णं अस्से-सामि । [परिक्रम्य दृष्ट्वा] । अअहे ! आलेकवबाणरो विअ किंपि मंतअंतो णिहुदो अज्जमाणवओ चिट्ठदि ; ता जाव णं उपसप्यामि । [उपसृत्य] । अज्ज ! वंदामि । (ख) (३)

विद् । सोत्थि भोदिए । [स्वगतम्] । एदं दुट्टचेत्थिअं पेक्खिअ तं राअरहस्सं हिअअं भिंदिअ णिक्कमदि विअ । [किञ्चिन्मुखं संवृत्य प्रकाशम्] । भोदि णिउणिए ! सङ्गीदवावारं उज्झिअ कहिं पउत्तासि ? । (ग) (४)

(ख) आश्रयाऽस्मि देव्या काशीराजदुहिता, यथा,—“अथि निपुणिके ! यतः प्रभृति भगवतः सूर्यस्य उपस्थानं कृत्वा प्रतिनिवृत्ती महाराजः, ततः प्रभृति ग्रन्थदृश्य इव लक्ष्यते, तस्मात् त्वमपि आर्यमाणवकात् जानौहि तस्य उक्कण्ठाकारणम्” इति । तत् कथं स ब्रह्मवन्धुरभ्यर्धितव्यः ? अथवा तणलप्रभिव अवश्यायसलिलं न तस्मिन् राजरहस्यं चिरं स्थास्यतीति तर्कयामि । तदद्यावदेनमन्विष्यामि । अहो ! आलेख्यबाणर इव किमपि मन्त्रयन् निरुत आर्यमाणवकासिष्ठति, तदद्यावदेनमुप-सर्पामि । आर्य ! वन्दे ।

(ग) स्वप्ति भवत्यै । एनां दुष्टचेटिकां प्रेक्ष्य तद्राजरहस्यं हृदयं भित्त्वा निष्क्रामतीव । भवति निपुणिके ! सङ्गीतव्यापारमुज्झित्वा कुत प्रवृत्ताऽसि ? ।

(३) आर्यमाणवकादिति ।—माणवक इति विदूषकस्य नाम । ब्रह्मवन्धुः कुम्भिसतत्राणः । अभ्यर्धितव्यः किंरूपया अभ्यर्धयथा तस्माद्राजरहस्यं ज्ञातव्यमित्यर्थः । अवश्यायसलिलं शिशिरमण्डलम् ।

(४) कुत प्रवृत्ताऽसि नियुक्ताऽसि ? किमर्थं कुत गच्छसीत्यर्थः ।

चेटी। देखैए बभ्रणेण अज्जं ज्जेव पेक्खिदुं । (घ)

बिद्। किं तत्थभोदी आस्सवेदि ? । (ङ)

चेटी। देखै भणादि, जधा, अज्जस्स मम उअरि अद-
क्खिस्सं, ण मं अणुभूअवेअणं दुक्खिदं अबलोअदि त्ति । (च)(५)

बिद्। णिउणिए ! किं पिअवअस्सेण पडिज्जलं किंपि
समाचरिदं ? । (छ)

चेटी। जं णिमित्तं उण भट्ठा उक्कण्ठिदी, ताए इत्थिआए
णामेण भट्ठिणा देखै आलविदा । (ज) (६)

बिद्। [स्वगतम्]। कथं सअज्जेव तत्थभअदा बअस्सेण
रहस्सभेओ किदो, किं दाणिं अहं बरुहणो जीहां रक्खिदुं
समत्थोम्हि ? [प्रकाशम्]। आं, तत्थभोदी उब्बसि त्ति अक्कुरा,
ताए टंसणेण उम्मादिदो ण केवलं तं आआसेदि, मंपि बरुहणं
असिदब्बविमुहं दिढं पीलेदि । (झ)

(घ) देव्या वचनेन आर्यमेव प्रेक्षितम् ।

(ङ) किं तत्रभवतो आज्ञापयति ? ।

(च) देवी भवति, यथा, आर्यस्य समीपि अदाक्षिण्यं, न मामनुभूतवेदना
दुःखितामवलोकयतीति ।

(छ) निपुणिके ! किं प्रियवधस्येन प्रतिकूलं किमपि समाचरितम् ? ।

(ज) यन्निमित्तं पुनर्भर्ता उक्कण्ठितः तस्याः स्त्रिया नाम्ना भर्ता देवी
आलपिता ।

(झ) कथं स्वयमेव तत्रभवता वधस्येन रहस्यभेदः कृतः, किमिदानीमहं

(५) अदाक्षिण्यं, परच्छन्दानुवर्तित्वं दाक्षिण्यं, तद्गाहित्यम् अदाक्षिण्यं,
मन्थनीविपरीताचारोति भावः । यतः, अनुभूतवेदनाम् अनुभूता सञ्जीवता वेदना
पीडा यथा सा ; केनापि कारणेण सञ्जातां वेदनामहमनुभवामि, अत एव दुःखितां
मां भवान् नावलोकयति । दुःखे दुःखाणुभावी दूरमात्मान्, अन्तर्वेदनाजनितपीडां
मां न पश्यतीति भावः ।

(६) चित्तोद्गान्था तन्नाम्ना देवी शब्दितेत्यर्थः ।

चेटी । [स्वगतम्] । उबवाटिदो मए भेओ भट्टिणी रहस्स-
दुग्गस्स ; ता गदुअ देव्वेए एदं णिवेदेमि । (ज) (७)

[इति प्रस्थातुमुद्यता] ।

विदू । णिउणिए ! विस्सवेहि मम वञ्चणेण कामिराअ-
दुहिदरं, परिस्संतम्हि इमाए मिअतिस्साए पिअवअस्सं
णिअत्तावेदुं, जइ भोदीए मुहकमलं पेक्खिस्सदि तदो णिअ-
त्तिस्सदि त्ति । (ट)

चेटी । जं अज्जो आस्सवेदि । (ठ)

[इति निष्क्रान्ता] ।

वैतालिकः । [निपथ्ये पठति] । जयति जयति देवः ।—

आ लोकान्तप्रतिहततमोवृत्तिरासां प्रजानां

तुल्योद्योगस्तव च सवितुश्चाधिकारी मतो नः ।

तिष्ठत्येकक्षणमधिपतिर्ज्योतिषां व्योममध्ये

षष्ठे काले त्वमपि लभसे देव ! विश्रान्तिमङ्गलः ॥ (८)

ब्राह्मणो जिह्वां रचितुं समर्थोऽस्मि ? आ, तत्रभवती उर्वशीत्यसुराः, तस्या दर्शनेन
उन्मादितो न केवलं तामायासयति मामपि ब्राह्मणम् अश्रितव्यविमुखं दृढं पीडयति ।

(ज) उपपादितो मया भेदो भर्तुः रहस्यदुर्गस्य, तद्वत्त्वा देव्यै एतत्
निवेदयामि ।

(ट) निपुणिके ! विज्ञापय मम वचनेन काशीराजदहितरं, परिश्रान्तोऽस्मि
अस्या मृगच्छायाः प्रियवयस्यं निवर्त्तयितुं, यदि भवत्या मुखकमलं प्रेक्ष्यते तदा
निवर्त्तय्यते इति ।

(ठ) यदार्यं आज्ञापयति ।

(७) भर्तुः रहस्यदुर्गस्य भेदः उपपादितः, दुर्भेद्यस्य गोप्यस्य उद्भेदनं
कृतमित्यर्थः ।

(८) आ लोकान्तं भुवनान्तपर्यन्तं प्रतिहता निराकृता तमसः अन्धकारस्य
वृत्तिर्यापारो येन सूर्येण । रवेरुदयसाक्षेण निरस्ततनी जगत् जातमिति भावः । राज-
पक्षे,—आलोकान्तात् दर्शनमावात्, (अथ तु अन्तश्चक्षुः निश्चयवाचो, “अन्तः स्वरूपे

विद् । [कर्णं दत्त्वा] । एसी उण पिअवअस्सो धम्मासणादो
समुत्थियो इधज्जेव आअच्छदि, ता जाव पासपलिवत्तो
हामि । (६)

[इति निष्क्रान्तः] ।

[प्रवेशकः] । (९)

[ततः प्रविशति उल्काण्डितो राजा विदूषकश्च] ।

राजा । —

आ दर्शनात् प्रविष्टा सा मे सुरलोकसुन्दरी हृदयम् ।

बाणेन मकरकेतोः कृतमार्गमवबन्धुपातेन ॥ (१०)

विद् । सपीडा कुंवा जादा तत्थभोदी कासिराअ-
हुहिदा । (७)

राजा । [निरीक्ष्य] । रक्ष्यते भवता रहस्यनिक्षेपः ? ।

(६) एष पुनः प्रियवधस्यो धर्मासिनात् समुत्थित इहैवागच्छति, तद्गयावत्
पार्श्वपरिवर्त्ती भवामि ।

(७) सपीडा खलु जाता तत्रभवती काशिराजदुहिता ।

निकटे प्रान्ते निश्चयनाशयोः” इति हेमचन्द्रः) प्रतिदत्ता निरुद्धा तमसो ग्लानेर्वात्त-
र्द्धापारी येन, तमस्तु ज्ञानवेपरीत्वं, तदत्र ग्लानिरित्यनुमीयते, न तु अज्ञानं, राजदर्शन-
मात्रेणाज्ञाननाशस्यासम्भवात् । आसा प्रजानां सम्बन्धे तव सवितुश्च तुल्योद्योगः
सदृशारम्भः ; सदृशकार्यकारिणौ उभौ इत्यर्थः । तथा ज्योतिषां गहनचक्राणामधिपतिः
सूर्यः व्योममध्ये एकक्षयं तिष्ठति, मध्याह्नक्षयं विश्रान्तिसमयः सूर्यस्य । हे देव ! त्वमपि
अज्ञो दिवसस्य षष्ठे काले षड्भागे विश्रान्तिं लभसे । मन्दाक्रान्ता वृत्तम् ।

(९) प्रवेशकलक्षयं यथा दर्पणे—“प्रवेशकोऽनुदात्तोक्त्वा नीचपात्रप्रयोजितः ।
अङ्कदयान्तर्विक्षेपः श्रेष्ठं विष्कम्भके यथा ॥” इति ।

(१०) सा सुरलोकसुन्दरी उर्वशी आ दर्शनात् दर्शनावधि दर्शनमात्रमेव इत्यर्थः
अवबन्धुपातेन सार्धकपतनेन मकरकेतोः कन्दर्पस्य बाणेन कृतमार्गं कृतद्वारं मे मन
हृदयं प्रविष्टा । आर्या वृत्तम् ।

विद् । [आत्मगतम्] । बञ्चिदस्मि दासीए धौआए णिउ-
णिआए, असुधा कधं विअ संपुच्छदि वअस्सो ? । (ण)

राजा । किं भवान् तूष्णीमास्ते ? ।

विद् । भो ! एब्बं मए जीहा संजंतिदा, जेण भवदो
वि णत्थि पडिबअणं । (त)

राजा । युक्तम् ; अथ केन इदानीमात्मानं विनोदयामि ? ।

विद् । भो ! महाणसं (११) गच्छन्ह । (थ)

राजा । किं तत्र ? ।

विद् । तहिं पञ्चविहस्स अब्भवहारस्स उत्तमस्ससंभारस्स
भोअणं, मोअअसकरपपूलेहिं उक्कण्ठं विणोदेदु । (द) (१२)

राजा । तत्र ईप्सितरससन्निधानाद्भवता रंस्यते ; मया
पुनः कथमसुलभप्रार्थयितव्य आत्मा विनोदयितव्यः ? ।

विद् । णं भवंपि तत्यभोदोए उब्बसीए दंसणपधं
गदो ? । (ध)

(ण) बञ्चितीऽस्मि दास्याः दुद्धिना निपुणिकथा, अन्यथा कथमिव संपृच्छति
तयस्यः ? ।

(त) भोः । एवं मया जिह्वा संयन्त्रिता, येन भवतोऽपि नास्ति प्रतिवचनम् ।

(थ) भोः ! महानसं गच्छामः ।

(द) तत्र पञ्चविधस्य अभ्यवहारस्य उत्तमात्रसम्भारस्य भोजनं, मोदकशर्करा-
पर्यटैः उक्कण्ठां विनोदयतु ।

(ध) ननु भवानपि तत्रभवत्या उर्वश्या दर्शनपथं गतः ? ।

(११) महानसं पाकशालाम् ।

(१२) अभ्यवहारस्य भोज्यस्य । पर्यटः पिष्टकविशेषः (पाँपर इति भाषा)
“पर्यटास्ते सदाङ्गारभृष्टाः परमरोचकाः । दीपनाः पाचका रूक्षा गुरवः किञ्चिदो-
रिताः ॥ मौद्गाश्च तद्गुणाः प्रोक्ता विशिष्टाल्लघवो द्विताः । अणकस्य गुणैर्युक्ताः
पर्यटाश्चकोद्भवाः ॥ स्नेहे भृष्टास्तु ते सर्वे भवेद्युसंध्यन्ता गृध्रैः ॥” इति भाव-
प्रकाशः ।

राजा । ततः किम् ? ।

विद् । ष खलु दे दुल्लह नि तक्केमि । (न)

राजा । पक्षपातोऽपि तस्याः रूपस्यालौकिक एव । (१३)

विद् । एवं ! बट्टदि कोदूहलं, किं दास तयभीदोए
डुब्बसीए रूपेण अहं ज्जेव दुदिओ निरूपिदो ? । (प) (१४)

राजा । प्रत्यवयववर्णना तु न कृता मया, तेन हि श्रूयतां
समासतः । (१५)

विद् । भो ! अब्हिदोस्सिह । (फ)

राजा । वयस्य !—

आभरणस्याभरणं प्रसाधनविधेः प्रसाधनविशेषः ।

उपमानस्यापि सखे ! प्रत्युपमानं वपुस्तस्याः ॥ (१६)

(न) त खलु ते दुल्लहेति तर्कयामि ।

(प) एवं ! वर्तते कौतूहलं, किं तावत् तवभवत्या डुब्बसीया रूपेण अब्बमेव
द्वितीयो निरूपितः ? ।

(फ) भोः ! अब्हिदोस्सिह ।

(१३) त्वमपि समधिकरूपवान्, त्वद्दर्शनेन सा समुत्सुका स्वयमेव त्वां
वृणुते इति विदूषकस्याभिप्रायं ज्ञात्वा राजाह,—वयस्य ! किं बहुना “पक्षपातो-
ऽपि तस्या रूपस्यालौकिक एव ।” अलौकिकः साधारणज्ञानैरननुमेय इतरजनज्ञान-
वैभवाद्द्विरवस्थित इत्यर्थः । नादृशा हि साधारणाः, अत एव तद्रूपपक्षपातित्वेऽपि
नास्माकमधिकारः, कथमस्यदीयं रूपं तद्रूपादरणे प्रभवति ? सर्वमप्येतत् व्यर्थम् ।
अन्यत् सर्वं विमुच्य हृदयेन तत्पक्षावलम्बनं पक्षपातः ।

(१४) एवं ! कौतूहलं वर्तते, दर्शनायेति शेषः । वयस्य ! कथमुर्वश्या
रूपेण अहं द्वितीयो निरूपितः ? अहं यादृगुपवान्, कथमुर्वशी तादृगुपवती ?
रूपसादृश्यभावयोः सार्थं किम् ? ।

(१५) प्रत्यवयववर्णना प्रत्यङ्गवर्णना । समासतः संक्षेपेण ।

(१६) शोभाप्रदम् आभरणं तदङ्गविन्यस्तं सत् स्वयमेव शोभते न तु
शोभयति ; तदाह, तस्या वपुः आभरणस्याभरणम्, आभरणस्यानं प्रत्येकं हङ्गः

विद् । इदं दाब मिश्रतिस्वारसाहिलासिणा चांदण
विष दिव्वरसाहिलासिणा भग्गदा चारुअत्तणं परि-
म्महिदं । (ब) (१७)

राजा । विविधशिशिरोपचारान्मान्यत् शरणमस्ति, (१८)
तद्भवान् प्रमदवनमार्गमादेशयतु ।

विद् । [स्वगतम्] । का गदी ? [प्रकाशम्] । इदो इदो
भवं । [इति परिक्रामतः] । एसो पमदवणपरिसरो अणा-
लविदोबि पत्तुबगदो (१९) आअंतुणा दक्खणमारुएण । (भ)

राजा । उपपन्नं विशेषणमस्य वायोः, अयं हि,—

(ब) इदं तावन्मृगतृणारसाभिलाषिणा चन्द्रेणैव दिव्यरसाभिलाषिणा भवता
चारुपलं परिगृहीतम् ।

(भ) का गतिः ? इत इतो भवान् । एष प्रमदवनपरिसरोऽनालपितोऽपि
प्रत्युपगत आगन्तुना दक्षिणमारुतेन ।

पदादिकमपि ईदृशं मनोहारि, यत् किमपि अलङ्करणं तदलङ्करणे नाजं, परन्तु
तदङ्गपरिहितत्वादलङ्करणानि एव अलङ्कियन्ते इति भावः । कान्तिप्रद प्रसाधन
वेशविन्यासादिकमपि तदत् । सर्वाङ्गानु किमिव मनोहारि, तन्न जाने ; जगति
न किमपोद्दृशञ्च पश्यामि, येन तदङ्गमुपमीयते, तदेव जगति मनोहरवस्तूनामुप-
मानम् । आर्या कन्दः ।

(१७) सागरजलाकर्षणाभिलाषी चन्द्रमा जलभ्रमात् मृगतृणिकायां जल-
माकृष्टमना यथा विफलकामो भवति, चन्द्राकर्षणतः सागरेषु जलवृद्धिर्भवति,
[“चन्द्रोदधारम्भ इवाम्बुराशिः” उक्कलतीति शेषः ।] तच्चन्द्रवपस्त्वमपि दुष्प्राप्य-
दिव्यरसाभिलाषी सन् विफलकामो भविष्यसि । चारुपलं परिगृहीतमर्थात्
वृथाचिन्तया आकृतिके पाण्डुवर्णां सेव मधुरा । मृगतृणिकानां रादावसम्भवात्
दिवासमुदितचन्द्रवत् पाण्डुभावमापन्न इत्यर्थः ।

(१८) विविधशिशिरोपचारात् नानाविधशोबलद्रव्यसेवनात् अन्वत् अपरं शरणं
नास्ति ; दुर्लभत्वादेव मदङ्गं नितरां दृश्यते ।

(१९) प्रमदवनपरिसरः प्रमदवनस्य परिसरः सीमा, प्राग्देश इत्यर्थः ।
प्रत्युपगतः ज्ञातः ।

निषिञ्चन् माधवीं लक्ष्मीं लतां कौन्दोश्च लासयन् ।

खेहदाक्षिण्ययोर्योगात् कामीव प्रतिभाति मे ॥ (२०)

विद् । ईदिसो ज्जिव अहिणिवेसो भोदु । [इति परिक्रामन्] ।

इदं प्रमदवणं, पविसदु भन्नं । (म)

राजा । वयस्य ! प्रविश अग्रतः ।

सभो । [प्रवेशं नाटयतः] ।

राजा । [वासं उपयित्वा] । वयस्य ! साधु मनसा समर्थितः
आपत्प्रतीकारः क्लिल मम उद्यानप्रवेशः, तच्च अन्यथैव
उपपन्नम् ।—

विविचोर्द्यदिदं नूनसुख्यानं नाय्य शान्तये ।

स्रोतसेवोद्यमानस्य प्रतीपतरणं महत् ॥ (२१)

विद् । कथं विअ ? । (य)

राजा ।—

इदमसुलभवस्तुप्रार्थनादुर्निवारं

प्रथममपि मनो मे पञ्चबाणः क्षिणीति ।

(म) इदं प्रमदवणं, पविसदु भन्नं । इदं प्रमदवनं, प्रविशतु भवान् ।

(य) कथमिव ? ।

(२०) माधवीं लक्ष्मीं निषिञ्चन् वसन्तशोभां वञ्चयन् । पक्षान्तरे—एकया
नायिकया सङ्गच्छमानः, लतां कौन्दोश्च लासयन् पुष्पादिना विक्रासयन्, अन्यत्र—
हास्यकौतुकादिना अन्यत्र सज्जासयन् । खेहदाक्षिण्ययोर्योगात्, वायुपक्षे—खेहस्य
शैत्यापयोगिना कलतुषारश्रीकरादिकस्य तथा दाक्षिण्यस्य दक्षिणदिग्प्रतिलस्य तयोः
योगात् । पक्षान्तरे—खेहः आसक्तलया दाक्षिण्यम् अनुकूलता तयोर्योगः,
सर्वत्र समखेहदाक्षिण्यसम्पन्न इत्यर्थः । कामिन एव कामोपभोगार्थं सर्वनायिकासु
समदृष्टयो भवन्ति, न तु प्रथयिन इति कामिशब्दतात्पर्यम् । अनुष्टुप् छन्दः ।

(२१) विविचोः प्रवेष्टुमिच्छोः, समेति शेषः । इदं माधवीलक्ष्मी-
सन्दर्शनम् । उद्यमानस्य गीयमानस्य । प्रतीपतरणं प्रतिकूलप्रतरणं, प्रतिकूलस्तीतथा
सन्तरणं यथा दुःखावहं तथा मम उद्यानप्रवेशोऽपि इति निष्कर्षः ।

किमुत मलयवातोन्मूलितापाण्डुपत्रै-

रूपवनसङ्घकारैर्दग्धितेष्वङ्कुरेषु ? ॥ (२२)

विदू । अलं भवदो परिदेविदेण, अइरेण इच्छिदसंपादओ
अर्णगो ज्जेव दे सहाओ हुविस्सदि त्ति । (१)

राजा । प्रतिगृहीतं ब्राह्मणवचनम् ।

[इति परिक्रामतः] ।

विदू । पैक्खेदुं पेक्खदु भवं वसंतावदारसूअअस्स अहि-
रामत्तणं (२३) पमदवणस्स । (ल)

राजा । ननु ! प्रतिपदमेव तावदवलीकयामि । अत्र हि ।—

अप्यै स्त्री नखपाटलं कुरुवकं श्यामं द्वयोर्भागयो-

र्वालाशोकमुपोदरागसुभगं भेदोन्मुखं तिष्ठति ।

ईषहृद्वरजःकणाग्रकपिशा चूते नवा मञ्जरी

मुग्धत्वस्य च यौवनस्य च सखे ! मध्ये मधुश्रीः स्थिता ॥ (२४)

(२२) अलं भवतः परिदेवितेन, अचिरेण इष्टसम्पादकोऽनङ्ग एव ते सहायो भविष्यतीति ।

(ल) प्रेक्षतां प्रेक्षतां भवान् वसन्तावतारसूचकस्य अभिरामत्वं प्रमदवनस्य ।

(२२) पञ्चबाणः प्रथममपि उद्यानप्रवेशात् पूर्वमपि अमूलभवस्तुपाश्र्चनात् दुष्प्राप्योवंशीलाभरूपाभिलाषेषु दुर्निवारं निवारयितुमशक्यं मे मनः क्षिणोति दुर्नोति । इदानीन्तु दक्षिणपवनापसारितपाण्डुपत्रैर्नवोद्भिन्नप्रवालौपलक्षितैः इत्यर्थः, उद्यान-सङ्घकारैर्दग्धितेषु कन्दपंजयनपथपातितेषु अङ्कुरेषु सस्य किमुत ? कामस्तु निःसहाय एव एवं क्लेशप्रदायी, सहायवान् पुनः किं न करोति ? अत एव स्त्रीतीव्रं परिहर्तुमनर्हः प्रतीपतरणमिव शान्त्वर्यमुद्यानप्रवेशो मे विशिष्टक्लेशदायी जातः । वसन्ताभरणभूतधूताङ्कुरदृशनादिना मनो मे विगुणं उवलतीति भावः । मालिनी कृन्तः ।

(२३) वसन्तस्य अवतारः आविर्भावः तस्य सूचकः अतीतकः । अभिरामत्वं मनीषरत्नम् ।

(२४) ई सखे ! मधुश्रीः मुग्धत्वस्य यौवनस्य च मध्ये स्थिता नातिव्यक्ता

विद् । भो ! एतो कंसणमणिसिलावट्टसणाहो (२५) माह्वी-
लदामंडथी भमरसंह-पअविहडिदेहिं कुसुमेहिं विदोवअरो
बिअ अत्तभवदो वट्टदि ; ता अणुग्गहीअदु एसो । (व)

राजा । यदभिरोचते भवते ।

[इति उपविशतः] ।

विद् । ता दाणिं इहासीणो ललितलदालोहमाणलीअणी
उब्बसोगदं उक्कंठं बिणोदेदु भवं । (श)

(व) भो : । एष कषणमणिसिलावट्टसनाथो माधवीलतामख्यपी भमरसङ्घपद-
विघट्टितैः कुसुमैः कृतोपचार इव अत्रभवतो वसन्ते ; तदनुरग्यतामेषः ।

(श) तदिदानोनिहासीणो ललितलतालोभमानलोचन उर्वशीनतामुक्कण्ठो
विनोदयतु भवान् ।

नापि अव्यक्ता इति भावः । कथम् ? अये इत्यादिना तद्विहणोति । अये समर्चं,
स्त्रीनखपाटलं, पाटलं पुष्यं स्त्रीनखसदृशमये दृश्यते, कुरुवकं इयोर्भाग्योः श्यामं,
तटाकारस्वरूपवर्णनमेतत् । बालाशोकम् अनुकूलत्वात् उपोदरागसुभगं सञ्जात-
लोहित्यात् सुन्दरं सत भेदोन्मुखं तिष्ठति, चूर्ते आसहजे नवा मञ्जरी ईषद्वरजःकषया
अल्पसञ्जातपरगलेशेन अयकपिशा अयभागपान्शुला । इत्यादिभिः कारणैः मधुश्रियो
वसन्तलक्ष्म्या नातिव्यक्तिर्नापि अव्यक्तियुज्यते । मौग्धयौवनान्तर्गतस्त्रीपक्षे तु,—
अये प्रथमं स्त्रीनखपाटलं यौवनारम्भे स्त्रीनखान्येव पाटलानि भवन्ति । कुरुवकं
बालासनवत्, बालासनयोः कुरुवकाकारत्वात् कुरुवकेष्वेव बालासनत्वमवगम्यते ।
कुरुवकस्य अर्थात् कुचयुगलस्य भागद्वयं पुचुकद्वयस्यायभाग इति यावत्, श्यामम् ।
बालाशोकम् उपोदरागसुभगम् अन्तःसञ्जातानुरागेण सुन्दरम् अत एव अशोकं
प्रफुल्लाकारं यथा तथा, यौवनोद्गमे बालास्तु सदैव प्रफुल्लाकारमुद्वहन्तीति दृष्टान्तात् ;
भेदोन्मुखं बालाशोकोन्मुखं तिष्ठति । पुनः किभूता ? ईषद्वरजःकषया, "चूर्ते मञ्जरी" पद-
चूने नवा नवोद्गता मञ्जरी अयकपिशा अयभागपिशा । "चूर्ते मञ्जरी" पद-
द्वयमङ्गीलत्वात् न व्याख्यातम् । चारावल्यां चूतशब्दार्थदर्शनादेव अर्थव्यक्तिर्भविव्यति ।
शार्दूलविक्रीडितं हन्तः ।

(२५) यय उदृथ्य सुवर्णस्य विशुद्धिः पवित्रायते सा शिला निकषपाषाणादि-
नाम्ना प्रसिद्धा । (कष्टिपात्र इति वङ्गभाषा) ।

राजा । [निश्चय] ।—

षड्कुसुमितास्त्रपि सखे ! नोपवनलतासु रम्यविटपासु ।

चक्षुर्वध्नाति धृतिं तदङ्गनालोकदुर्ललितम् ॥ (२६)

तदुपायश्चिन्त्यतां यथा सफलप्रार्थनी भवेयम् ।

विद् । [विद्वय] । भो भो ! अहल्याकामुअस्स इंदस्स
बज्जो सच्चिवो, उव्वशीपज्जुस्सुअस्स भवदोवि अहं, दुवे वि एत्थ
उम्मत्तत्था । (घ) (२७)

राजा । न खलु चिन्तयति भवान् ? ।

विद् । [चिन्तयति] । एस चिंतेमि ; मा उण परिदेविदेहिं
समाधिं भंजिस्ससि । [निमित्तं सूचयित्वा आत्मगतम्] । अहो !
अहं कज्जदंसी । (स)

राजा ।—

असुलभा सकलेन्दुमुखी च सा

किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् ।

(घ) भो ! भो ! अहल्याकामुकस्य इन्द्रस्य वज्र सचिवः, उर्वशीपथ्युकस्य
भवतोऽपि अहं, दावप्यत्र उन्मत्तौ ।

(स) एष चिन्तयामि, मा पुनः परिदेवितेः समाधिं भङ्गयसि । अहो !
अहं कार्यदशी ।

(२६) तस्या अङ्गनायाः उर्वशाः आलाकेन दर्शनेन दुर्ललितमस्त्रिं
तद्दर्शनेन मे प्रतिष्ठतमस्त्रि इदानीं केचपि धृति न वध्नाति । आर्या कन्दः ।

(२७) अहल्याकामुक इन्द्रोऽहल्यापात्रिविषये यदि वज्रमयोजयिष्यत्, तदा
तस्य यथा काश्येसिद्धिसम्भावना, तथाव मन्त्रियेन काश्येसिद्धिं भविष्यति ।
दावप्यावामत्र उन्मत्तौ एतत्काश्येज्ञानहीनौ । वज्रं हि शत्रुदलने क्षमम् अहमप्यन्वय,
काऽऽवयोः क्षमता एतच्चिन्तने ? अत्र निधीगे तु उन्मत्तवत् काश्येविध्वंसिनौ भवेव
इति भावः ।

(२८) सकलेन्दुमुखी पूर्वचन्द्रनिभानना सा उर्वशी असुलभा वितरां
दुष्प्राप्या, किमपि अ मयि इदमनङ्गविचेष्टितम् अनङ्गविक्रीडितं, तथापि

अभिमुखीष्विव वाञ्छितसिद्धिषु

व्रजति निर्वृतिमेकपदे मनः ॥ (२८)

[इति मदनीकुसुमसिद्धति] ।

[ततः प्रविशति आकाश्यानेन उर्वशी चित्रलेखा च] ।

चित्र । सहि उब्बसि ! कहिं क्वु अण्हिट्टकारणं गच्छी-
अदि ? । (ह)

उर्व । [मदमवेदनामभिनीय सलज्जम्] । सहि ! हेमकूडसिहरे
लदाबिडवे लग्गं वैजअतिअं मोआवेहि त्ति मए भणिदा, तुए
उण उअहसिअ भणिदाहि, दिदं क्वु लग्गा, ण सक्का
मोआबिदुं ; दाणिं पुच्छसि, कहिं अण्हिट्टकारणं गच्छी-
अदि ? । (घ)

चित्र । किं णु क्वु तस्स राएसिणो पुरुरवस्स सआमं
पत्थिदासि ? । (क)

उर्व । एसो सो अगणिटलज्जो बवसाओ । (ख) (२९)

चित्र । को उण सहीए पढमं तहिं पेसिदो ? । (ग)

उर्व । णं हिअओ । (घ)

(ह) सखि उर्वशि । कुत्र खलु अनिर्दिष्टकारणं गम्यते ? ।

(घ) सखि । हेमकूटशिखरे लताबिटपे लग्गां वैजयन्तिकां मोचयेति मया
भणिता, त्वया पुनरुपहस्य भणिताऽस्मि, इदं खलु लग्गा न शक्ता मोचयितुम् ; इदानीं
पृच्छसि कुत्र अनिर्दिष्टकारणं गम्यते ? ।

(क) किं नु खलु तस्य राजर्षेः पुरुरवसः सकाशं प्रस्थिताऽसि ? ।

(ख) एष सोऽगणितलज्जो व्यवसायः ।

(ग) कः पुनः सख्या प्रथमं तत्र प्रेषितः ? ।

(घ) ननु हृदयम् ।

अभिमुखीषु वाञ्छितसिद्धिषु सम्पन्नीन्मुखीषु इष्टसिद्धिषु यथा मनस्तुष्टिर्जायते तदन्त
मनापि अथ मनः एकपदे संशयराहित्येन निर्भ्रंतिं सन्तोषमेति । द्रुतविलम्बितं रुन्दः ।

(२९) विना प्रायंनया कामिनीनामभिसारी लज्जाराहित्यद्योतक इति भावः ।

चित्र । तधाबि संपधारीअद् दाब । (ङ) (३०)

उवं । मअणो क्खु णिओएदि मं, कुदो संपधारणा ? ।

(च) (३१) .

चित्र । अदो अवरं णत्थि मे उत्तरं । (छ)

उवं । तेण आदिसदु मे पिअसही ममां, जेण तहिं गच्छं-
तीए ण अंतराओ भवे । (ज)

चित्र । सहि ! बीसत्या होहि ; णं भअवदा देअगुरूणा
अवराइदं णाम सिहाबंधणीं विज्जं उअदिसंतेण तिदसप्पलि-
पक्खस्स अलंघणीआ कदम्ह । (झ) (३२)

उवं । [सलज्जम] । ताए पओओं सब्बं सुमरेसि ? । (ञ)

चित्र । हिअओ एदं सब्बं जाणादि । (ट) (३३)

(ङ) तथापि सम्प्रधायैतां तावत् ।

(च) मदनः खलु नियोजयति मां, कुतः सम्प्रधारणा ? ।

(छ) अतोऽपरं नास्ति मे उत्तरम् ।

(ज) तेन आदिशतु मे प्रियसखी मार्गं, येन तत्र गच्छन्त्या न अपर्राजिता भवेत् ।

(झ) सखि । विश्वस्ता भव ; ननु भगवता देवगुरूणा अपराजितां नाम
शिखाबन्धनीं विद्यामुपदिशता विदशप्रतिपक्षस्य अलङ्घनीये कृते स्वः ।

(ज) तस्याः प्रयोगं सर्वं स्मरसि ? ।

(ट) हृदयमेतत् सर्वं जानाति ।

(३०) सम्प्रधायैताम् आकृष्य स्वपदे स्थाप्यताम् ।

(३१) मदननियोगे मत्प्रभुत्वस्यासम्भाव्यात् ।

(३२) साम्प्रतिकोपदिशुक्तेः पुनरवसा तद्वैत्यहस्तादस्माकमुद्धारत् परतरं हि ब्रह्म-
रूपतिना अपराजिता नाम या शिखाबन्धनी विद्या नो दत्ता, तत्राभावेण अमुराः पुन-
रस्मात् अपराङ्मुनशक्ताः । शिखाबन्धनी ब्रह्मरूपतिदत्तमन्वीकारणेन केशांशबन्धनरूपा ।

(३३) असुराबलीपात् क्लेशितेषु हृदयेषु तन्निखातमिन्नाक्षे ।

उवं । सहि ! हिअअ एदं सळं जाणादि ज्जेव ; मम
उण तधावि अदिभएण अणिससो । (ठ) (३४)

उमे । [धमर्ण उपयतः] ।

चित्र । सहि ! पेक्ख पेक्ख, एदं भअबदोए भाईरहीए
जउणासंगमपावणेसुं सलिलेसुं पुण्णेसुं अबलोअंतस्स विअ
अत्ताणअं पइट्टाणस्स सिहाभरणभूदं विअ तस्स राएसिणो
भवणं उवगदह । (ड) (३५)

उवं । [ससृहमवलोक्य] । णं बोत्तब्बं ठाणांतरगदो
सग्गो त्ति । हला ! कहिं सी आवखाणुकंपी भवे ? । (ढ) (३६)

चित्र । एदस्सिं णंदणवणेक्कप्पदेसे (३७) विअ पमदवणे
ओदरिअ जाणिस्साओ । (ण)

(ठ) सहि ! हृदयमेतत् सर्वं जानास्येव ; मम पुनस्तथापि अतिभयेन
अनिश्चयः ।

(ड) सहि ! पश्य पश्य, इदं भगवत्या भागीरथ्या यमुनासङ्गमपावनेषु
सलिलेषु पुण्येषु अवलोकयत इवात्मानं प्रतिष्ठानस्य शिखाभरणभूतमिव तस्य राजर्षे-
र्भवनमुपगते स्तः ।

(ढ) ननु वक्तव्यं स्थानान्तरगतः स्वर्ग इति । अयि । कुत्र स आपन्नानुकम्पी भवेत् ? ।

(ण) एतस्मिन् नन्दनवनैकप्रदेशे इव प्रमदवने अवतीर्ये ज्ञास्यामः ।

(३४) सत्यं, किन्तु पूर्वभयसङ्घटनपर्यन्तं मीऽतिभयं समजनि । तत एव मे
संशयः, मन्त्रमेतत् हृदयं सम्यक् स्मरति न वा संशयः ।

(३५) पुण्येषु यमुनासङ्गमपावनेषु सलिलेषु आत्मानम् अवलोकयतः इव
प्रतिष्ठानस्य तन्नामकस्य पुरुरवसो नगरस्य । सलिलानां प्रतिबिम्बयद्दृश्यमानप्यात्
आत्मावलोकनम् । राज्ञो धर्मदंशिंलात् पुरी विगतपापा, अत एव नामतः सलिलेषु
वस्तुतस्तु पुण्यक्षीतःसु प्रतिबिम्बितम् आत्मानमवलोकयन्तीव स्थिता इति भावः ।

(३६) आपन्नानुकम्पित्वेन पूर्वावस्थास्मरणं, तेन च मनसृप्तिः । प्रणयिन्वी हि
अभीष्टनायकस्य गुणभागमेव पश्यन्ति । अथवा राजा आपन्नां नाम् अथ अनुकम्पत
एव, यतः स आपन्नानुकम्पी ।

उभे । [चवत्तरतः] ।

चित्र । [राजानं दृष्ट्वा महर्षम] । सहि ! एसो पढमोदिदो
बिअ भअवं चंदो कौमुदि (३८) अबेक्वदि तुम । (त)

उवं । [विलोक्य] । हला ! दाणिं पढमदंसणादोवि
सबिसैसपिअदंसणो मे महाराओ पाडिभादि । (थ)

चित्र । जुज्जदि ; ता एहि, उवसप्पम्ह । (द)

उवं । णं दाव उवसप्पिस्सं, तिरक्करिणीपच्छुस्सां (३९) पास-
पल्लिवत्तिणी भविअ सुणिस्सं दाव पासपल्लिवत्तिणा वअस्सेण
सह बिजणे किं मंतअंतो चिट्ठदि । (ध)

चित्र । जधा दे रोअदि । (न)

उभे । [यथोक्तमनुष्ठितः] ।

विद् । भो ! चिंतिदो मए दुल्लहपणइजणस्स समागमो-
बाओ । (प)

राजा । [तूष्णीमास्ते] ।

(त) सहि ! एष प्रथमोदित इव भगवान् चन्द्रः कौमुदीमपेक्षते त्वाम् ।

(थ) अयि ! इदानीं प्रथमदर्शनतोऽपि सविशेषप्रियदर्शनो मे महाराजः
प्रतिभाति ।

(द) युज्यते ; तदेहि उपसर्गावः ।

(ध) न तावदपसप्तानि, तिरस्कारिण्या प्रच्छन्ना पार्श्वपरिवर्तिनी भूत्वा
श्रीध्यामि तावत् पार्श्वपरिवर्तिना वयस्येन सह बिजने किं मन्त्रयंस्तिष्ठति ।

(न) यथा ते रोचते ।

(प) भोः ! चिन्तितो मया दुर्लभप्रणयिजनस्य समागमोपायः ।

(३७) इन्द्रस्य उपवनं गन्दनम् । “वनं तथा चैवरथं प्रसिद्धं तेष्वप्सरोगन्दन-
गन्दनञ्च” इति भास्कराचार्यः ।

(३८) कौमुदी ज्योत्स्नाम् । “कौ मोदन्ते जना यस्यां तेनासौ कौमुदी स्मृता

(३९) तिरस्कारं शीलनस्याः इति तिरस्कारिणी विद्याविशेषः ।

उवं । का उण धस्सा इत्थिञ्चो, जा इमिणा परिमुणीयाणां
अत्ताणञ्चं विणोदेदि ? । (फं)

चित्र । हला ! भ्याणस्स किं विलंबीअदि ? । (ब) (४०)

उवं । सद्धि ! भोअमि क्खु सद्धसा पहावादो विस्सादुं ।
(भ) (४१)

विद् । भी ! णं भणामि चिंतिदो मए दुल्लहणइजण-
समागमोवाञ्चो । (म)

राजा । वयस्य ! कथ्यताम् ।

विद् । सिबिणसमागमकारिणं णिहं सेवदु भेवं ; अधवा
सत्थंभोदीए उब्बंसीए पडिक्किदिं चित्तफलए अहिलिह्चिअ
आलोअंतो अत्ताणञ्चं विणोटेदु । (य)

उवं । ह्चिअअ ! सैमस्सस । (र)

राजा । तदुभयमपि अनुपपन्ने, पश्य ।—

हृदयमिषुभिः कामस्यान्तः सशल्यमिदं ततः

कथमुपलभे निद्रां स्वप्ने समागमकारिणीम् ।

न च सुवदनामालेख्येऽपि प्रियां समवाप्य तां

मम नयनयोरुदाष्यत्वं सखे ! न भविष्यति ? ॥ (४१)

(फं) का पुनर्धन्वा स्त्री, या अनेन परिमृग्यमाणा आत्मानं विनोदयति ? ।

(ब) अयि ! ध्यानाय किं विलम्बयति ? ।

(भ) सखि ! विभेमि खलु सद्धसा प्रभावादिज्ञातुम् ।

(म) भो ! ननु भणामि, चिन्तितो मया दुर्लभप्रणयिजनसमागमोपायः ।

(य) स्वप्नसमागमकारिणीं निद्रां सेवतां भवान् ; अथवा तत्रभवत्या लवणश्याः
प्रतिफलितं चित्रफलकेऽभिलिख्य आलोकयन्नात्मानं विनोदयतु ।

(र) हृदय ! समाश्चसिद्धि ।

(४०) ध्यानेन सर्वे यत् प्रत्यक्षवत् भाति, तदा ध्यानायै कथं विलम्बयति ? ।

(४१) यदि नाहमेतदस्त्वानीया भवेयं, तदा मे किं भवेत् ? सद्धसा प्रभाव-
परिज्ञाने इत्येव भयहेतुः ।

चिव । सहि ! सुदं तुए वअणं ? । (ल)

उवं । सुदं, ण उण पज्जत्तं हिअअस्स । (व) (४२)

विद् । एत्तिको मे मदिबिह्वो । (श)

राजा । [निश्चल] ।—

नितान्तकठिनां रुजं मम न वेद यो मानसीं

प्रभावविदितानुरागमवमन्यते वाऽपि माम् ।

अब्रह्मफलनीरसं प्रतिनिधाय तस्मिन् जने

समागमनोरथं भवतु पञ्चबाणः कृती ॥ (४४)

उवं । [सखीमवलोक्य] । हही ! हही ! मंपि एव्वं अब-

मच्छुदि महाराओ ; अहं उण असमत्यम्हि अगदो भविअ

अत्ताणअं दंशइदुं, ता पहावणिम्मिदेण भुज्जवत्तेण लेहं

संपादिअ अंतरा से खिबिदुमिच्छामि । (ष)

(ल) सखि । श्रुतं त्वया वचनम् ? ।

(व) श्रुतं, न पुनः पर्याप्तं हृदयस्य ।

(श) एतावान् मे मतिविभ्रतः ।

(ष) हा धिक् । हा धिक् । मामप्येवमत्रगच्छति महाराजः ; अहं पुनर-

(४२) प्रकृतप्राप्तिः कथैव साऽस्तु, आलोक्येऽपि ता समवाप्य त्रिषपटोऽप ता प्राप्य कि मे नयनधोरुदात्पत्वं न भविष्यति ? भविष्यत्येव । एतेन क्रमता जागरणम् स्मृतिसिधेति द्विविधा कामदशा प्रकाटिता । हरिणी कन्दः ।

(४३) अनेन विना मम पुनर्यादृक् हृदयमास्त्रे, न तत्पर्याप्तिकारणमेतद्वचनम् इति भावः ।

(४४) यो जनः सर्वशौर्यः मम नितान्तकठिना मानसीं रुजं न वेद न जानाति, वा अथवा प्रभावेण ध्यानबलेन विदितानुरागं ज्ञातप्रेमासुद्धं माम् अवमन्यते । पञ्चबाणः कामः तस्मिन् एवभूते जने अब्रह्मफलनीरसं वैफल्यकठीरं समागमननोरथं प्रतिनिधाय प्रतिष्ठाप्य कृती भवतु । दुर्लभसमागसं जन प्रति आसक्तिं जनयन् दहतु पीडयतु कृतकृत्यश्च भवतु इति भावः । एतेन कौशागान्मादरूपा कामदशा प्रख्यापिता । पृथ्वी कन्दः ।

पित्र । अणुमदं मे । (स)

उर्व । [नास्तीनाभिलिख्य क्षिपति] ।

विदू । अबिद ! भो ! किस्सेदं ? भुजङ्गणिम्नोश्च (४५) किं
खादितुं मं णिवडिदं ? । (ह)

राजा । [दृश] । नायं भुजङ्गनिर्मोकः, भूर्जपत्रगतो-
ऽयमक्षरविन्यासः ।

विदू । एणं अदिट्टाए उब्बसीए भवदो परिदेविअं सुणिअ
भुज्जवत्ते महाणुराअसूअआ अक्खरा अहिलिहिअ विसज्जिआ
भवे । (च)

राजा । नास्ति अशक्यं दैवस्य । [गृहीत्वा अनुवाच्य च
सर्षपम्] । सखे ! उपपन्नस्ते वितर्कः ।

विदू । जं एत्थ अहिलिहिदं तं सुणिदुं इच्छामि । (क)

उर्व । साहु साहु अज्ज ! णाअरोसि । (ख)

राजा । श्रूयताम् । [इति वाचयति] ।—

सामिअ ! संभाविअ जह अहं तुए आअलिआ ण तहेअ ।

अणुरत्तस्स अइ सुहअ ! एअ एअ तुह णवरो ण ॥ (ग) (४६)

समर्थाऽपि अयतो मूला आत्मानं दर्शयितुम् ; तत् प्रभावनिर्मितेन भूर्जपत्रेण लेखं
सम्पाद्य अन्तरा अस्य क्षिपुमिच्छामि ।

(स) अनुमत मे ।

(ह) अबिद ! भो ! किमिदम् ? भुजङ्गनिर्मोकः किं खादितुं मां निपतितः ? ।

(च) ननु ! अदृष्टया उर्वश्या भवतः परिदेवितं श्रुत्वा भूर्जपत्रे महानुराग-
सूचकानि अक्षराणि अभिलिख्य विसृष्टानि भवेयुः ।

(क) यदत्र अभिलिखितं तत् श्रोतुमिच्छामि ।

(ख) साधु साधु आर्य्य ! नागरोऽसि ।

(ग) सामिन् ! सम्भाव्य यथाऽहं त्वया आकलिता न तथैव ।

अनुरक्तस्य अयि सुभग । एवमेव तव केवलं न ॥

(४५) भावदति सधुमे । भुजङ्गनिर्मोकः सर्पत्वक् ।

एष मे ललित्र-पारिजात्र-सभ्रणिज्जम्भि पित्र ! होदि सुहं ।

खंदेण वण-वाभ्रावि हि सिहि वित्र मांदि षिभ्रसरोरण ॥ (घ)(४७)

खं । किं सु खलु संपदं भणेदि ? । (ङ)

वित्र । किं ण भणितं इमिणा मिलाण कमल-पाल-सरिसेहिं अंगेहिं ? । (च)

विद्र । दिट्ठिआ मए बुभुक्खिदेण सोत्थिवाअणिअं विअ लल्लं भवदो समस्सासणकारणं । (छ)

(घ) न मे खलित-पारिजात-शयनीयमपि प्रिय । भवति सुखम् ।

नन्दन-वनवाता अपि हि शिखिन इव भान्ति निजशरीरे ॥

(ङ) किं तु खलु साम्प्रतं भणति ? ।

(च) किं न भणितममुना स्नानकमलनालसदृशैरङ्गैः ? ।

(छ) दिष्ट्या मया बुभुक्षितेन स्वस्तिवाचनिकमिव लल्लं भवतः समा-
श्रासनकारणम् ।

(४६-४७) हे खामिन् ! हे पते ! एतत्सम्बीधनपटेनैव व्यक्तौभूतमिङ्गितम् । स्नाङ्गदानप्रकटने हि नारीणां स्नामौति पदात् अन्यत् किमपि नास्ति प्रयोक्तव्यम् । त्वया सन्भाव्य अनुमाद्य अहं यथा यादृशी आकलिता निरूपिता, पराधीनत्वात् नास्ति समावसरः तव मनोरथपूरणाय इत्येवं मत्स्वरूपमविज्ञाय यथा त्वयाऽहं निर्णीता, तथा तत् तेऽनुमानं न एव, यतः अहं खलु स्वर्वेश्या स्नाधीना कामगामिनी च अन्यथा समावागमनं न सम्भवेदिति भावः । अयि सुभग ! हे सुन्दर ! हे प्रेमास्पदेल्यर्थः, अनुरक्तस्य अनुरागवतः सर्व्वस्यापि जनस्येत्यर्थः । एवमेव इत्यमनुमानमेव भवतीति शेषः, न केवलं तव । अथवा पूर्व्वरागवतीर्हि नायकनायिकयोः परस्परमप्राप्तौ नायिकायां नायकस्य यादृमनुमानं भवति, नायिकाया अपि नायकस्योपरि तादृश्ये-वानुमितिः सम्भवति, ततश्च अहमपि भवति एवमनुमिनोमि यत् त्वमापि स्नाधीनः, प्रथमदर्शनदिवसे नदभिप्रायश्च सस्यगज्ञासौः, स्वर्गोरोहणपटुश्च भवान् तथापि मत्सम्भीपे कथं न गतवान् इत्यादि । अतः परं केवलं तवैव कष्टातिशयो न सञ्जातः ममापि तथा इति प्रकटनायाह—हे प्रिय ! मे मम खलितपारिजातशयनीयं कोमलपारिजातकुसुमशय्यापि न सुखं न सुखकरम् । नन्दन-वन-वाता अपि सुस्निग्धगन्धवद्वा अपि शिखिन इव वक्रय इव निजशरीरे भान्ति शोभन्ते, उद्दीपन-

राजा । समाश्वासनमिति किमुच्यते ? पश्य,—

तुल्यानुरागपिशुनं ललितार्थबन्धं

पत्रे निवेशितमुदाहरणं प्रियायाः ।

उत्पल्लवं मम सखे ! मदिरेक्षणाया-

स्तस्याः समागतमिवाननमाननेन ॥ (४८)

उर्व । एतत् त्वो समविभागा मदौ । (ज) (४९)

राजा । वयस्य ! अङ्गुलीस्वेदेन मे लुप्यन्ते अक्षराः,
धार्थ्यतामयं स्त्रहस्ते (५०) निक्षेपः प्रियायाः ।

विद् । तदो किं दाणिं तस्यभोदी उब्बसी भवदो मणो-
रह-तरुकुसुमं दंसिअ फले विसंबददि ? । (झ)

उर्व । हला ! जाव उवत्याणकादरं अत्ताणअं संटा-

(ज) अत्रावयोः समविभागा मतिः ।

(झ) ततः किमिदानीं तत्रभवतो उर्वशी भवतो मनोरथ-तरुकुसुमं दर्शयित्वा
फले विसंबदति ? ।

विभावत्वात् “कामशाष्टगुणः स्मृतः” इति वचनात् । प्रथमश्लोके आर्यां वृत्तं,
द्वितीये चन्द्रोतिर्नामार्थभेदः ।

(४८) हे सखे ! तुल्यानुरागस्य पिशुनं सूत्रकं ललितार्थबन्धं सुन्दरार्थ-
प्रकाशक पत्रे निवेशितं प्रियाया उदाहरणमवस्थानुयायिद्वत्तान्तः मदिरेक्षणाया-
स्तस्या उत्पल्लवमाननमिव मम आननेन समायातम् । उदाहरणम् ईदृक्-
सुन्दरार्थप्रकाशकं, यत् लेखीपलक्ष्येण तदवस्थानुयायिद्वत्तान्तः मन्मुखमेव मन्मुखसङ्गतं सत्
आत्मावस्थां कथयति । तदुक्तेर्मन्मुखीशारित्वात् तन्मुखस्य मन्मुखसङ्गतिः । मन्मुखे
तन्मुखसङ्गत्या तस्या इतिप्रियात् उत्पल्लवं, लज्जया मदिरेक्षणाया च ।
प्रियतमायां यत् यत् आकाङ्क्षते तत् सर्वमवापि अस्मि इति प्रियापदील्लेखः सार्थ-
कितः । वसन्ततिलकं कन्दः ।

(४९) लेखीपलक्ष्येण मदभिप्रायो यत्तया सुन्दरमवबुद्धसत्ते पाठभङ्गैर्न
प्रतीयते । अतो हि तवैतदुक्तिषु समापि अंशित्वमस्ति ।

(५०) स्त्रहस्ते इति आदरातिशययोक्तव्यः ।

बैमि, ताव तुमं अत्ताणअं दंसिअ जं मे अणुमदं, तं भणाहि । (ज) (५१)

बिब । तह । [इति तिरस्कारिणीमपनीय राजानमुपसृत्व] । जेदु जेदु महाराओ । (ट)

राजा । [सभ्रमादरगर्भम्] । स्वागतं भवत्यै ? [पार्श्वमवलोक्य] । भद्रे !—

न तथा नन्दयसि मां सख्या विरहिता तथा ।

सङ्गमे दृष्टपूर्वेव यमुना गङ्गया यथा ॥ (५२)

बिब । णं पढमं मेहराई दौसदि, पञ्चा विज्जलिआ । (ठ)

विद् । [अपवाय्यं] । कथं ण एसा उब्बसौ उवगदा ? तत्थभोदोए सहअरोए एदाए होदब्बं ? । (ड) (५३)

(ज) अयि ! यावदुपस्थानकातरमात्मानं संस्थापयामि, तावत् त्वमात्मानं दर्शयित्वा यन्मे अनुमतं तत् भण ।

(ट) तथा । जयति जयति महाराजः ।

(ठ) ननु प्रथमं मेघराजिर्दृश्यते, पश्चाद्विद्युज्जता ।

(ड) कथं नैषा उर्वशी उपगता ? तत्रभवत्याः सहचर्या एतया भवितव्यम् ? ।

(५१) उपस्थानाय सेवार्थं समीपगमनाय कातरं राज्ञः समीपगमनाय अधीरमात्मानं यावत् संस्थापयामि स्थैर्ये नयामि, तावत् त्वं प्रकाशोभूय मदनुमतं ब्रूहि । राजोक्तिश्रवणेन निरुत्तरया अप्रकाशितया च क्षणमपि स्थातुमशक्यम् । अतस्त्वं शीघ्रं गत्वा मदनुमतं कथय मा विलम्बस्व । प्रथम-मिलनकाले प्रियसमक्षं स्त्रीणां स्वत एव आत्माभिव्यक्तिः स्त्रीस्वभावविरोधिनी, अती हि सखीसम्प्रेषणम् ; “दूतीसम्प्रेषणेनायां भावाभिव्यक्तिरिष्यते” इति ‘दूत्यः सखी नटी दासी’ इति च साहित्यदर्पणे निर्देशात् ।

(५२) गङ्गया यमुनेव प्रयागादितोर्थं गङ्गया मिलिता यमुना यथा दर्शकान् नन्दयति तथा विरहिता च न नन्दयति एवं सङ्गमे सख्या सह सङ्गतावस्थायां दृष्टपूर्वां त्वं यथा चानन्दयः तथा सख्या विरहिता त्वमिदानीं मां तथा न नन्दयसि ।

(५३) किम् उर्वशी अतोऽप्यधिकरूपवती ? इति तात्पर्यम् ।

राजा । एतदासनमास्यताम् ।

चित्र । [उपविश्य] । उब्बसी महाराजं सिरसा पणमिअ विसवेदि—” । (ठ)

राजा । किमाज्ञापयति ? । (५४)

चित्र । “—मम तस्मिं सुरारिसंभवे दुष्पण महाराजो ज्जिव सरणं आसी, संपदं साहं तुह दंसणसमुत्थेण आआसिणा बलिअं बाधेयमाणा मअणेण पुणोवि महाराजस्स अणुकंपणीआ होमि । (ण) (५५)

राजा । अयि सखि !—

पर्युत्सुकां कथयसि प्रियदर्शनां तामार्त्तिं न पश्यसि पुरुरवसस्तदर्शाम् ।

साधारणोऽयमुभयोः प्रणयो यतस्व

तस्मिन् तप्तमयसा घटनाय योग्यम् ॥ (५६)

चित्र । [उर्वशीमुपेत्य] । हला ! इदी एहि, णिहअदरं भौसणमअणं पेक्खिअ पिअदमस्स दे दूर्इन्हि संबुत्ता । (त)

(ठ) उर्वशी महाराज सिरसा प्रणम्य विज्ञापयति—” ।

(ण) “—मम तस्मिन् सुरारिसंभवे दुर्नये महाराज एव शरणमासीत्, साम्प्रतं साहं तव दर्शनसमुत्थेण आआसिणा बलवद्बाध्यमाना मदनेन पुनरपि महाराजस्य अनुकम्पनीया भवामि ।

(त) अयि ! इत एहि ; निर्दयतरं भौषणमदनं प्रेक्ष्य प्रियतमस्य ते दूती अस्मि संवृता ।

(५४) रमणीयां दासत्वाङ्गीकरणं परमप्रणयवताम् उचितमेव ।

(५५) पूर्वं निःसम्पर्कमेव तया अहमसुरहत्यात् रक्षिता, इदानीं पुनः स्वदर्शनसमुत्थेन ततोऽपि अधिकदारुणेन, बलवद्बाध्यमानत्वात्, मदनेन अहं क्लिश्यमाना । अधुना तत्ताडनमपि उपशमय इति भावः ।

(५६) अयि पक्षपातिनि ! लम्बखोजतां मम इमां यातनां न पश्यसि केवलं तदुत्सुकतामेव भाषसे, त्वं तव सखीपक्षे यत् किमपि कथयसि, सर्वेषु एतेन तस्याः

उर्वं । [शोकात् सकम्पा ससाधसा] । अइ अणवस्थिते !
लहुं खोब तुए परिञ्चत्ता ण्हि ! । (य) (५७)

चित्त । [सञ्चितम्] । एदस्सिं मुहुत्ते जाणिस्सामी का
कं परिञ्चईस्सदि त्ति । आआरं दाव पल्लिवज्ज । (द)

उर्वं । [ससाधसमुपकृत्य सत्रौडम्] । जेदु जेदु महाराओ । (ध)
राजा । [सधर्मम्] । सुन्दरि !—

मया नाम जितं यस्य त्वया जय उदीर्यते ।

जयशब्दः सहस्राक्षादागतः पुरुषान्तरम् ॥ (५८)

[इत्थे गृहीत्वा आसने उपवेशयति] ।

विद् । कौदिसी थिदौ भोदिए ? रस्सो पिअवअस्सी
बन्हणो ण वंदीअदि ? । (न) (५९)

उर्वंओ । [सञ्चित प्रथमति] ।

(य) अयि अनवस्थिते ! लघु एव त्वया परित्यक्ताऽस्मि । ।

(द) एतस्मिन् मुहुत्ते ज्ञास्यामः का कां परित्यक्ष्यतीति । आकारं तावत्
प्रतिपद्यस्व ।

(ध) जयति जयति महाराजः ।

(न) कौटुभी स्थितिर्भवत्याः ? राज्ञः प्रियवयस्यो ब्राह्मणो न वन्द्यते ? ।

पर्युक्तकत्वमेव व्यज्यते, मम तु तदर्थे विषमात्तिर्जनिता, तन्न पश्यसि इति भावः ।
वसन्ततिलकं छन्दः ।

(५७) अयि अव्यवस्थिते ! कथं राज्ञी वचनमात्रेणैव तत्पञ्चमवल्ग्व्य त्वया
अहं परित्यक्ता ! ।

(५८) त्वया यस्य मम जय उदीर्यते उच्चाय्यते, तेन मया जितं नाम,
नामेति द्वर्षसूचकं निश्चयायकं वा अव्ययम् । कथं मया जितम् ? इत्याह, जयशब्दः
त्वया उदीरितः जय इति शब्दः सहस्राक्षात् इन्द्रात् पुरुषान्तरम् अन्यपुरुषं,
मानित्यर्थः, आगतः प्राप्तः । त्वदुच्चारितजयशब्दप्रवणे सुरपतिरेव एकमात्राधिकारी
आसीत्, इदानीन्तु अहमपि तदधिकारी जातः अतो मया जितमिति भावः ।

(५९) स्थितिः लोकमन्यार्दशता ; यदा—स्थितिरवस्थानमुपवेशनमिति
यावत् ।

विद् । सौम्यि भोदिण । (प)

देवदूतः । [नेपथ्ये] । चित्रलेखे ! त्वरय उर्वशीम् ।—

मुनिना भरतेन यः प्रयोगो भवतीष्वष्टरसाश्रयो निबद्धः ।

ललिताभिनयं तमद्य भर्ता मरुतां द्रष्टुमनाः सलोकपालः ॥

(६०)

सर्वे । [आकर्षयन्ति] ।

उर्वशी । [विषादं रूपयति] ।

चित्र । सुदं तुए देअदूअस्स वअणं ? ता अणुजाणाहि दाव महाराअं । (फ)

उर्व । [निवृत्त्य] । णत्थि मे वाअाविहवो । (ब)

चित्र । महाराअ ! उब्बसी बिसुवेदि, परवसो अअं जणो, महाराएण अअभसुसादा इच्छामि देअदेअस्स अण-
वरुअं अत्ताणअं कादुं । (भ) (६१)

राजा । [कथंकथमपि वचनं सख्याप्य] । नाहं भवत्योरीश्वर-
नियोगहन्ता ; किन्तु स्मर्त्तव्योऽयं जनः ।

उर्वशी । [विद्योगदुःखं रूपयित्वा राजानं पश्यन्ती सह सख्या निष्क्रान्ता] ।

राजा । [सनिश्चासम्] । वैयर्थमिव चक्षुषः सम्प्रति ।

विद् । [पत्रं दर्शयितुकामः] । णं भुज्ज—” [इत्यर्द्धोक्तिनात्मगतम्] ।

(प) स्वस्ति भवत्यै ।

(फ) श्रुतं त्वया देवदूतस्य वचनम् ? तदनुज्ञापय तावत् महाराजम् ।

(ब) नास्ति मे वाग्विभवः ।

(भ) महाराज ! उर्वशी विज्ञापयति, परवशोऽयं जनः, महाराजेन अस्यनु-
ज्ञाता इच्छामि देवदेवस्य अनपराद्धमात्मानं कर्तुम् ।

(६०) प्रयोगः दृश्यकाव्यभेदः । भवतीषु निबद्धः निर्माय भवतीभ्योऽभिनय-
त्रिचार्थमर्पितवान् इत्यर्थः । औपच्छन्दसिकं छन्दः ।

(६१) अनपराद्धमात्मानं कर्तुम् आशालङ्घनापराधरहितं कर्तुमित्यर्थः ।

अविद अविद ! (६२) भो ! उब्बसीदंसणविहिदेण मए तं भुज्जवत्तं पब्भट्टं पि हत्तादो ण विष्सादं ! । (म)

राजा । किमसि वक्तुकामः ? ।

विदू । बअस्स ! इदंहि वत्तुकामो, ण भवं अंगाइं मुंचदु ; दिदं क्खु तइ बद्धभावा उब्बसी, ण सा इदो गदुअ एदं अणुबंधं सिट्ठिलीकरिस्सदि त्ति । (य) (६३)

राजा । ममापि एतदेव मनसि वर्त्तते ; तथा खलु प्रस्थाने,—
अनीशया शरीरस्य हृदयं स्ववशं मयि ।

स्तनकम्पक्रियालक्ष्यैर्न्यस्तं निश्चसितैरिव ॥ (६४)

विदू । [स्वगतम्] । वेवदि मे हिअअं ; केत्तिअं वेलां तस्स भुज्जवत्तस्स अत्तभवदा बअस्सेण णामं गेण्हिदब्बं त्ति ? । (र)

राजा । वयस्य ! केनेदानीमुन्मनसमात्मानं विनोदयामि ?
[स्मृत्वा] । उपनय भूर्जपत्रम् ।

(म) ननु भूर्ज—”अविद अविद भो ! उर्वशीदशंगविस्मितेन मया तत् भूर्जपत्रं प्रभ्रष्टमपि हस्तात् न विज्ञातम् ! ।

(य) वयस्य ! इदमस्मि वक्तुकामः, न भवानङ्गानि मुच्यते ; इदं खलु लयि बद्धभावा उर्वशी, न सा इतो गत्वा एतमनुबन्धं शिथिलीकरिष्यतीति ।

(र) वेपते मे हृदयं, कियतीं वेलां तस्य भूर्जपत्रस्य अत्रभवता वयस्येन नामे यद्गीतव्यमिति ।

(६२) अविद अविदिति सम्भ्रमे ।

(६३) बद्धभावा आसक्तारतिः, सञ्जातपूर्वरागा इत्यर्थः । अनुबन्धम् आसक्तिम् । न शिथिलीकरिष्यति न श्लथयिष्यति, क्षीणानुरागा न भविष्यति इत्यर्थः ।

(६४) शरीरस्य आत्मनो देहस्य अनीशया प्रभोरादेशतः अन्यत्र कुत्रापि स्थातुमशक्तया इत्यर्थः । एवम्भूतया तथा उर्वश्या स्तनयोः कम्पः उच्छ्वासः स्तनकम्प एव क्रिया तथा लक्ष्यैः सूचितैः निश्चसितैः करणैः स्ववशं स्वाधीनं हृदयं मयि न्यस्तमिव मम हस्ते अपिंतमिव । पराधीनत्वात् खदेहार्पणे असमर्थया हृदय मयि अपिंतमिव इत्यर्थः । अणुष्टुप् ऋन्दः ।

बिद्। [सर्वतो दृष्टा सविषादम्]। हा! कथं ण दौसदि! भो!
दिव्भं क्वु तं भुञ्जवत्तं गदं उब्बसीए मग्गेण । (ल) (६५)

राजा। [सात्थम्]। सर्वत्र प्रमादी वैधेयः । (६६)

बिद्। णं विचीअतां । [उत्थाय]। इदो भवे एह वा
भवे । [इति बहुविधं वृत्त्यति] । (घ)

[ततः प्रविशति श्रीश्रीनरो, चेटो च, विभवतश्च परिवारः] ।

श्रीश्री। हंजे णिउणिए ! सच्चं लदाघरं बीसंतो अज्ज-
माणवअसहाओ दिट्ठो तुए महाराओ ? । (श)

चेटो। अलिअं किं मए भट्टिणी विस्सविदपुब्बा ? । (घ)

श्रीश्री। तेण हि लदाविडुवंतरिदा सुणिसं दाव विस्सइ-
मंतिदाइं, जं तुए कधिदं सच्चकं ण वेत्ति । (स)

चेटो। जं देईए रुच्चदि । (ङ)

श्रीश्री। [परिक्रम्य पुरस्तादवलोक्य च]। णिउणिए ! किस्सेदं पत्तं
णवचीरअं विअ इदो दक्खिणमारुटेण आणीअदि ? । (च)

(ल) हा! कथं न दृश्यते! भो! दिव्य खलु तद्गूर्जपत्र गतम् उर्वशीया
मार्गेण ।

(घ) ननु! विचीयताम् । इतो भवेत् इह वा भवेत् ।

(श) अथि निपुणिके ! सत्यं लतागृहं विशन् आव्यंमाणवकसहायो दृष्टस्त्वया
महाराजः ? ।

(घ) अलीकं किं मया भर्त्सो विज्ञापितपूर्वा ? ।

(स) तेन हि लताविटपान्तरिता श्रीश्यानि तावत् विशम्भमन्त्रितानि, यत्त्वया
अधितं सत्यकं न वेति ।

(ङ) यद्वैद्यै रीचते ।

(च) निपुणिके ! किमेतत् पत्रं नवचीरमिव इतो दक्षिणमारुतेन आनीयते ? ।

(६५) उर्वशीवत् मूर्जपत्रमपि गतम् इत्यर्थः ।

(६६) वैधेयः मुखः । प्रमादी अगवदितः, "प्रमादोऽनवधानता" इत्यमरः ।

चेटी । [विभाव्यं] । भट्टिणि ! पल्लिवत्तणा-विभाविदक्खरं
भुज्जवत्तं क्व एदं । इंत ! कधं देईए ज्जेव षेउरपरिलगं !
[गृहीत्वा] । णं वाचीअदु एदं । (क) (६७)

श्रीश्री । णं अबलोएहि दाव, जइ अबिरुद्धं तदो
सुणिस्सं । (ख)

चेटी । [तथा कृत्वा] । भट्टिणि ! तं ज्जेव एदं कौलीणअं
विजिंभदि ; महाराअं उद्दिस्सिअ उब्बसीअक्खरअं कब्ब-
बंधं त्ति तक्केमि, अज्जमाणवअ प्पमादादो (६८) अम्हाणं हत्थं
आअदं त्ति । (ग)

श्रीश्री । णं गहिदत्था होहि । (घ)

चेटी । [वाचयति] ।

श्रीश्री । इंजे ! एदेण ज्जेव उवहारेण तं अच्छराकामुअं
पिकवम्ह । (ङ)

चेटी । जं देई आस्सवेदि । (च)

(क) भक्तिं ! परिवर्तनाविभावितान्तरं भूजंपदं खलु एतत् । इत ! कथं
देव्या एव नूपुरपरिलग्नम् ! ननु वाचयतु एतत् ।

(ख) ननु अबलोकय तावत्, यदि अबिरुद्धं तदा शीष्यामि ।

(ग) भक्तिं ! तदेवेदं कौलीनं विजृम्भते ; महाराजमुद्दिश्य उर्वश्यन्तरकं
काव्यबन्धमिति तर्कयामि, आर्यमाणवकप्रमादादप्याकं इत्यनागतमिति ।

(घ) ननु ! गृहीतार्था भव ।

(ङ) इच्छे ! एतेनैवोपहारेण तमस्परःकामुकं पश्यामः ।

(च) यत् देवी आशास्तीति ।

(६७) परिवर्तना भावतसञ्चालनेन यत् पार्श्वपरिवर्तनं तेन विभावितानि
अक्षराणि यस्य तत ।

(६८) कौलीनं लोकापवादः । काव्यबन्धं काव्यरचनम् । प्रमादोऽनव-
धानता ।

राजा । भगवन् ! वसन्तसखे ! मलयानिल !—

वासार्थं हर सन्भृतं सुरभितं पौष्यं रजो वीरधां
किं कार्यं भवतो हृतेन दयितास्त्रेहस्त्रहस्त्रेन मे ।

जानात्येव भवान् विनोदनशतैरेवंविधैर्धारितं

कामार्त्तं जनमञ्जसाभिभवितुं नालम्बिताश्चासनम् ॥ (६९)

शेटी । देई ! पेक्व पेक्व, एदस्स ज्जेब भुज्जवत्तस्स अस्सेसणा
बह्दि । (क)

शौशो । ता णं पेक्वम्ह दाब, तुसिं चिट्ठ । (ज)

विद् । भो ! किं सु कु एदं ? उम्मिल्लमाणणीलपंकजच्छविणा
अउरपिच्छेण विप्ललङ्गम्ह । (झ)

राजा । सर्वथा हतोऽस्मि मन्दभाग्यः ।

शौशो । [सहसा उपसृत्य] । अज्जउत्त ! अलं आवेएण ;
एदं तं भुज्जवत्तं । (ज)

(क) देवि ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व, एतस्यैव भूर्जपत्रस्य अन्वेषणा वर्तते ।

(ज) तत् ननु प्रेक्षावहे तावत्, तूष्णीं तिष्ठ ।

(झ) भो ! किं नु खलु एतत् ? उन्मोहग्रीलपङ्कजच्छविणा मयूरपिच्छेन
विप्ललङ्कोऽस्मि ।

(ज) आर्यपुत्र ! अस्ममावेगेन ; एतत् तत् भूर्जपत्रम् ।

(६९) भगवन् मलयानिल ! वासार्थं सौरभाद्यैः सन्भृतं सञ्चितं सुरभितं सुगन्धं
पौष्यं कुसुमसन्धन्वि रजः परागं हर, तत्र न केनापि वाधा जनयितव्या इत्यर्थः ;
परन्तु दयितायाः प्रियायाः स्नेहस्य प्रणयस्य स्नेहसेन स्नेहस्यलिखितप्रणयपत्रस्वरूपेण
अनेन भूर्जपत्रेण हृतेन तव किं कार्यम् ? अस्ति ननु हृतेषु कुसुमपरागेषु ते सुगन्ध-
लाभः, एतन्नु हृतं ते उपकाराय न प्रभविष्यति इत्यर्थः । एवंविधैः लिपिचित्रादि-
दर्शनरूपैः विनोदनशतैः धारितं कथमपि मरणान् रक्षितं तथा च आलम्बिता-
श्चासनं प्राप्ताश्चासं कामार्त्तं मदनव्यथापीडितं जनम् अस्मसा बलेन अभिभवितुं
भवान् न जानात्येव, न साधु मन्थते एव इत्याभासः । विरहजनपीडनं भवत्-
स्नेहस्य शीतलीहाराश्रयस्य निरन्तरानभीष्टमिति भावः । शार्दूलविक्रीडितं वृषम् ।

राजा । [ससभ्रममात्मगतम्] । अये ! देवी ! [सबेलङ्घ्यं प्रकाशम्] । स्वागतं देव्यै ? ।

श्रीश्री । दुरागतं दाणिं मे संबुत्तं । (८) (७०)

राजा । [जनान्तिकम्] । वयस्य ! कथमत्र प्रतिविधेयम् ? ।

विदू । [जनान्तिकम्] । लोत्त्रेण सुइदस्स कुंभिलअस्स णत्थि वाअा पल्लिविधानं । (८) (७१)

राजा । [अपवार्यं] । मूढ ! नायं परिहासकालः । [प्रकाशम्] । नेदं पत्रं मया मृग्यते ; तत् खलु मन्त्रपत्रं, यदन्वेषणाय ममायमारम्भः ।

श्रीश्री । जुज्जइ अत्तणो सोह्मं णिगूहिटुं । (९)

विदू । भोदि ! तुवरावेहि से भोअणं, जेण पित्तप्पसमणेण सुत्थो भोदि । (९)

श्रीश्री । णिउणिए ! सोह्मं क्वु आस्सासिटो पिअ-
ल्लअस्सो (७२) ब्रम्हणेण ; किं अस्सं, अस्सचिंताए आवेसिटो
पिअो खिज्जदि । (१०)

(८) दुरागतमिदानीं मे संबुत्तम् ।

(८) लोत्त्रेण सूचितस्य कुम्भिलकस्य नास्ति वाचा प्रतिविधानम् ।

(९) युज्यते आत्मनः सौभाग्यं निगूहितुम् ।

(९) भवति ! त्वय अस्य भोजनं, येन पित्तप्रशमनेन सुस्थो भवति ।

(१०) निपुणिके ! शोभनं खलु आस्तासितः प्रियवयस्यो ब्राह्मणेन ; किमन्यत्, अन्नचिन्तायामावेशितः प्रियः खिद्यते ।

(७०) राजा स्वागतमिति प्रबोध्य कुशलं पृष्टवान्, देवी तु सुखेन आगतमिति तदर्थमवधार्य बन्धोक्तिवाक्यं सूचयति । नायिका मध्याधीरा खण्डिता चेतुः ।

(७१) लोत्त्रेण स्नेहनेन । कुम्भिलकस्य चौरस्य ।

(७२) विदूषकप्रियवयस्यो राजा ।

विद् । शं पेक्व सञ्चो आस्सासिदो चित्तभोग्गणेण । (त)

राजा । मूर्ख ! बलादपराधिनं मामापादयसि ? ।

श्रीशौ । यत्थि प्पभवंतस्स अवरारो, अहं ज्जेव एत्थ अवररुद्धा,
जा पडिऊत्तदंसणा भविअ अग्गदो भवामि । णिउणिए ! इदो
एहि । (घ) [इति सकीपं प्रस्तावमुच्यते] ।

राजा ।—

अपराधी नूनमहं प्रसीद रन्धोरु ! विरम संरम्भात् ।

सेव्यो जनश्च कुपितः कथं नु दासो निरपराधः ? ॥ (७३)

[इति पादयोः पतति] ।

श्रीशौ । किदव ! लहुहिअआ क्वु अहं, अणुणअं ए
गेण्हामि ; किन्तु दक्खिणस्स दे किदपच्चात्तावस्स भाआमि ।
(द) (७४)

(त) ननु प्रेक्षस्व, सर्वं आश्वासितः चित्तभोग्गणेन ।

(घ) नास्ति प्रभवतीऽपराधः, अहमेवात्र अपराद्धा, या प्रतिकूलदर्शना मूला
अयतो भवामि । निपुणिके ! इत एहि ।

(द) कितव ! लघुद्वयं खलु अहम्, अनुनयं न गृह्णामि ; किन्तु दक्षिणस्य
ते कृतपश्चात्तापस्य विभेति ।

(७३) अपराधी त्वयि कृतापराधः । विरम विरता भव, संरम्भात्
कीपात्, क्रीधं त्यज इत्यर्थः । दासः निरपराधः, भवेदिति शेषः, कोपेन त्वयि
प्रस्थितायां तव प्रसादनमन्तरं दासाऽयं कथम् अपराधप्रमाज्जनं कुर्यात् ?
इत्यर्थः । कुपितश्च प्रसादनं कर्तव्यम्, अतो ना ग्राहि, अहं त्वां प्रसादधा-
सीति भावः ।

(७४) दक्षिणस्य वज्रिताक्षयमनोरत्नानुवर्तिनः कृतपश्चात्तापस्य पादपतनेन मां
प्रसादितवाञ्छिति ज्ञातरहस्यायामुर्वंश्या किं वक्ष्यसि नितरामनुश्रयपरी भविष्यतीति
भावः । किञ्च मयि अपराद्धेन भवता मञ्जरुधारणं विधीयते, उर्वंश्यामपराद्धेन
भवता किं विधेयम् ? पादपतनादभ्यधिकं हि नास्ति अनुनयोपायः इति सोत्प्रास-
त्रकीर्तिः अत्र अनुहन्वेया । विशेषतश्च अहं मानधी स्त्राधीनभर्तृका च उर्वंशी तु

चेदो । इदो इदो देई । (ध) [इति राजानमपहाय सपरिजना देवो निष्क्रान्ता] ।

विद्र । पाउस-णई विभ्र अप्पसस्य । ज्जेव तत्थभोदी गदा ; ता उट्टेहि उट्टेहि । (न)

राजा । [उवाच] । वयस्य ! नेदमुपपन्नम् । पश्य,—
प्रियवचनकृतोऽपि योषितां दयितजनानुनयो रसादृते ।
प्रविशति हृदयं न तद्विदां मणिरिव कृत्रिमरागयोजितः ॥ (७५)

विद्र । अणुजलं ज्जेव भवदो एदं वअणं ; ण हि अक्खि-
दुक्खिदो (७६) संमुहे दीवसिहं सहदि । (प)

राजा । मैवम्, उर्वशीगतमनसोऽपि मम देव्यां स एव
बहुमानः ; किन्तु प्रणिपातलङ्घनादहमपि तस्यां धैर्यमव-
लम्बिष्ये । (७७)

विद्र । भो ! चिद्धु दाव देईकधा ; बुभुक्खिदस्स मे

(ध) इत इतो देवो ।

(न) प्रावृङ्-नदीव अप्रसन्नैव तत्रभवती गता ; तदुत्तिष्ठ उत्तिष्ठ ।

(प) अनुकूलमेव भवत एतदचनम् ; न हि अचिद्धुःखितः सम्मुखे दीपशिखां
सहते ।

स्वर्गीया स्वर्वेष्ट्या च । अथ यदि मादृशीनाम् अनिपुणानां पादपतनं मानभङ्गनीपायः,
तदा सुनिपुणानां वेष्ट्यानां मानभङ्गने का गतिः स्यात् ? इति अलङ्कारग्रहस्यमपि अत्र
रसविशेषभावनाचतुरैः अवगन्तव्यम् ।

(७५) प्रियवचनकृतः “अपराधो नूनमहं प्रसीद रम्योऽहं । विरम” इत्यादिभिः
चाटुक्लिभिः सम्पादितः । रसादृते अनुरागं विना हृदयं न प्रविशति, हृदययाही
न भवति । तद्विदां मणोनां गुणदीपविवारक्षमायाम् । कृत्रिमरागयोजितः
कल्पितवर्णचित्रितः । आर्या वृत्तम् ।

(७६) अचिद्धुःखितः चक्षुरोगयस्तः ।

(७७) अहमपि तस्यां धैर्यमवलम्बिष्ये अहमपि उपेक्षामवलम्बिष्ये ।

जीविषं अवलंबदु भवं ; समग्रो क्वु ह्याणभोग्रणं
सेविदुं । (फ)

राजा । [ऊहंनवलोक्त्वा] । कथमहं गतं दिवसस्य ! अतः
खलु ।—

उष्णालुः शिशिरे निघ्नीदति तरोर्मलालबाली शिखी
निर्भियोपरि कर्णिकारकुसुमान्याशिरते षट्पदाः ।
तप्तं वारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते
क्रीडावेश्मनिवेशिपञ्जरशुकः क्लान्तो जलं याचते ॥ (७८)

[इति निष्क्रान्तौ] ।

इति द्वितीयोऽङ्कः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशतो भरतशिष्यौ] ।

प्रथमः । सखे पैलव ! अग्निशरणाद्गच्छता महेन्द्रमन्दिर-
मुपाध्यायेन त्वमासनं ग्राहितः, अहमग्निशरणरक्षार्थं
स्थापितः ; ततः पृच्छामि गुरोः प्रयोगेण देवपरिषत् आराधिता
न वेति ।

द्वितीयः । मालव ! ए आणे कथं आराहिदा भोदि ; तस्मिं

(फ) भोलिष्ठत् तावत् देवीकथा ; बुभुक्षितस्य मे जीवितमवलम्बतां भवान् ;
समयः खलु ज्ञानभोजने सेवितुम् ।

(७८) उष्णालुः शीघ्रतप्तः । षट्पदाः भ्रमराः । कर्णिकारकुसुमानि निर्भियो
उपरि आशिरते । कारण्डवः दीर्घचरणकृष्णवर्णसविशेषः “खडाहांस” इति भाषा ।
तप्तं वारि विहाय तीरनलिनीं सेवते । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

उष सरस्वतीकिदकब्बबंधे लच्छीसत्रवरे (१) उब्बसी तेसु तेसु रसंतरेसु उम्माइदा आसी । (क)

प्र । दोषविकाश इव वाक्यशेषः ।

द्वि । आं, ताए वअणं खल्लिदं आसी । (ख)

प्र । किमिव ? ।

द्वि । लच्छीभूमिआए वत्तमाणा (२) उब्बसी वारुणी-भूमिआए वत्तमाणाए मेणआए पुच्छिदा, “समागदा तिल्लोअ-पुरिसा सकेसवा लोअवाला ; कस्सिं दे हिअआहिणिवेसो ?” त्ति । (ग)

प्र । ततस्ततः ? ।

द्वि । ताए पुरिसोत्तमे त्ति भण्णिदब्बे पुरुरवसि त्ति णिग्गदा वाणी । (घ)

प्र । भवितव्यतानुविधायीनि (३) बुद्धीन्द्रियाणि ; न तामभिक्रुद्धो मुनिः ? ।

द्वि । सत्ता उअडभाएण ; महेंदेण उण अणुग्गहिदा । (ङ)

(क) गालव ! न जाने कथम् आराधिता भवति ; तस्मिन् पुनः सरस्वतीकृत-काव्यबन्धे लक्ष्मीस्वयंवरे उर्वशी तेषु तेषु रसान्तरेषु उम्मादिता आसीत् ।

(ख) आं, तस्या वचनं खलितमासीत् ।

(ग) लक्ष्मीभूमिकायां वर्तमाना उर्वशी वारुणीभूमिकायां वर्तमानया जैनकया पृष्टा, “समागताः त्रिलोकपुरुषाः सकेशवा लोकपालाः ; कस्मिन् ते हृदयाभिनवेशः ?” इति ।

(घ) तस्याः पुरुषोत्तमे इति भणितव्ये पुरुरवसि इति निर्गता वाणी ।

(ङ) शत्रा उपाध्यायेन ; महेंद्रेण पुनरनुयाहिवा ।

(१) लक्ष्मीस्वयंवरे तदाख्यदृश्यकाव्यप्रयोगे ।

(२) लक्ष्मीभूमिकायां वर्तमाना अभिनयार्थं लक्ष्मीविशधारिणी ; “भूमिका पचनायां स्यान्मूर्त्यन्तरपरियद्दे” इति विश्वः ।

(३) भवितव्यतानुविधायीनि भवितव्यता निश्चितफलानामवश्यभावः तस्या

प्र । कथमिव ?

वि । “जेण तुए मम उवदेसो लंघिदो, तेण ण दे टिब्बं
स्साणं हुविसादि” त्ति उअजभाअस्स सन्धासादो साओ । पुरंद-
रेण उण लज्जाओणदमुहं उब्बसिं पेक्खिअ एब्बं भणिदं,
“जस्सिं बहभावासि तुमं तस्स मे रणसहाअस्स राएसियो पिअं
करणज्जं, ता तुमं पुरुरवसं जधाकामं उवचिठ्ठ, जाव सो
पड़िठ्ठिदसंदाओ भोदि” त्ति । (च)

प्र । सदृशं पुरुषान्तरवेदिनो (४) महेन्द्रस्व ।

वि । [सूर्यमवलोक्य] । कथाप्यसंगेण अपराद्धा (५) अहि-
सेअवेला, ता उअजभाअस्स पासपलिवत्तिओ होम्ह । (छ)

[इति निष्क्रान्ती] ।

विष्कम्भकः । (६)

(च) “येन त्वया मम उपदेशे लङ्घितस्तेन न ते दिव्यं ज्ञानं भविष्यति” इति
उपाध्यायस्य सन्धाशात् श्रापः । पुरन्दरेण पुनर्लज्जावनतमुखीमुर्वशीं प्रेत्य एवं भणितं,
“यस्मिन् बहभावासि त्वं तस्य मे रणसहायस्य राजर्वेः प्रियं करणीयम् ; तस्मात् त्वं
पुरुरवसं यथाकाममुपतिष्ठस्व, यावत् स प्रतिष्ठितसन्तानो भवति” इति ।

(छ) कथाप्रसङ्गेन अपराद्धा अभिषेकवेला, तदुपाध्यायस्य पार्श्वपरिवर्तिनी
भवावः ।

अनुविधायीनि अनुसारीणि । उर्वश्याः पुरुरवसा समागमः नियतः, अत एव
गीतस्त्वखनं तदनुसारि एव इति भावः ।

(४) पुरुषान्तरवेदिनः स्वयं पुमान् सन् मदनव्यथाकातरस्य पुरुषान्तरस्य
दुःखं जानातीति भावः ।

(५) अपराद्धा अतिज्ञाना ।

(६) विष्कम्भकत्वचयं यथा दर्पणे,—

“तत्तवर्तिष्यमाणानां कथांशानां निदर्शकः ।

सङ्गिमाधेस्तु विष्कम्भ आदावहस्य दर्शितः ॥” इति ।

[ततः प्रविशति कञ्चुकी] । (७)

कञ्चुकी ।—

सर्वः कल्ये वयसि यतते लब्धुमर्थान् कुटुम्बी

पश्चात् पुत्रैरुपहितभरः कल्पते विश्रमाय ।

अस्माकन्तु प्रतिदिनमियं सादयन्ती प्रतिष्ठां

सेवाकाकुः परिणतिरभूत् स्त्रीषु कष्टोऽधिकारः ॥ (८)

आदिष्टोऽस्मि सनियमया काशिराजपुत्र्या यथा—“व्रत-
सम्पादनाय मया मानमुत्सृज्य निपुणिकामुखेन पूर्वं याचिती
महाराजः ; तदेवं मद्वचनाद्विज्ञापयेति—यावदहमवसित-
मन्याकार्यं महाराजं पश्यामि ।” [परिक्रम्य अवलोक्य च] ।

रमणीयः किल दिवसावसानवृत्तान्तो (९) राजवेश्मनः ।—

उत्कीर्णा इव वासयष्टिषु निशानिद्रालसा वर्हिणी

धूपैर्जालविनिःसृतैर्वडभयः सन्दिग्धपारावताः ।

आचारप्रयतः सपुष्पबलिषु स्थानेषु चार्चिषतीः

सन्ध्यामङ्गलदौपिका विभजते शुद्धान्तवृद्धो जनः ॥ (१०)

(७) कञ्चुकिलक्षणं यथा—

“अन्तःपुरचरो वृद्धो विप्रो गुणगणान्वितः ।

सर्वकार्यार्थकुशलः कञ्चुकौत्यभिधीयते ॥” इति दर्पणे ।

(८) कल्ये वयसि कार्योपयोगिनि वयसि यौवने । कुटुम्बी स्त्रीपुत्रादि-
परिवारपीषणभारघलः । पुत्रैरुपहितभरः पुत्रेषु न्यक्तकुटुम्बपालनभार इत्यर्थः ।
विश्रमाय कल्पते विश्रामसुखमनुभवति इत्यर्थः । अस्माकन्तु प्रतिष्ठां गौरवं सादयन्ती
नाशयन्ती इय परिणतिः वयःपरिणामः वाहङ्क्यम् इत्यर्थः, सेवाकाकुरभूत् सेवाकातरा
अभूत् । स्त्रीषु अधिकारः स्त्रीणां रक्षणभारः कष्टः कष्टकरः । सन्धाकान्ता वृत्तम् ।

(९) दिवसावसानवृत्तान्तः सायंकालद्रष्टव्यव्यापारः ।

(१०) उत्कीर्णा इव लिखिता इव, आवासदण्डेषु निश्चलत्वात् चिचिता
इव इत्यर्थः । जालविनिःसृतैः गवाक्षजालैर्निर्गच्छद्भिः धूपैः तदुत्थितधूमैः वडभयः
प्रासादापगटहाषि सन्दिग्धपारावताः पारावतसञ्चारसन्देहं जनयन्तीत्येव आचारप्रयतः

[अवलोक्य] । अये ! इत एव प्रस्थितो देवः । य एषः,—

परिजनवनिताकरार्पिताभिः

परिहृत एष विभाति दौपिकाभिः ।

गिरिरिव गतिमानपक्षसादा-

दनुतटपुष्पितकर्णिकारयष्टिः ॥ (११)

यावदेनमवलोकनमार्गे प्रतिपालयामि ।

[ततः प्रविशति यथानिदिष्टः सपरिवारो राजा विदूषकश्च] ।

राजा । [आत्मगतम्] ।—

कार्यान्तरितोत्कण्ठं दिनं मया नीतमनतिक्लृष्टेण ।

अविनोददीर्घयामा कथं नु रात्रिर्गमयितव्या ? ॥ (१२)

कञ्चुकी । [उपगम्य] । जयति जयति देवः । देव ! देवो

विज्जापयति—“मणिहर्म्यपृष्ठे सुदर्शनश्चन्द्रः, तत्र सन्निहितेन देवेन प्रतिपालनीयः यावत् चन्द्ररोहिणीयोगः ।”

गृहीतनियमः शुद्धान्तवृद्धः अन्तःपुरवर्द्धितो जनः सपुष्पबलिषु स्थानेषु सन्ध्या मङ्गलदौपिका विभजते खेषु स्थानेषु विभज्य स्थापयति इत्यर्थः । शार्दूल-विक्रीडितं वृत्तम् ।

(११) परिजनवनितानां दौपधारिणीनां परिचारिकाणां कक्षेषु अर्पिताभिः न्यस्ताभिः, स्थिताभिरित्यर्थः, दौपिकाभिः आलोकवर्तिकाभिः परिहृतः एष देवः अनृतटं मानुदेशे प्रान्तदेशे इत्यर्थो वा, पुष्पिता सञ्जातपुष्पा कर्णिकारयष्टिः कर्णिकारदण्डः, आरग्वधवृक्ष इत्यर्थः, यस्य तादृशः, अपक्षसादात् पक्षच्छेदना-भावात्, सपक्ष इत्यर्थः, अत एव गतिमान् नमनशीलः गिरिरिव विभाति शोभते । पुष्पिताया वृत्तम् ।

(१२) कार्यान्तरितोत्कण्ठं कार्यैः राज्यशासनव्यवहारदर्शनादिभिः अन्तरिता आच्छादिता उत्कण्ठा सर्वश्रीसमागमचिन्ता यस्मिन् तत् । अनतिक्लृष्टेण अनति-क्लृष्टेन नीतं यापितम् । अविनोददीर्घयामा अविनोदाः विनोदनीपावरुडिताः अत एव दीर्घाः यामाः प्रहराः यस्याः सा । आर्या वृत्तम् ।

राजा । विज्ञाप्यतां देवो, यस्तव छन्द इति । (१३)

कञ्चुकी । तथा । [इति निष्क्रान्तः] ।

राजा । वयस्य ! किमु परमार्थतः (१४) एव देव्या
व्रतनिमित्तोऽयमारम्भः स्यात् ? ।

विदू । तक्केमि, संजादपञ्चादावा अत्तभोदी बदब्बवदेसेण
तत्तभवदो प्पणिपादलंघणं प्पमुज्जिदुकाम त्ति । (ज)

राजा । उपपन्नं भवान् आह ।—

अवधूतप्रणिपाताः पश्चात् सन्तप्यमानमनसो हि ।

विविधैरनुतप्यन्ते दयितानुनयैर्मनस्त्रिन्यः ॥ (१५)

तत् आदेशय (१६) मणिहर्म्यपृष्ठस्य मार्गम् ।

विदू । इदो इदो एदु भवं, इमिणा गंगातरंगसिसिरेण
फडिअमणिसिलासोवाणेण (१७) आरोहदु भवं सब्बधा
रमणिज्जं मणिहम्मदलं । (झ)

राजा । [आरोहति] ।

(ज) तर्क्यामि, संजातपञ्चात्पापा अवभवती व्रतव्यपदेशेन तवभवतः प्रणि-
पातलङ्घनं प्रमार्ष्टुं कामेति ।

(झ) इत इत एतु भवान्, अमुना गङ्गातरङ्गसिसिरेण स्फटिकमणिसिला-
सोपानेन आरोहतु भवान् सर्वथा रमणीयं मणिहर्म्यंतलम् ।

(१३) यस्तव छन्दः यस्तव अभिरुचिः ।

(१४) परमार्थतः याद्यार्थतः ।

(१५) अवधूतप्रणिपाताः अवधोरितप्रणामाः । मनस्त्रिन्यः खलु इतरस्त्रीवत्
न सामान्यप्रलीभनपराः, नापि सातिशयदृष्टाः । तास्तु विशिष्टापराधिनां प्रथिपतन्तमपि
प्रियतममवमन्यन्ते, पश्चात् दयितकृतं तं तम् अनुनयं संस्पृश्य अपि अन्तस्तप्यन्ते ।
आर्या इतम् ।

(१६) आदेशय इत्यत्र आदिश इति सम्यक् ।

(१७) गङ्गातरङ्गेण स्फटिकसोपानस्य शुभत्वे उत्तमोत्तले च साम्येऽपि विरह-

सर्वे । [सोपानारीहणं नाटयन्ति] ।

विद् । [निरूप्य] । पञ्चासस्त्रेण चन्द्रेण होदब्बं, जधा
तिमिरेण रेचीभ्रमाणं (१८) पुब्बदिसामुहं आलोहिदप्पहं
दीसदि । (ज)

राजा । सम्यग् भवान् मन्यते ।—

उदयगूढशशाङ्कमरीचिभि-
स्तमसि दूरतरं प्रतिसारिते ।

अलकसंयमनादिव लोचने

हरति मे हरिवाहनदिङ्मुखम् ॥ (१९)

विद् । ह्री ह्री ! भो भो ! एसो खंडमोदभ्रसरिसो उदितो
राजा ओषधीणं । (ट) (२०)

राजा । [सञ्चितम्] । सर्वत्र औदारिकस्य अभ्यवहार्यमेव
विषयः । [प्राञ्जलिः प्रणम्य] । ऋक्षराज !—

रुचिमावहते सतां क्रियायै

सुधया तर्पयते पितृन् सुरांश्च ।

(ज) प्रत्यासन्नेन चन्द्रेण भवितव्यं, यथा तिमिरेण रिच्यमानं पूर्वदिङ्-
मुखमालोहितप्रभं दृश्यते ।

(ट) ह्री ह्री ! भोः भोः ! एष खण्डमोदकसदृश उदितो राजा ओषधीनाम् ।

तापतप्रस्य राज्ञः शिशिरोपसेवनं सम्यक् सुखकरम्, अती हि विदूषकस्य अत्र विशेषेण
शिशिरपदीश्लेषः ।

(१८) रिच्यमानं परिसृच्यमानम् ।

(१९) उदयेन उदयपर्वतेन गूढैरन्तरितैः शशाङ्कस्य चन्द्रस्य मरीचिभिः
किरणैः तमसि अन्धकारे दूरतरं बहुदूरं प्रतिसारिते निराकृते सति । हरिवाहनस्य
ऐरावतस्य या दिक् प्राची इत्यर्थः । तस्या मुखम् अलकसंयमनादिव मे लोचने
हरति । संयतेषु अलकेषु कस्या अपि वराङ्गनायाः स्पष्टलक्ष्यमाणं मुखं यथा नयने
हरति तदत् इत्यर्थः । द्रुतविलम्बितं वृत्तम् ।

(२०) नवोदितचन्द्रस्यालोहितप्रभत्वात् खण्डमोदकेन सादृश्यं सुसङ्गतम् ।

तमसां निशि मूर्च्छतां निहन्त्रे

हरचूडानिहितात्मने नमस्ते ॥ (२१)

विद् । भी ! ब्रह्मणसंक्रामिदक्षरेण पितामहेण अब्रह्मण-
सादोऽसि, आसणगदो होहि, (२२) तेण अहंपि
सुहासौणी होमि । (ठ)

राजा । [विदूषकवचनं परिगृह्य उपविष्टः परिजनान् बिलोक्य] ।
अनभिव्यक्तासन्दिकायां दीपिकाः पुनरुक्ताः तद्विश्राम्यन्तु
भवत्यः । (२३)

परिजनाः । जं देवो आसुवेदि । (ड)

[इति निष्क्रान्ताः] ।

राजा । [चन्द्रम आलोक्य विदूषकं प्रति] । वयस्य ! परं मुहूर्त्ता-
दागमनं देव्याः, तद्विविक्ते कथयामि स्वाम् अवस्थाम् ।

(ठ) भी ! ब्राह्मणसङ्क्रामिताक्षरेण पितामहेण अब्रह्मणसातोऽसि, आसणगती
भव, तेण अहमपि सुहासौणी भवामि ।

(ड) यद्देव आज्ञापयति ।

(२१) रुचिमनुरागनावहते जनयते । सुषया अमृतवर्षेण पितृन् सुरांश्च
तर्पयति प्रीणयति । निशि रात्रौ मूर्च्छतां व्याप्नुवतां तमसां निहन्त्रे अपसारकाय ।
हरचूडानिहितात्मने शङ्करमौलिस्मिताय । अतस्तत्कार्यपरम्परादर्शनेन साधूनां
प्रवृत्तिः सत्कार्येषु उन्मूल्यीभवति । भीषच्छन्दसिकं वृत्तम् ।

(२२) ब्राह्मणेत्यादि ।—ब्राह्मणे सङ्क्रामितानि अक्षराणि येन तेन ब्राह्मणस्य
मम मुखेन स्वाभिप्रायं प्रकाशयति इत्यर्थः । नाहं त्वामासितुमुपदिशामि, अन्तस्तु
ब्राह्मणस्य क्लेशदर्शने असमर्थः सन् मन्मुखेन त्वामुपदिशति—त्वमासणगती भव इति ।

(२३) अनभिव्यक्ताः ज्ञानप्रभाः सन्दिग्धस्थितय इत्यर्थः । पुनरुक्ताः
चन्द्रालोकेन सर्वत्र प्रकाशिते प्रकाशार्थं पुनर्दीपिकाधारणं निष्कारणमेव ।
परिजनानामवस्थितिर्विश्राम्यात्पापे विघ्नमुत्पादयतीति परिजनापसारणार्थं राज्ञ
यवसुक्तिः ।

विद्। भी ! य दीप्तदि ज्ज्वं सा उब्बमी ; किंतु ताए
तारिसं अणुराअं पेक्खिअ सक्कं क्खु आसाअंधेण अत्ताणअं
धारिटुं । (ढ) (२४)

राजा । एवमेतत् ; बलवान् मनसोऽभितापः ; पुनः,—
नद्या इव प्रवाहो विषमशिलासङ्कटस्खलितवेगः ।

विघ्नितसमागमसुखो मनसिशयस्त्वनुगुणो भवति ॥ (२५)

विद्। जधा परिहीअमाणेहिं अंगेहिं सोहसि, तथा
अच्छरेहिं समागमं दे पेक्खामि । (ण) (२६)

राजा । [निमित्तं सूचयन्]।—

वचोभिराशाजननेर्भवानिव गुस्त्वयथम् ।

अयं मां स्पन्दितैर्बाहुराश्रासयति दक्षिणः ॥ (२७)

विद्। यो अस्सधा बन्हणवअणं भोदि । (त)

राजा । [सप्रत्याशं तिष्ठति] ।

(ढ) भी ! न दृश्यत एव सा उर्वशी ; किन्तु तस्यास्तोदृशमनुरागं प्रेत्य शक्यं
खलु आशाबन्धेनात्मानं धारयितम् ।

(ण) यथा परिहीयमाणैरङ्गैः शोभसे, तथा अप्सरोभिः समागमं ते प्रेक्षे ।

(त) नात्यथा ब्राह्मणवचनं भवति ।

(२४) यद्यपि न सा अधुनापि सम्यक् मञ्जुविषयगोचरा, तथापि तत्प्रदर्शित-
मनुरागमनुसृत्य तदागमनं प्रति निःसन्देह एवाहम् ।

(२५) विषमशिलेति ।—विषमेषु बन्धुरेषु शिलासङ्कटेषु खलितः प्रतिष्ठतो
विगो यस्य । विघ्नितेत्यादि ।—विघ्नितं प्रतिबन्धकेन व्याहृतं समागमसुखं यस्य ।
मनसिशयः कामः । अनुगुणः अतिशयः । विना बाधया प्रवाहितो नदीवेगो यथा
कठिनतरशिलासङ्कटेषु विघ्नितगतिः सन् आकुलीभूय अन्तःस्फुरति, तथा मन्थनसि-
शयोऽपि विघ्नितसमागमसुखः सन्नाकुलीभूय अन्तःस्फुरति । आर्या उक्तम् ।

(२६) विरहचामाङ्गं त्वां दृष्ट्वा अनुरागपरतन्त्रा उर्वशी आत्मनि तव
प्रिमातिशय्यस्वरूपेण अतीव दृष्टा कृतौ अवश्यमेव समागमिष्यतीति भावः ।

(२७) गुस्त्वयं प्रवसाधिपीडितम् । भवान् यथा आशाजननेर्वाक्यैः

[ततः प्रविशति आकाशशानेन कृताभिसरचवेशा उर्वशी चितलेखा च] ।

उर्व । [आत्मानं विलोक्य] । सहि ! क्वदि मे अत्रं मोक्षा-
हरणभूसिदो नीलमणिपरिग्रहो अहिसारिभ्रावेशो ? ।
(थ) (२८)

चित्र । णत्थि वाग्ना विह्वो पसंसिदुं ; इदं तु चिंतेमि,—
अवि णाम अहं ज्जेव पुरुरवा भवेयं त्ति । (द) (२९)

उर्व । सहि ! असमथा क्खु अहं, तुमं आणेहि तं सिग्घं,
णेहि मं वा तस्स सुहअस्स वसटिं । (ध)

चित्र । णं पल्लिबिंन्निअं विअ जामिणीजमुणाए केलास-
सिहरं सस्सिरीअं दे पिअतमस्स भवनमुपगटम्ह । (न) (३०)

(थ) सहि ! रोचते मे अयं मुक्ताभरणभूषितो नीलमणिपरिग्रहोऽभि-
सारिकावेशः ? ।

(द) नास्ति वाग्विभवः प्रशंसितुम्, इदं तु चिन्तयामि,—अपि नाम अहमेव
पुरुरवा भवेयमिति ।

(ध) सहि ! असमर्था खलु अहं, त्वमानय तं शीघ्रं, नय मां वा तस्स
सुभगस्य वसतिम् ।

(न) ननु प्रतिविम्बितमिव यामिनी-यमुनायां कैलासशिखरं सश्रीकं ते प्रिय-
तमस्य भवनमुपगते स्मः ।

मामाश्रासयति, तथा दक्षिणबाहुरपि स्वस्यन्दनैर्मांमाश्रासयति इत्यर्थः, दक्षिणबाहु-
स्यन्दनस्य वरस्त्रीलाभसूचकत्वादिति भावः ।

(२८) कविरभिलाषानुसृतं मानसो प्रतिमां भूषयति, तदत्र सम्यग्पपन्नम् ।
उर्वशी सुन्दरी, समधिकारभरणप्रसाधने तु स्वाभाविकसौन्दर्यहानिरिवानुमीयते, अतो
हि कैवलं मुक्तादात्रा उर्वश्याः प्रसाधनम् । मुक्तानानु सम्यक् प्रकाशार्थं नीलमणेः
सङ्गतिः । विना तमिस्रया त्रया दीपिकालोकोऽननुमेयस्थितिरिव, तथा गौराङ्गे
निहिता मुक्ता च समबन्धत्वेन न विभाव्यत एव ।

(२९) वृद्धशूपवती इक्षे प्राप्य कथमन्यथै उपहरामि ? इति भावः ।

(३०) यामिण्यां प्रतिविम्बितं कैलासशिखरमिव यमुनायां प्रतिविम्बितं ते

उवं। तेण हि प्यभावेण जाणाहि, कहिं सो मम हिअअ-
चोरे, किं वा अणुचिद्धदि ति । (प)

चित्र। [आत्मगतम्]। भोदु, कौलिस्सं दाव एदाए सह ।
[प्रकाशम्]। हला! दिट्ठो मए उअभोअक्खमे अबआसे मणोरह-
ल्लहं पिआसमागमसुहं अणुभवंतो चिद्धदि । (फ) (३१)

उवं। अवेहि, हिअअं ण मे पत्तिआदि । हला चित्त-
लेहे ! हिअए का उण किंपि जप्पेसि ? पिअसमागमस्स
अमादो ज्जेव अणेण मे अबहरिटं हिअअं । (व) (३२)

चित्र। एसो मणिहम्मप्यासादगदो वअस्समेत्तसहाओ
राएसी ; ता उपसप्यह् । (भ)

(प) तेन हि प्रभावेण जानीहि, कुत्र स मम हृदयचौरः, किं वा
अनुतिष्ठतीति ।

(फ) भवतु, कौलिष्यामि तावदेतया सह । अयि ! इष्टो मया उपभोग-
चनेऽवकाशे मनोरथलक्ष्म प्रियासमागममुखमनुभवंतिष्ठति ।

(व) अपेहि, हृदयं न मे प्रत्येति । अयि चित्रलेखे ! हृदये का पुनः किमपि
जल्पसि ? प्रियसमागमस्त्रायत एव अनेन मेऽपहतं हृदयम् ।

(भ) एष मणिहर्म्यप्रासादगती वयस्यमात्रसहायी राजर्षिः ; तस्मादुपसर्पावः ।

प्रियतमभवत्तम् । भवनपत्ने—अधःस्था यस्तुना प्रतिविम्बयच्छस्यसमर्था, यामिन्वपि
कैलासशिखरपत्ने तथैव । सूर्यस्थापलापे अन्धकारमयी या, सा यामिनी, अन्धकारस्तु
वर्षहीनः, आधारे सक्रामितः सन् कृष्णवर्णत्वेनानुमीयते, सर्वोन्नतस्य कैलासस्य पृष्ठे
पार्श्वे सम्युखे वापि किमपि वस्तु नास्ति अतीऽधःस्थितेषु पदार्थनिचयेषु अन्धकारस्य
सकृमणत्वात् कैलासपत्ने यामिनी अधःस्थैव ।

(३१) मनोरथलक्ष्मं प्रियासमागममुखं, स्नेहयैत्र प्रियया विहरति, न तु
प्रियामनोरथार्थम् ।

(३२) तेनापहतत्वात् हृदयन्तु मे तद्गतमेव, अतस्तत्कार्यमेव सर्वं प्रत्यक्षवत्
अस्याये प्रतिभाति, किं त्व इषा जल्पसि ? ।

सभे । [अवतरतः] ।

राजा । वयस्य ! रजन्यां विजृम्भते (३३) मदनबाधा ।

सर्वं । अभिस्वत्येण इमिणा वञ्चणेण आकांपिदं मे
हिअन्नं ; अंतरहिदा सुणुइह से आलावं, जाव णो संसअ-
च्छेदो भोदि । (म) (३४)

चित् । जं दे रीअदि । (य)

विद् । णं इमे अमिअ-गवभा सेवीअंतु चंदवादा । (र)

राजा । वयस्य ! एवमादिभिरनुपक्रम्योऽयमातङ्कः । (३५)—

कुसुमशयनं न प्रत्यग्रं न चन्द्रमरीचयो
न च मलयजं सर्वाङ्गीणं न वा मणियष्टयः ।
मनसिजर्जं सा वा दिव्या ममालमपोहितुं
रहसि लघयेदारब्धा वा तदाश्रयणी कथा ॥ (३६)

सर्वं । हिअन्न ! जं दाणिं सि मं उज्झिअ इदो संकंतं
तस्स फलं तुए उअलइं । (ल) (३७)

(म) अभिन्नार्थेनानेन वचनेनाकम्पितं मे हृदयम् ; अन्वर्हिते शृङ्खलोऽस्या-
लाप, यावदावयोः संग्रयच्छेदो भवति ।

(य) यत् ते रोचते ।

(र) ननु इमे असृतगर्भाः सेव्यतां चन्द्रपादाः ।

(ल) हृदय । यदिदानीमसि मामुज्झित्वा इतः सङ्क्रान्तं, तस्य फलं त्वया
उपलभ्यम् ।

(३३) विजृम्भते प्रकाशते ।

(३४) अभिन्नार्थेन स्फुटमप्रकटितार्थेन । संग्रयच्छेदः सन्देहभङ्गनम् ।

(३५) अनुपक्रम्यो दरपनेयः । आतङ्कः मदनज्वरः ।

(३६) प्रत्यय नूतनं न सधितमित्यर्थः । मलयजं चन्द्रनम् । सर्वाङ्गीणं सर्वाङ्गेषु
खेपितम् । मनसिजर्जमित्यादि ।—दिव्या सुरत्वाकानवासिनी सा सर्वशी वा तद्या
रहसि निर्जने आरब्धा तदाश्रयणी तद्विषयिणी कथा वा मम मनसिजर्जनं मदनव्यथाम्
अपाङ्गुम् अलं समर्था । प्रतद्रन्वत् न किमपि समर्थमित्यर्थः । इतिशो इत्यम् ।

विदू। आं, भो ! अहंपि जदा सिखरिणीं रसालं अण
लहे, तदा तं ज्जेव चिंतयंतो आसादेमि सुहं । (व) (३८)

राजा । सम्पद्यते पुनर्भवतः । (३९)

विदू। तुमंपि तं अहरेण पाविहिसि । (श)

राजा । सखे ! एवं मन्ये ।

चित्त । सुणु असंतुष्टे ! । (ष)

विदू। कथं विअ ? । (स)

राजा । इदं तथा रथचोभादङ्गेनाङ्गं निपीडितम् ।

एकं कृति शरीरेऽस्मिन् शेषमङ्गं भुवो भरः ॥ (४०)

(व) आं भो ! अहमपि यदा शिखरिणी रसालाच्च न लभे, तदा तदेव
चिन्तयन्नासादयामि सुखम् ।

(श) त्वमपि तामहरेण प्राप्स्यसि ।

(ष) शृणु असंतुष्टे ! ।

(स) कथमिव ? ।

(३७) मम इच्छामनपेक्ष्येव यत् पुरुवरसि समासक्तनामोल्लसत्परागस्य
पुरस्कृतिरूपाणि वचनानि श्रुतानोति सर्वथा त्व खलु कृती, अहन्तु वाञ्छिताऽस्मि
इति भावः ।

(३८) द्राक्षाभटे शिखरिणीति विक्राण्डशेषः । यथा—

“इतिशतपलमन्वित दधि पलान्घण्टौ च खण्डं पल-

म्याहं चैन्दरिचस्य तेन तुलितं युक्तं त्वगलाह्वयम् ।

मध्वाज्यं च युतं तदङ्गमिलितं सशोधितैर्योजिता

भास्त्रे स्नादिसवासिते शिखरिणी श्रीकण्ठभोग्या गुणैः ॥”

इति राजनिघण्टुकसन्धाने ।

(३९) रसालां शिखरिणीं प्राप्तिः पुनर्भवतः सम्पद्यते । आशानुरूपफलप्राप्तिके
पुनर्भवत्येवेति ज्ञात्यर्थम् ।

(४०) रथचोभात जया सर्वश्या अङ्गेन निपीडितं प्राप्त-तदङ्गसङ्घर्षम्
इत्यर्थः । इदम् अङ्गं शरीरेकदंशः आस्मिन् शरीरे शरीरमध्ये एक केवलं कृति कृतकार्ये

उवं । किं टाणिं अवरं विलंबिस्मं ? [सहसा उपगम्य] । हला
चित्तलेहे ! अगटो वि मए द्विदाए उटासीणो महाराओ ! । (छ)

चित्र । [सन्मितम्] । अइ अदि तुवरिदे ! असंक्वित्तिर-
क्करिणो असि । (छ) (४१)

[नेपथ्ये] । इदो इदो भट्टिणी । (क)

सर्वे । [कर्षं ददति] ।

उवंशी । [सइ सख्या विषया] ।

विद् । अविद अविद भो ! उवस्थिदा देई ; ता मुद्दिद-
मुहो होहि । (ख)

राजा । भवानपि संहताकारमास्ताम् ।

उवं । हला ! एत्थ किं करणिज्जं ? । (ग)

चित्र । अलं आबेएण, अंतरिदा (४२) टाणिं सि तुमं ;
विद्धिट-णिअम-ब्बावारा अ महिसो दीसदि ; ता एसा ण चिरं
चिद्धिस्सदि ति । (घ)

(छ) किमिदानीमपरं विलम्बिष्ये ? अथि चित्रलेखि ! अथतोऽपि मम स्थिताया
उटासीणो महाराजः ! ।

(क) अथि अतित्वरिते । असङ्गिततिरस्करिणी असि ।

(ख) इत इतो भट्टिणी ।

(ग) अविद अविद भोः । उपस्थिता देवी, तन्मुद्रितमुखी भव ।

(घ) अथि ! अत्र किं करणीयम् ? ।

(छ) अलमावेगेन, अन्तरिता इदानीमसि त्वम् । विद्धितनियमव्यापारा अ
महिषी दृश्यते ; तदेवा न चिरं स्थास्यतीति ।

सौभाग्यशालि इत्यर्थः । शेषमङ्गं भुवो भरः निरर्थकत्वात् केवलं पृथिव्या भारभूतम्
इत्यर्थः । अनुष्टुप् वृत्तम् ।

(४१) असङ्गिततिरस्करिणी असङ्गिता अनस्योज्जता तिरस्करिणी यस्याः,
अद्यापि तिरस्करिणीविव्यथा पाच्छादितशरीरासि इत्यर्थः ; अत एव अदृश्यायां त्वत्र
तस्मै शोदासीत्यम् ।

[ततः प्रविशति धृतीपद्धारपरिजना देवी] ।

देवी । [चन्द्रमालोक्य] । एसो रीद्विणीजोएण अहिअं सोहदि भअळं मिअलंकणी । (ड)

चेटी । णं संपज्जिस्सदि भट्टिणीसहिटस्स भट्टिणी विसेसरमणीअदा । (च)

[इति परिक्रामतः] ।

विद् । भो ! णं आणामि, सोत्थिवाअणिअंपि देदि ; अथवा भवतं अंतरेण चंदवदब्बवदेसेण मुक्करोसा अज्ज मे अक्खोणं सुहदंसणा देई । (छ) (४३)

राजा । [सञ्चितम्] । उभयथापि भवतः ; यत्तु पश्चादभिहितं, तस्मां प्रति याति ; यदत्र भवती ।—

सितांशुका मङ्गलमात्रभूषणा

विचित्रदूर्वाङ्कुरलाञ्छितालका ।

व्रतोपदेशोऽस्मिन्नतगर्ववृत्तिना

मम प्रसन्ना वपुषेव लक्ष्यते ॥ (४४)

(ड) एष रीद्विणीयोगेनाधिकं शीभते भगवान् मृगलाञ्छनः ।

(च) ननु सम्पत्त्यने भाट्टनीसहितस्य भर्तुर्विशेषरमणीयता ।

(छ) भो ! ननु जानामि, स्त्रिवाचनिकमपि ददाति ; अथवा भवन्मन्तरेण चन्द्रव्रतव्यपदेशेन मुक्करोषा अथ मे अक्खोः शुभदर्शना देवी ।

(४२) अन्तरिता तिरस्कारिणीच्छत्रा ।

(४३) ननु जानामि मन्ये इत्यर्थः । स्त्रिवाचनिकमिति ।—देवपैतृकर्मस्त्रले उपस्थिता ब्राह्मणाः स्त्रिवाचका आशीर्वादका भवन्ति, कर्मकर्तापि तेभ्यो यत्किञ्चिदभिलषितं धनस्त्रायादिकं ददाति च । अथवा, यदा देवी भवन्मन्तरेण लक्ष्यते चन्द्रव्रतमाचरति, तदा मुक्करोषेव ; यतोऽथ शुभदर्शना च ; अतो मन्त्रस्त्रिवाचनिके निःसन्देह एव । चन्द्रव्रतव्यपदेशेन चन्द्रमङ्गलाराधयिष्ये इति क्लृप्तम् ।

(४४) सितांशुका शुभवसनपरिधारिणी मङ्गलमात्रभूषणा, माङ्गल्यगीरोष-

- देवो । [उपगम्य] । जेदु जेदु अज्जउत्तो । (ज)
 परिजमः । जेदु जेदु देवो । (भ)
 विट् । सोत्थि भोदोए । (ञ)
 राजा । देवि ! स्वागतम् ? । [इत्थे गृहीत्वा उपवेशयति] ।
 उवं । द्वाणे इअं हि देईसदेण उच्चरीअदि ; ए किंपि
 परिहीअदि सचीदो ओजस्सिटाए । (ट) (४२)
 चित्र । अत्थि अवरं मुहं मंतिटुं दे ? । (ठ) (४३)
 देवो । अज्जउत्तं पुरोकदुअ कोवि बढबिसेसो मए संपाट-
 णीओ ; ता मुहुत्तअं उअरोधो सहीअदु । (ड)
 राजा । माणवक ! अनुग्रहः खलु उपरोधः । (४७)

- (ज) जयति जयति आर्यपुत्रः ।
 (भ) जयति जयति देवः ।
 (ञ) स्वस्ति भवत्यै ।
 (ट) स्थाने इयं हि देवीशब्देन उच्यते ; न किमपि परिहीयते शचीत
 ओजस्वितायाम् ।
 (ठ) अस्ति अपरं मुखं मन्त्रयितुं ते ? ।
 (ड) आर्यपुत्रं पुरस्कृत्य कोऽपि व्रतविशिषी मया सम्पादनीयः ; तन्मुहूर्त्तक-
 सुपरोधः सञ्जायते ।

नादिनात्रभूषणा । व्रतेति ।—व्रतेषु यः उपदेशः शिवा तेन उच्छ्रिता गर्वहर्त्तयेन ।
 व्रताचरणेषु विनीतवृत्तिना भवितव्यमिति चिरन्तनसंस्कारेण त्यक्तगर्वहर्त्तित्वात् वपुः
 प्रसन्नमिति तात्पर्यम् । गर्वहर्त्तस्तु देव्याः न स्वाभाविको, परन्तु अपरस्त्रीप्रवर्षीभूते
 पत्युश्चित्तं पतिप्राणा आत्मकीधवशाद्गर्वितैवोपलक्ष्यते । भक्त्या तु देवं कर्म करणोद्यमतो
 हि व्रतनिमित्तमिदानीं देव्या तदपि उच्छ्रितम् । भक्तिप्रवणं चेतस्तु आयावेशविषयजितं
 स्यादेव । वंशस्थविलं हतम् ।

- (४५) तेजोप्रेयंगाश्वीर्यौदाय्यसारख्यानां समष्टिः ओजः, तत्ता ओजस्विता ।
 (४६) त्वदर्थमेव देव्या ईदृशी दशा संवृत्ता, अत एतन्मन्त्रयितुं किन्ने-
 ऽन्यन्मुखमस्ति ? ।
 (४७) माणवक ! पश्य, देवी व्रतीति अयम् उपरोधः ।

विद् । ईदिसो णं सोत्यिवाचनं करंती मम बहुसो
उपरोधो भोदु । (ढ) (४८)

राजा । किं नामधेयमेतद्देव्या व्रतम् ? ।

देवो । [निष्पत्तिकामवलोकयति] ।

पेटी । भट्टा-प्पिअप्पसादणं णाम । (ण) (४९)

राजा [देवीं विलोक्य] ।—

अनेन कल्याणि ! मृणालकीमलं

व्रतेन गात्रं ग्लपयस्यकारणम् ।

प्रसादमाकाङ्क्षति यस्तवोत्सुकः

स किं त्वया दासजनः प्रसाद्यते ? ॥ (५०)

उर्व । [सवेलत्यन्वितम्] । महंती क्व इमस्मिं एदस्स
बहुमाणो । (त)

चित्त । अइ मुद्धे ! अस्ससंकंतप्पेमाणो णाअरा अहिअं
दक्खिणा (५१) हीति । (थ)

(ढ) ईदिसो ननु स्वस्तिवाचनं कुर्वती मम बहुस उपरोधो भवतु ।

(ण) भर्तृप्रियप्रसादनं नाम ।

(त) महान् खलु अस्यामितस्य बहुमानः ।

(थ) अयि मुग्धे । अन्यसद्भक्तप्रमाणो नागरा अधिकं दक्षिणा भवन्ति ।

(४८) स्वस्तिवाचनिकं ददत्वा देव्या मम सम्बन्धेऽपि ईदिसो बहुस उप-
रोधोऽनुष्ठीयताम् ।

(४९) भर्तुः प्रियमभिलषितं तस्य प्रसादनम् आराधनम् ।

(५०) कल्याणि ! अनेन व्रतेन मृणालकीमलं गात्रं, ते इति शेषः,
अकारणं ग्लपयसि क्लेशयसि, त्वमिति शेषः । यः उत्सुकः उत्कण्ठितः आग्रहान्वितः
सन् इत्यर्थः, तव प्रसादं प्रसन्नताम् आकाङ्क्षति, स दासजनः प्रसादाकाङ्क्षी जनः
किं त्वया प्रसाद्यते ? आराध्यते ? यस्मै प्रसादाकाङ्क्षी तस्य प्रसादनं
निष्पत्तीजनमिति भावः । वंशस्थविलं उक्तम् ।

(५१) दक्षिणा दक्षिणायकवदतिप्रियभाषिण इत्यर्थः ।

देवी । इमस्मि वदस्मि अत्रं प्यहाओ जं एत्तिअं बाधिदी
(५२) अज्जउत्ती । (द)

विद् । विरमदु भवं ; ए जुत्तं बंधुभासिदं पञ्चाक्खादुं ।
(घ) (५३)

देवी । दारिआओ ! (५४) आणेध उअहारअं, जाव
हम्मगदे चंदवादे अस्सेमि । (न)

परिजनः । जं देई आस्सेवेदि । एसो उअहारो । (प)

देवी । उवणेध । [नाट्येन कुमुदादिभिश्चन्द्रपादान् अभ्यर्च्य] ।
हंजे ! इमेहिं उअहारिहिं भोदेएहिं अज्जमाणवअं कंचुइं अ
अस्सेध । (फ)

परिजनः । जं देई आस्सेवेदि । अज्ज माणवअ ! इदं उव-
वादिदं सोत्थिवाअण्णिअं । (ब)

विद् । [भोदकशरावं गृहीत्वा] । सोत्थि भोदीए । बहुफलो
एसो बटो भोदु । (भ)

(द) अस्य व्रतस्य अयं प्रभाषी यद्वेतावदवाचित आर्थपुत्रः ।

(घ) विरमतु भवान् ; न युक्तं बन्धुभाषितं प्रत्याख्यातुम् ।

(न) दारिकाः ! आनयत उपहारक, यावत् इत्यंगतांश्चन्द्रपादान् चर्चयामि ।

(प) यद्देवी आज्ञापयति । एष उपहारः ।

(फ) उपनयत । अयि । एभिरुपहारैर्भोदकैरार्थमाणवकं कञ्चुकिनं
च अर्चयत ।

(ब) यद्देवी आज्ञापयति । आर्थं माणवक । इदमुपपादितं स्वस्तिवाचनिकम् ।

(भ) स्वस्ति भवत्यै । बहुफलमेतत् व्रतं भवतु ।

(५२) बाधितो वशीकृतः ; भया तु एतद्व्रताचरणमिच्छामिदानाम् आर्थ-
पुत्रस्य सर्वश्रीचिन्तायामपि विघ्नमाचरितम् ।

(५३) मदुक्तां स्वस्तिवाचनिककथामुपेत्य भवतीऽन्यविधालापोऽनुचित एव ।
राजानं प्रति विदूषकस्यैवसृष्टिः ।

(५४) दारिकाः कन्याः ।

बेटी । अज्ज कंचुइ ! इदं तुह । (म)

कचुकी । [गहोला] । स्वस्ति देव्यै ।

देवी । अज्जउत्त ! इदो दाव । (य)

राजा । अयमस्मि ।

देवी । [राज्ञः पूजामभिगीय, प्राञ्जलिः प्रचक्ष्य च] । एसा देवदा-
मिहुणं रोहिणी-मिअलंछणं सक्खीकदुअ अज्जउत्तं प्पसादेमि—
अज्ज प्पहुदि अज्जउत्तो जं इत्थिअं कामेदि, जा अ अज्जउत्त-
समागमप्पणइणी, ताए सह अप्पडिबंधेण वत्तिदब्बं । (र) (५५)

एवं । अस्महे ! ष जाणामि किंपरं से वअणं ! मम उण
विस्सासविसदं हिअअं संबुत्तं । (ल) (५६)

किम । सहि ! महाणुभावाए पटिब्बदाए अइभणुसादो
अणंतराओ दे पिअसमागमो भविस्सदि त्ति । (व)

(म) आर्यं कचुकिम् । इदं तव ।

(य) आर्यपुत्र । इतस्मावत् ।

(र) एषा देवतामिधुनं रोहिणीमगलाञ्जनं साचीकृत्य आर्यपुत्रं
प्रसादयामि—अथ प्रभृति आर्यपुत्री यां स्त्रियं कामयते, या च आर्यपुत्रसमागम-
प्रचक्षिणी, तथा सह अप्रतिबन्धेन वर्त्तितव्यम् ।

(ल) आश्चर्यम् । न जाने किंपरमस्मा वचनम् ! मम पुनर्विज्ञासविशदं हृदयं
संगतम् ।

(व) सहि ! महापुत्रावया पतिव्रतया अभ्यनुज्ञातोऽनन्तरायको प्रियसमागमो
भविष्यतीति ।

(५५) पतिदेवता हि स्त्रियः आत्मसुखनिरभिलाषिण्यः सत्यः पत्युः प्रिय-
सम्पादनाद्यै निजजीवनमपि परित्यक्तुं न परासुखीभवन्ति, ईदृशी हि तासां धर्मः ।
कुलीना पतिव्रता च देवी अपि तदेव पातिव्रत्यधर्ममनुसृत्य आत्मसुखाभिलाषं
विहाय मर्तुसन्तोषार्थम् “आर्यपुत्री यां कामयते” इत्यासुक्तवती ।

(५६) किंपरं किमचीनं, विसृष्टिष्य एषा एवं ब्रवीतीति तन्न जाने, मम तु
एतदाकथयन्नेव हृदयं विश्रक्तं जातम् ।

विद् । [अपवाच्ये] । किञ्चिद्व्यस्य पुरतो बन्धे पलाइहे
भणदि, गच्छ, धर्मो भविस्सदि त्ति । [प्रकाशम्] । भोदि ! किं
उदासीणो तत्प्रभवं ? । (श) (५७)

देवी । मूढ ! अहं क्व अत्तणो सुखावसाणेण अज्जउत्तस्स
सुहं इच्छामि ; एत्तिएणं चिंतहि दाव पिओ ण वेत्ति । (ष)

राजा ।—

दातुमसहने ! प्रभवस्यन्यस्यै कर्त्तुमेव वा दासम् ।

नाह पुनस्तथा त्वयि यथा हि मा शङ्कसे भोरु ॥ (५८)

देवी । भोदु ; जधाणाइदं संपादिदं पिअप्पसादणब्बदं ;
ता एध परिअणा ! गच्छम्ह । (स)

राजा । न खलु प्रसादितमपि प्रतिविहाय (५९) गम्यते ।

(श) किञ्चिद्व्यस्य पुरतो बन्धे पलायिते भणति, गच्छ, धर्मो भविष्यतीति ।
भवति ! किमुदासीनत्वभवान् ? ।

(ष) मूढ ! अहं खलु आत्मनः सुखावसानेन आर्यपुत्रस्य सुखमिच्छामि ;
एतन्मात्रेण चिन्तय तावत् प्रियो न वेति ।

(स) भवतु ; यथानिर्दिष्ट सम्पादितं प्रियप्रसादनव्रतम् , तदेत परिजनाः !
गच्छामः ।

(५७) तत्रभवान् पूज्यो राजा किमद्यावधि त्वया उदासीनः कृतः ?
संसारसुखविरतो हि उदासीनः । त्वया परित्यक्तो राजापि तथाविधो जात इति
तात्पर्यम् ।

(५८) हे असहने ! कोपने ! प्रियस्य अन्यासक्तिरभावनामपि सोढुम-
क्ष्मि ! अन्यस्यै स्त्रिये दातुं, मामिति शेषः प्रभवसि समर्थाऽसि, वा दासं, तवेवेति
भावः, कर्त्तुमेव प्रभवसि पुनः किन्तु हे भोरु ! नां यथा शङ्कसे मन्वसे अहं त्वयि
तथा न हि मेव, त्वं मामन्यासक्तमाशङ्क्य आत्मनि उपेक्षापरायणं मन्वसे, वस्तुतस्तु
तथा न, अहं त्वयि समधिक्तादरप्रदर्शनपर एव इति भावः । आर्या उच्यते ।

(५९) प्रतिविहाय परित्यज्य ।

देवी । अज्ज उत्त ! अल्लंघिदपुस्सो संपदं णिअमो । (ह) (६०)

[इति उपरिजना निष्क्रान्ता] ।

उवं । हना ! पिअकलत्तो राएसी ; ण उण णिअअं
णिअत्तइदुं मक्कणोमि । (च) (६१)

चित्र । कथं स्थिरासी णिअत्तोअटि ? । (क) (६२)

राजा । [आसनमुपसृत्य] । वयस्य ! दूरं गता देवी ? ।

विद्व । भण बीमत्थी जं सि वत्तुकामो ; असाअत्तो त्ति
परिच्छिदिअ आदुरो बिअ वेज्जेण अइरेण मुक्को तत्थभोदीए
भवं । (ख) (६३)

राजा । अपि नामोर्वशी—” ।

उवं । [आत्मगतम्] । अज्ज कदत्था भवे । (ग) (६४)

(ह) आर्यपुत्र ! अलङ्घितपुण्यः साम्प्रतं नियमः ।

(च) अयि ! प्रियकललो राजर्षिः, न पुनः हृदयं निवर्तयितुं शक्नोमि ।

(क) कथं स्थिराशी निवर्त्यते ? ।

(ख) भण विश्वलो यदसि वक्तुकामः ; असाध्य इति परिच्छिद्यातुर इव
वेद्येन अचिरेण मुक्तस्यभवत्या भवान् ।

(ग) अद्य कृताद्यां भवेत् ।

(६०) व्रतचारिणी नियमवती स्यादेव, नियमविघाते तु पुण्यविघातः ।
अतस्तत् पुण्यविघातमुत्पाद्य इह स्थातुमधुना न शक्नोमि ।

(६१) सर्वश्री खलु देव्याः अरितं साक्षात् प्रत्यक्षीकृत्य मदर्शनेव देव्या
ईदृशनाचरितमिति विभाव्य च ज्ञातव्यञ्चापि नृपतेः आत्महृदयनिवर्तने न समर्था ।

(६२) अस्थिराशया निवर्तनं वरमपि सन्भाव्यं, न पुनः स्थिराशया इति
भावः ।

(६३) मदायत्तस्य यत् किमपि औषधादिक्रमासीत्, तेनायमसाध्यः अतोऽधुना
परित्याग एव वरमिति परिच्छिद्य विभाव्य ।

(६४) उर्वशीति शेषः ।

राजा ।—

गूढं नूपुर शब्दमात्रमपि मे कान्तं श्रुतौ पातयेत्
पश्चादेत्य शनैः करोत्पलवते कुर्वीत वा लोचने ।

हर्म्येऽस्मिन्नवतीर्थे साध्वसवशात्सन्दायमाना बला-
दानीयेत पदात् पदं चतुरया सख्या ममोपान्तिकम् ? ॥ (६५)

चित्र । हला उल्लसि ! इमं दाव से मणोरहं संपा-
देहि । (घ)

उटं । [ससाध्वसम्] । क्रीडिस्मिं दाव । (ङ)

[इति पृष्ठेनागत्य राज्ञो लोचने संवृणोति] ।

चित्र । [विदूषकं संज्ञां लभयति] । (६६)

राजा । [स्मरं उपयित्वा] । सखे ! न खलु नारायणोरुसम्भवा
वरोरुः ? ।

विद् । कथं भवं अबगच्छदि ? । (च)

राजा । किमत्र ज्ञेयम् ?—

अन्यत् कथमिव पुलकैः कलितं मम गात्रकं करस्पर्शात् ? ।
नोच्छसिति तपनकिरणैश्चन्द्रस्यैवांशुभिः कुमुदम् ॥ (६७)

(घ) अथि उर्वशि । इम तावदस्य मनोरथ सम्पादय ।

(ङ) क्रीडिष्यामि तावत् ।

(च) कथं भवानवगच्छति ? ।

(६५) गूढं सशब्दपदसञ्चारादविस्पष्टम् इत्यर्थः । साध्वसवशात् सन्दाय-
माना शङ्कालज्जादेजेन काञ्चीन सन्धरगतिः इत्यर्थः । उपान्तिकं समीपम् ।
शार्दूलविक्रीडितं वृषम् ।

(६६) केयं राज्ञश्चक्षुरावृणोति, तस्या प्रकाशय इति इङ्गितेन विदूषकं संज्ञां
प्रापयति ।

(६७) अन्यत् अन्यथा, उर्वशीस्पर्शे विना इत्यर्थः । पुलकैः रोमाञ्चैः । कलितं
न्यातम्, आकान्तमित्यर्थः । उर्वशीस्पर्शे विना ममायं पुलकः न सम्भवति इति भावः ।
आर्यां वृषम् ।

उवं। अन्महे ! वज्जलेवघडिदं विष मे हत्यजुअलं ण
समत्याम्हि अबणेदुं। (छ) (६८) [इति मुकुण्डिताची चक्षुषो
हत्यावपनीय ससाध्वला विहृति] ।

राजा । [हस्ताभ्यां गृहीत्वा परिवर्तयति] ।

उवंत्री । [कथञ्चिदुपसृज्य] । जेदु जेदु महाराओ । (ज)

चित्त । सुहं दे वअस्स ! ? । (झ)

राजा । नन्वेतदुपपन्नम् ।

उवं । हला ! देईए दिस्सो महाराओ ; अदी से प्पणय-
वदी विअ सरीरसंगदम्हि ; मा क्खु मं पुरोभाइणि त्ति
समत्येहि । (ज) (६९)

विद् । कधं इह ज्जेव तुम्हाणं अत्यमिदी सूरु ? । (ट)

राजा । [उर्वशीमवलोक्य] ।—

देव्या दत्त इति यदि व्यापारं व्रजसि मे शरीरेऽस्मिन् ।
प्रथमं कस्यानुमते चोरितमयि ! मे त्वया हृदयम् ? ॥ (७०)

(छ) अहो ! (आश्चर्यम् !) वज्जलेपघटितमिव मे हस्तयुगलं न समथांश्चि
अपनेतुम् ।

(ज) जयति जयति महाराजः ।

(झ) सुखं ते वयस्य ! ? ।

(ज) अयि ! देव्या दत्तो महाराजः ; अतोऽस्य प्रणयवतीव शरीरसङ्गताश्चि ;
मा खलु मां पुरोभागिनोति समर्थय ।

(ट) कथमिदंैव युवयोरस्मितः सूर्यः ? ।

(६८) राज्ञो देहस्यर्थादात्मदेहस्यावशत्वं सूचितम् ।

(६९) सर्वकर्मसु अवगामित्वं पुरोभागित्वम् । अत्र तु विना वार्त्तया आत्मना
अस्य शरीरसङ्गतत्वादहं पुरोभागिनी संज्ञता, तन्न । “ह्रीमलज्जाः स्त्रियः प्रीत्याः”
इति भावः ।

(७०) देव्या दत्त इति यदि अस्मिन् शरीरे व्यापारं व्रजसि अद्युक्तमिति

चित्र । ब्रह्मस्य ! निरुत्तरा एषा । मम संपदं विश्वसिं
सुषीमदु । (ठ)

राजा । अवहितोऽस्मि ।

चित्र । वसन्ताणंतरं उषसमए भगवं सुज्जो मए उव-
अरिदब्बो ; ता जधा इअं मे पिअसही सग्गस्स ण उक्कंठेदि,
तहा बअस्सेण कादब्बं । (उ) (७१)

विदू । किं वा सग्गे सुमरिदब्बं ? ण तस्य खार्इअदि, ण वा
पीअदि, केवलं अणिमिसेहं अच्छीहिं मौणदा अबलंवी-
अदि । (ट)

राजा । वयस्य !—

अनिर्देश्यसुखं स्वर्गं कथं विस्मारयिष्यते ? ।

अनन्यनारौसामान्यो दासस्वायं पुरुरवाः ॥ (७२)

चित्र । अणुगहिदम्मिह । इला उब्बसि ! अकादरा भविअ
विसज्जेहि मं । (ण)

(ठ) वयस्य ! निरुत्तरा एषा । मम साम्प्रतं विश्वसिः श्रूयताम् ।

(उ) वसन्तानन्तरम् उषसमये भगवान् सूर्यो मया उपचरितव्यः ; तत्
यथा इयं मे प्रियसखी स्वर्गस्य न उल्कण्ठते तथा वयस्येन कर्त्तव्यम् ।

(ट) किं वा स्वर्गं अर्त्तव्यम् ? न तत्र ख्यायते, न वा पीयते, केवलमनि-
मिषेरक्षिभिर्भोगता अवलम्ब्यते ।

(ण) अणुग्रहीतास्मि । अयि उर्वसि ! अकातरा भूत्वा विसर्जय माम् ।

यदि चालिक्रनादिकं करोषि, तत् कस्य अनुमते प्रागेव मे हृदयं त्वया हतमिति
भावः । आर्या व्रतम् ।

(७१) उषसमये यौष्काली । वयस्येन सख्या भवता इत्यर्थः । यौष्काली
सूर्योपस्थानं मया कर्त्तव्यम्, अतः सखीसन्दर्शनार्थमागतं न शक्यामि, अखद-
दर्शनजोल्कण्ठा अस्माः सर्वदा एकत्रावस्थानादिना दूरीकरणीया इति भावः ।

(७२) अनन्यनारौसामान्यः अन्यनारीषु यथाहं सामान्यः तथा न, अर्थात्
सर्वाषु यथा समभावत्वेन वर्त्तमाने, तथा त्वयि न । त्वयि तु विशेषप्रणयवान्

उवं । [चित्रलेखां परिष्वज्य सकदशम्] । सखि ! मा क्लु मं
विसुमरेसि । (त)

चित्र । [वक्षितम्] । वयस्येण संगदा तुमं मए एव्वं
जाचिदब्बा । (थ) (७३)

[इति रामानं प्रथम्य निष्क्रान्ता] ।

विदू । दिष्टिआ मणोरहसिद्धीए वड्डु भवं । (द)

राजा । इमां तावत् मनोरथसिद्धिं पश्य ।—

सामन्तमौलिमणिरञ्जितपादपीठ-

मेकातपत्रमवनेन तथा प्रभुत्वम् ।

अस्याः सखे ! चरणयोरहमद्य कान्त-

माज्ञाकरत्वमधिगम्य यथा कृतार्थः ॥ (७४)

उवं । शालि मे वाआ विहवो अदो अवरं मंतिदुं । (ध)

राजा । [उवंशीं इत्तेन अवलम्ब्य] । अहो ! अविरुहसंवर्द्धन-

मेतदिदानीमोष्णितलम्भानाम् । (७५) यतः ।—

(त) सखि ! मा क्लु मं विसुमरेसि ।

(थ) वयस्येण संगता त्वं मया एवं याचितव्या ।

(द) दिष्ट्या मनोरथसिद्ध्या वर्द्धतां भवान् ।

(ध) शालि मे वाचा विभवोऽतीऽपरं मन्वयितुम् ।

दासवदुपचरिष्यामि च, यतः किञ्चिन्नाशि मे शक्तिः । एतन्मात्रविभवेण
सुखपूर्णावर्गविद्यारणे कथमहं क्षमः स्याम् ? इति तात्पर्यम् । अतुष्टुं वृत्तम् ।

(७३) वयस्यसङ्गतायास्तवैवं सम्भाव्यते न पुनर्मम ।

(७४) प्रभुत्वमपि प्राप्य तथा नाहं कृतार्थः, यथास्या माज्ञाकरत्वं प्राप्य ।
वसन्ततिष्ठकं वृत्तम् ।

(७५) ईष्णितप्रापकाणां अन्धपादादीनामातिशयमिदानो न विरुहम् ।
आङ्कितमेककल्पानेषाम् आतिशयमिदानो मे सुखकरमेव, न सत्यत्वमे विरुह-
मिति भावः ।

पादास्त एव शशिनः सुखयन्ति गात्रं
वाणास्त एव मदनस्य मनोऽनुकूलाः ।
संरम्भरुद्धमिव सुन्दरि ! यद्यदासीत्
त्वत्सङ्गमेन मम तत्तदिवामुनीतम् ॥ (७६)

उर्व । अवरुद्धाम्नि चिरभारिभा महाराजस्य । (न)

राजा । सुन्दरि ! मा मैवम् ।—

यदेवोपनतं दुःखं सुखं तद्धि रसान्तरम् ।

निर्वाणाय तरुच्छाया तप्तस्य हि विशेषतः ॥ (७७)

विद् । भोदि ! सेविता पदीसरमणीभा चंद्रबादा, ता
समभो क्वु दे गेहृष्यवेसस्य । (प)

राजा । तेन हि सख्या मार्गमादेशय ।

विद् । इदो इदो भोदी । (फ)

[इति परिक्रामति] ।

राजा । सुन्दरि ! इयमिदानीं मे प्रार्थना ।

उर्व । कौरिसी सा ? । (ब)

राजा । अनधिगतमनोरथस्य पूर्वं
शतगुणितेव गता मम त्रियामा

(न) अपराद्धाम्नि चिरकारिका महाराजस्य ।

(प) भवति ! सेविताः प्रदीपरमणीयाचन्द्रपादाः, तत् समयः खलु ते गृह-
प्रवेशस्य ।

(फ) इत इती भवती ।

(ब) कौरिसी सा ?

(७६) पादाः किरणाः । संरम्भरुद्धं रोषदारुणम् । अनुनीतं कृतसान्त्वन-
मिव । पक्ष्मतिस्तकं वृत्तम् ।

(७७) रोगमुक्ती हि उपशमसुखमनुभवति ; चिरमरोगी क्वचं तद्वगच्छति ?
अनुष्टुप् वृत्तम् ।

यदि तु तव समागमे तथैव
प्रसरति सुभ्रु ! ततः कृतौ भवेयम् ॥ (७८)

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे] ।

इति तृतीयोऽङ्कः ।

चतुर्थोऽङ्कः ।

[नेपथ्ये सहजान्वा-चित्रलेखयोः प्रावेशिकी आचित्रिका] । (१)—

पिप्रसङ्गि-विप्रोप्र-विमणा सहिसहिस्रा वाउला समुल्लवङ्ग ।
सूरकर-फंस्स-विप्रसिप्र-तामरसे सरवस्सङ्गी । (क) (२)

(क) प्रियसखी-विद्योग-विमणाः सखीसङ्घिता व्याकुला समुल्लपति ।
सूर्यकरस्यर्धविकसिततामरसे सरोवरीक्षङ्गे ॥

(७८) हे सुभ्रु ! अनधिनतः अप्राप्तः अपूर्णं इति यावत्, मनोरथः अभिलाषो यस्मिन्तथाभूतस्य मम विद्यायाः प्रहरत्रयसमान्विता रात्रिः श्रतगुणितैव विद्यतप्रहरसम-
न्वितैव गता । विरहवेदनाविधुरैश्च मया रात्रिः कष्टेन सापिता, सुतरां वर्धितयामिक
आसीत् इत्यर्थः । इदानीं तव समागमे यदि तु तथैव श्रतगुणितैव प्रसरति गच्छति
ततः कृतौ कृतार्थो भवेयम् । पुष्पताया इत्यम् ।

(१) प्रावेशिकी रङ्गप्रवेशसंज्ञिका, आचित्रिका गीतिविशेषः । तदुक्तम्,—

“नामारसार्थयुक्ता नृणां या गीयते प्रवेशेषु ।

प्रावेशिकी तु नाम्ना विज्ञेया सा भ्रुवा तत्तत्रे ॥”

“अस्यट्टादितालेन मार्गत्रयविभूषिता ।

आचित्रिका स्वरपदयचिता क्वचिता मुधैः ॥” इति ।

(२) नवीदितसूर्यकरस्यर्धविकसिततामरसे सरोवरीक्षङ्गे सखीसङ्घितापि
प्रियसखीविद्योगविमणाः, अत एव व्याकुला, ईक्षीति शेषः; समुल्लपति विरीति । ईसी-
च्छतः सहजान्वासङ्घितायाचित्रलेखायाः प्रवेशः सूर्यते । ईसीपथे वर्धितगुणं सरो

[ततः प्रविशति सहजान्या चित्रलेखा च] ।

चित्र । [प्रवेशानन्तरं द्विपदिकया दिगोऽवलोक्य] । (१)—

सहअरि-दुक्खालिद्धअं सरवरअग्निं सिग्निद्धअं ।

बाहो वग्निअ-णअणअं तम्मइ हंसीजुअलअं ॥ (ख) (४)

सह । [सखेटम्] । सहि चित्तलेहे ! मिलान्नामाणसअ-
बत्तकसणा दे मुहच्छाआ हिअअस्स असुत्थदं सूचेदि ; ता
कहेहि मे अग्निव्विटिकारणं, जेण दे समाणदुक्खा होमि । (ग)

चित्र । सहि ! अच्छरा-बावारपज्जाएण तत्थभअदो सुज्जस्स
उअत्थाणे बट्ठती पिअसहोए विणा वस्संतसमओ (५)
आअदो त्ति बलिअं उक्कंठिदाम्हि । (घ)

(ख) सहचरोदुःखालीढकं सरोवरे क्षिग्धकम् ।

वाष्पावस्त्रितनयनकं ताम्यति हंसीवृगलकम् ॥

(ग) सहि चित्रलेखे । स्नायमानशतपत्रकृष्णा ते मुखच्छाया हृदयस्य
असुत्थतां सूचयति ; तत् कथय मे अनिर्हंतिकारणं येन ते समानदुःखा भवामि ।

(घ) सहि । असुरोन्व्यापारपथ्यांयेण तदभवतः सूर्यस्य उपस्थाने वर्त्तमाना
प्रियसख्या विना वर्षत्समय आगत इति बलवदुत्कण्ठितास्मि ।

यथा मुग्धजनकमपि विरहितत्वात् कैवलं दुःखाय, तद्वत् चित्रलेखापक्षे वर्षासमयोऽपि
प्रियसखीविरहितत्वात् दुःखकारणं जातम् । प्रियवस्तु प्रियसङ्गतस्य मुखाय भवति,
विरहितस्य तु तदेव दुःखाय जायते इति भावः । गाथाच्छन्दः ; तल्लक्षणं
यथा पिङ्गले,—

“पठमं बारहसता, बीए अष्टार होहिं संजुता ।

अह पठमं तह तीअं दहपच्चविहसिआ गाहा ॥” इति ।

(१) द्विपदिका,—“गृह्णा खण्डा च मात्रा च सम्पूर्णेति चतुर्विधा ।
भवेद्विपदिका गीतिभरतेन प्रकीर्तिता ॥ भवेत् चतुर्भिरश्वैस्त्रयोदशकलात्मके ॥”
इत्युक्तलक्षणगीतिविशेषः । कला मात्रा । द्विपदिकया दिगोऽवलोक्य दिग्बलोकन-
काले प्रायशो द्विपदिका व्यवह्रियते ।

(४) यहृदा नयनं क्षिग्धं भवति, तदेव क्षिग्धकम् ।

(५) वर्षत्समयः वर्षाकालः ।

सह । सहि ! जाणामि वो अशोखगदं पेम्भं ; तदो
तदो ? । (ङ)

चित्र । तदो इमेसुं दिवसेसुं को णवो वुत्ततो वट्टदि ति
प्पणिधानट्टिदाए मए अञ्जाहिदं उअल्लहं । (च)

सह । सहि ! कीरिसं तं ? । (छ)

चित्र । [सन्नदधम्] । उब्बसी किल तं राएसिं लच्छीसणाहं
गेण्हिअ अमञ्जेसु णिवेसिदरञ्जधुरं (६) कैलाससिखरहेसे
गंधमादनवणं विहरिदुं गदा । (ज)

सह । [सत्राघम्] । सहि ! सो संभोओ, जो तारिसेसु
प्पदेसेसु ; (७) तदो तदो ? । (झ)

चित्र । तदो तहिं मंदाइणीतीरे सिकदापब्बटेहिं (८)
कीलमाणा उदअवती णाम बिञ्जाहरदारिआ तेण राएसिणा
खणं णिअहाइदेत्ति कटुअ कुबिदा मे पिअसहो उब्बसी । (ञ)

(ङ) सखि । जानामि युवयोरन्वोऽन्वगतं प्रेम ; ततस्ततः ? ।

(च) तत एषु दिवसेषु को नवो वृत्तान्तो वर्तते इति प्रबिधानस्थितया
मया अत्याहितमुपलब्धम् ।

(छ) सखि ! कोदृशं तत् ? ।

(ज) सर्वशो किल तं राजर्षिं लक्ष्मीनाथं गृहीत्वा अमाल्येषु निवेशित-
राज्यधुरं कैलासशिखरोद्देशे मन्वमादनवणं विहरिं गता ।

(झ) सखि । स सभोमः, यः तादृशेषु प्रदेशेषु ; ततस्ततः ? ।

(ञ) ततस्तत्र मन्दाकिनीतीरे सिकतापर्वतैः क्रीडन्ती उदकवती नाम
विद्याहरदारिका तेन राजर्षिणा चर्णं निध्वातेति कृत्वा कुपिता मे प्रियसखी सर्वशो ।

(६) लक्ष्मीनाथसनाथं न तु अन्वसपत्नीसहितमिति तात्पर्यम् । अमाल्येषु
निवेशितराज्यधुरं निश्चितमिति यावत् ।

(७) भवतीति श्रेयः । मन्वमादनवणस्नातिमनीहरत्वान्निर्जन्तत्वाच्च तत्र
सन्धोगोऽतिसुखकर इति भावः ।

(८) सिकतापर्वतैर्वालुकानिर्मितकामिनपर्वतैः ।

सह । असहणा क्वु सा ; दुरारूढो अ से प्पणओ ; ता भविदब्बदा एत्थ बलवदी ; तदो तदो ? । (ट)

चित्र । तदो सा भत्तुणो अणुणअं अप्पलिवज्जमाणा गुरुसावसंसूदह्मिअमा विसुमरिद-देवदाणिअमा कस्सआजण-परिहरणिज्जं कुमालवणं पविट्ठा ; पवेसाणंतरं अ काणणो-बंतबत्तिलदाभावेण परिणदं से रूवं । (ठ) (९)

सह । [सशोकम्] । सब्बधा णत्थि विह्मिणो अलंघणीअं णाम, जेण तारिसंस्सं रूबस्स अस्सारिसो ज्जेव परिणामो संबुत्तो ; तदो तदो ? । (ड)

चित्र । तदो सो वि तस्मिं ज्जेव काणणे पिअसहीं अस्सेस-अंतो उम्पत्तीभूदो “इदो उब्बसी तदो उब्बसी” त्ति कदुअ अहोरत्ताइं अदिवाहेदि । [नभसोऽवलीक्य] । एदिणा उण णिव्विदाणं पि उक्कंठाआरिणा मेहोदएण अप्पदीआरो भविस्सदि त्ति तक्केमि । (ढ) (१०)

(ट) असहना खलु सा ; दुरारूढस्याः प्रणयः ; तस्याङ्गितव्यता अत्र बलवती ; ततस्ततः ? ।

(ठ) ततः सा भर्तुरनुनयमप्रतिपद्यमाना गुरुशापसम्पूढहृदया विस्मृतदेवता-नियमा कन्यकाजनपरिहरणीयं कुमारवनं प्रविष्टा ; प्रवेशानन्तरञ्च काननोपात्त-वर्त्तिलताभावेन परिषतमस्या रूपम् ।

(ड) सर्वथा नास्ति विधेरलङ्घनीयं नाम, येन तादृशस्य रूपस्य अन्यादृश एव परिणामः संभवतः ; ततस्ततः ? ।

(ढ) ततः सोऽपि तस्मिन्नेव कानने प्रियसखीमन्विष्यन् उम्पत्तीभूतः “इत उर्वशी तत उर्वशी” इति ज्ञत्वा अहोरात्राण्यतिवाहयति । एतेन पुनर्निर्हंतानामपि उत्कण्ठाकारिणा मेघोदयेन अपतोकारो भविष्यतीति तर्कयामि ।

(९) ततः सा भर्तुरनुनयमित्यादि ।—भर्तुः स्वामिनः । अनुनयं प्रसादनो-पयोगि चाटुवचनम् इत्यर्थः । अप्रतिपद्यमाना अगृह्यन्ती । गुरोर्भरतस्य शापेन सम्पूढ-

[चक्रान्तरे जन्मलिका] । (११)

सहस्ररि-दुक्खालिहस्रं सरवरश्मिह सिखिहस्रं ।

अविरल-बाहजलोखस्रं तम्भइ हंसीजुअलस्रं ॥ (ण) (१२)

सह । सहि ! अत्थि को वि समागमोवाओ ? । (त)

चित्र । गोरीचरण-राशसंभवं संगममणिं वज्जिअ कुतो
से समागमोवाओ ? । (ध)

सह । ण ईदिसा आकिदिबिसेसा चिरं दुक्खभाइणी
होति ; ता अक्खं को वि अणुग्गहसिमित्तभूओ समागमो-
वाओ भविस्सदि त्ति तक्केमि ; [प्राचीं दिअं बिलोक्य] ।
ता एहि उदआहिक्खस्स (१३) भअवदो सुज्जस्स उवत्थाणं
करेह् । (द)

(ष) सहस्ररी-दुःखालोढकं सरोवरे स्निग्धकम् ।

अविरलबाधजलोष्णकं ताम्यति हंसीयुगलकम् ॥

(त) सहि ! अस्मि कोऽपि समागमोपायः ? ।

(ध) गौरीचरणरागसंभवं सङ्गममणिं वज्रयित्वा कुतोऽस्याः समागमोपायः ? ।

(द) नेदशा आकृतिविशेषाश्चिरं दुःखभागिनी भवन्ति ; तदवश्यं कोऽपि

अनुग्रहनिमित्तभूतः समागमोपायो भविष्यतीति तर्कयामि ; तदेहि उदयाधिपस्य
भगवतः सूर्यस्य उपस्थानं कुर्वः ।

हृदया कन्धकाजनपरिहरणीयं निषिद्धस्त्रीजनगमनं कुमारवनं कुमारस्य कान्तिकेयस्य
तपीवनं प्रविष्टा ।

(१०) "निघाखीके भवति सुखिनीऽप्यन्यथाहति चेतः" इति मेघदूतम् ।

(११) चक्रान्तरे जन्मलिका । जन्मलिकालक्षणं यथा भरतः,—“शुद्धा
दिपदिका गीतिः सैव जन्मलिकोच्यते ।”

(१२) सहस्रर्यां दुःखेन बालोढकम् आक्रान्तम् । स्निग्धकं स्नेहप्रबन्धं, स्निग्ध-
कान्ति इत्यर्थो वा । ताम्यति क्लिश्यति ।

(१३) नेदशा आकृतिविशेषा इत्यादि ।—ईदशा आकृतिविशेषाः चिरं
दुःखभागिनी न भवन्ति एवंविधमुक्त्वचक्रान्तः सुपुरुषः स महाराजः चिरं न

[अत्रान्तरे खण्डधाराः] । (१४)—

चिन्तादुग्धिमन्त्रमाणसिन्धु सङ्घश्चरि-टमणालालसिन्धु ।

विश्वसिन्धु-कमल-मणोहरण विहरण हंसो सरबंरुण ॥ (ध) (१५)

[इति निष्कान्ते] ।

[प्रवेशकः] । (१६)

[नैपथ्ये पुद्गरवसः प्रावेशिकी आच्युतिका] ।—

गङ्गा गङ्गदण्डो पिन्धु-बिरहुम्भा-पञ्चलिन्धु-विश्वारी ।

विसङ्ग तरु-कुसुम-किसल-भूसिन्धु-णिञ्जदेह-पद्भारो ॥

(न) (१७)

(ध) चिन्तादुग्धमानसिका सङ्घचरीटमणालसिका ।

विकसितकमलमनोहरं विहरति हंसो सरोवरे ॥

(न) गङ्गं गङ्गदण्डोऽपि प्रियाविरहोन्मादप्रकटितविकारः ।

विश्वसिन्धु तरुकुसुमकिसलयभूषितनिजदेहप्राभारः ॥

विरहव्यथामनुभवैत, ईदृशी सुकृपा सर्वशी च चिरनेवमवस्थां नैव सङ्घेति तर्कयामि इत्यर्थः । उदयाधिपस्य उदयपर्वतस्याधिपस्य ।

(१४) अत्रान्तरे खण्डधारा । तल्लक्षणं यथाह भरतः,—“अतुर्दशकला-युक्तैश्चतुर्भिश्चरुषैरिह । खण्डाख्या विपदी गीतिः खण्डधाराऽपि सा भवेत् ॥” यथा—“यद्गीतं गुणकर्यां च रागीष क्रीडकेन च । तालिन सा खण्डधारा यष्टिकेन प्रकाशिता ॥” इति ।

(१५) चिन्तया दूतं सक्तं मानसकं चित्तं यस्याः सा चिन्ताक्लिष्टमानसा ।

(१६) प्रवेशक इति ।—प्रवेशकलक्षणं यथा दर्पणे,—“प्रवेशकोऽनुदात्तोन्मादोचपात्रप्रयोजितः । अङ्गदयान्तर्विशेषः श्लेषं विष्कम्भके यथा ॥” इति ।

(१७) गङ्गं गङ्गदण्डो इत्यादि ।—गङ्गदण्डोऽपि प्रियायाः विरहेश्च विद्योनेन यः उन्मादः सत्तता तेन प्रकटितः सुख्यं प्रकाशितः विकारी मनसः प्रकृतिव्यतिक्रमो यस्य सः । तदभिः खण्डितवचकोः कुसुमैः किसलयैश्च भूषितः निजदेहस्य प्राभारः परभागः, उपरिदेश इत्यर्थः, पृष्ठदेश इति यावत्, येन सः । “प्राभार उत्कर्षे परभागे पर्वतायभागे च” इति वाचस्पत्यम् । अत्रापि गङ्गाखण्डेन पुद्गरवा आच्युते । खण्डेऽपि चानुषत्वान् पुष्पादिविभूषितनिजदेह इति सात्पर्यम् ।

[ततः प्रविशति आकाशबह्वन्त्यः सोम्यादो राजा] ।

राजा । [सकोधम्] । आः दुरात्मन् रक्षः ! तिष्ठ तिष्ठ,
मम प्रियतमाम् आदाय क्व गच्छसि ? [विलोक्य] । इन्त ! कथं
शैलशिखराङ्गममुत्पत्य बाणैर्मामभिवर्षति ! [इति लोष्टं गृहीत्वा
इत्तुं धावन्, अनन्तरे द्विपदिकया दिशोऽवलोक्य] ।—

हिअआहिअ-पिअदुक्त्वओ सरवरुण धुंढपक्त्वओ ।

बाहो-वग्निअ-णअणओ तम्मइ इंसजुआणओ ॥ (प) (१८)

[विभाव्य सकरणम्] । कथम् !—

भवजलधरः सन्नद्धोऽयं न दृप्तनिशाचरः !

सुरधनुरिदं दूराकृष्टं न नाम धरासनम् ! ।

अयमपि पटुर्धारासारो न बाणपरम्परा !

कनकनिकषस्त्रिग्धा विद्युत् प्रिया मम नीर्वशी ! ॥ (१९)

[इति मूर्च्छितः पतति । पुनर्द्विपदिकया उत्थाय निश्चल्य] ।—

मइ जाणिअं मिअलोअणिं णिमिअरु कोवि हरइ ।

जाव णु णवतलि-सामल-धाराइरु वरिसेइ ॥ (फ) (२०)

[इति सकरणं विचिन्त्य] । तत् खलु क्व नु गता स्यात् ? ।

(प) हृदयाहितप्रियादःखलकः सरोवरं धृतपक्षकः ।

बाष्पाबलिगतमयनकक्षाम्यति इंसयुवकः ॥

(फ) मया ज्ञातं मृगलोचनां निशाचरः कोऽपि हरति ।

यावत् नु नवतडिच्छ्यामलो धाराधरो वर्षति ॥

(१८) हृदयाहितेत्यादि ।—हृदये मनसि आहितं सन्निधापितं रक्षितमिति
धावत, प्रियायाः दुःखं विपत्तिरूपं येन सः । धृतपक्षकः सञ्चालितपक्षः । “व्याधाप-
बलिगतमयनः” इति पाठग्रहे—व्याधवासितनेत्रः ।

(१९) सन्नद्धः उदितः । दूराकृष्टं सुविसृतम् । पटुः प्रबलः धाराणां
दृष्टिधाराणाम् आसारः सम्पातः । कनकस्य सुवर्णस्य निकषः सुवर्णपरोक्षोपयोगी
सवसविशेषः । हरिषी इत्तम् ।

(२०) मृगलोचनाम् उर्वशीम् । नवः नूतनः, तडिच्छ्यामलः विद्युता सद्य

क्वापि—

तिष्ठेत् कोपवशात् प्रभावपिहितः ? दीर्घं न सा कुप्यति
स्वर्गायोत्पतिता भवेत् ? मयि पुनर्भावाद्द्रमस्या मनः ।

[सरोषम्] ।—

तां हर्तुं विबुधद्विषोऽपि हि न मे शक्ताः पुरोवर्तिनीं
सा चात्यन्तमगोचरं नयनयोर्यातेति कोऽयं विधिः ! ॥ (२१)

[द्विपदिक्तया दिशोऽवलोक्य निश्चय्य साक्षम्] । अहो ! अपरा-
वृत्तभागधेयानां दुःखं दुःखानुबद्धमेव । (२२) कुतः ?—

अयमेकपदे तथा वियोगः प्रियया चोपनतः सुदुःसहो मे ।
नववारिधरोदयादहोभिर्भवितव्यञ्च निरातपत्वरम्यैः ॥ (२३)

[अनन्तरं चर्चरी] । (२४)

युक्तः श्यामलः कृष्णवर्णः, धाराधरो मेघः । विद्युत्प्रभोद्भूतिते नवीनजलधरे राक्षस-
हस्तगतोर्वशीलमः । अन्ये “जाव ण” इत्यत्र “जाव ण” इति पाठ आसीत्, लिपि-
प्रमादात् “ण” इति सञ्जातः । “ण” इति पाठे—यावत् नवतडिच्छ्यामलो धाराधरो
न वर्षति तावत् नया ज्ञात कोऽपि निशाचरः स्वगलीचर्चां हरति इत्यन्वयः ।

(२१) तिष्ठेत् कोपवशादित्यादि ।—प्रभावेण तिरस्करणीविद्याप्रभावेण
पिहितः आच्छादितः । अस्या मनः हृदयं मयि भावेन अनुरागेण आर्द्रं स्निग्धम् ।
शार्दूलविष्कौडितं वृत्तम् ।

(२२) अहो ! अपरावृत्त्यादि ।—अपरावृत्तम् अप्रतिनिवृत्तं भागधेयं
सौभाग्यं येषाम् । केवल भाग्यपदील्लेखेन सौभाग्यमेवाच्छिद्यते । भाग्येनैतत्
सम्भवतीत्यादिवत् । दुःखं दुःखेन दुःखान्तरेण अनुबद्धम् अनुस्यूतं युक्तम् इत्यर्थः ;
दुःखं दुःखान्तरानुषङ्गि इति यावत् ।

(२३) अयमेकपदे इत्यादि ।—एकपदे सपदि (“तस्मैकपदे तुल्ये सद्यः
सपदि अ स्मृतम्” इति हलायुधः) । तथा प्रियया अयं सुदुःसहो वियोगः विरहः
उपनतः उपस्थितः । तथा नववारिधरोदयात् नवमेघादयात् अहोभिः दिवसैः
निरातपत्वरम्यैः रौद्राभावमनोहरैश्च भवितव्यम् । सन्धोगार्हं जलदससये प्रियाविरहः
नितरां दुःसह इति भावः । मालभारिणी वृत्तम् ।

(२४) चर्चरीति गीतिविशेषसंज्ञा । तदुक्तं यथा—“द्रुतसध्यल्यं समाश्रिता

जलधर ! संहर एह कोवं मइ भाखत्तथो

अविरल-धारासाराकान्त-दिसामुहयो ।

अए ! मइ पुह्विं भमंते जइ पिअं पेक्खिहिमि

तथा जं जं करीहिमि तं तं सहीहिमि ॥ (ब) (२५)

[चर्चरिकाया विचिन्त्य] । वृथा खलु मया मनसः सन्ताप-
वृत्तिरुपिष्यते । यदा मुनयोऽप्येवं व्याहरन्ति—‘राजा कालख
कारणम्’ इति, तत् किमहमेनं जलधरसमयं न प्रत्या-
दिशामि ? (२६) [विद्वन् उवाच, “यदा मुनयोऽप्येवं व्याहरन्ति” इति पुनः
पठित्वा] । भवतु प्रत्यादिशामि ।

[अमरं चर्चरो] ।—

ग्रंधुम्माइअ महुअर-गीएहिं

बज्जंतेहिं परहुअतूरेहिं ।

पसरिअ-पवणुब्बेत्तिअ पल्लव-विअरु

सुललिअ-विविहपअरेहिं णअइ कप्पतरु (भ) (२७)

(ब) जलधर ! संहर एह कोवं मया भाखत्तथः

अविरलधारासाराकान्तदिसामुहः ।

अये ! अहं पृथिवीं भ्रमन् यदि प्रियां प्रेषिष्ये

तदा यद्यत् करिष्यामि तप्तं सद्दिष्ये ॥

पठति प्रेमभराग्रतो यदि । प्रतिमण्डक-रासकेन वा द्रुतमभ्या प्रथमा हि चर्चरी ॥”
इति । प्रतिमण्डकः सोमकालः । रासकेन इति ।—“लज्जादितालो लोकेऽसौ रास
इत्यभिधीयते” इति ।

(२५) जलधरंति ।—कोपम् अविरलधारानर्घ्यरूपं प्रवक्तव्यमित्यर्थः । मया
भाष्यतः मदादिष्टः मनादेशेनेत्यर्थः । यदा प्रियां प्राप्स्यामि तदा तव ईदृशं
क्लाये सद्दिष्ये, अन्यथा न इति भावः ।

(२६) वृथा खलु इति ।—अकारणमेव मी मनसः सन्तापो वर्द्धते, यतः
क्लावानां राजाधीनत्वात् ; अयमहं जलधरसमयस्य निवारणे समर्थ इत्यर्थः । न
ह्यन्वादिशामि निवर्तयामासीति भावः ।

[तेन नत्तिला] । अथवा न प्रत्यादिशामि ; यत् प्राहृषेष्टैरेव चिह्नैः सम्प्रति मम महाराजोपचारः क्रियते । (२८) [विद्वत्पुनः "गंधुग्राहण" इति पठिला] । कथमिति ?—

विद्युल्लेखा-कनकरुचिरश्री वितानं ममाभ्रं
व्याधूयन्ते निचुलतहभिर्मञ्जरीचामराणि ।
धर्मच्छेदात् पटतरगिरो वन्दिनो नीलकण्ठा
धारासारोपनयनपरा नैगमाद्याम्बुवाहाः ॥ (२९)

[पुनश्चञ्जरी] । भवतु, किं परिच्छेदश्लाघया ? यावदस्मिन् कानने प्रियां प्रनष्टामन्वेषयामि । (३०)

(अ) गन्धोन्मादित-मधुकरगीतैर्वाद्यमानैः परभृततूर्थैः ।

प्रसृतपवनोद्देह्यत पञ्चवर्गिकरः सुललितविविधप्रकारैः नृत्यति कल्पतरुः ॥

(२७) गन्धोन्मादितेत्यादि—परिण भियन्ते इति परभृताः कौकिलाः त एव तूर्याणि तैः । यौतैस्तूर्थैरित्युपलक्षणे तृतीया ।

(२८) अथवा न प्रत्यादिशामीत्यादि—प्राहृषेष्टैः प्राहृष्टकालभेषैः चिह्नैः मेघविद्युल्लेखाधारासारादिभिः । महाराजोपचारः महाराजोपासनीपयुक्तः चामर-व्यज्रमादिरूपः सेवाविशेष इत्यर्थः ।

(२९) तानेव वर्णयति, विद्युल्लेखेत्यादि—विद्युल्लेखया कनकस्यैव कषणोपल्लाहितस्य स्वर्णस्यैव रुचिरा मनोज्ञा श्रीर्यस्य तत् तथाभूतम् अस्मिन् मेघः मम वितानं अन्दातपः, तथा निचुलतहभिर्वेतसहस्रैः मञ्जरीरूपचामराणि व्याधूयन्ते । धर्मच्छेदान् यौष्मात्ययात् ("धर्मः स्नादातपे यौष्मेऽप्युच्यतेदाश्वसोरपि" इति मेदिनी) । पटतरगिरः सुस्रष्टभाषिणो नीलकण्ठाः मयूरा मम वन्दिनः स्तुतिपाठकाः ; तथा धारासाराणां वृष्टिजलधाराणामुपनयने परा अम्बुवाहाः मेघाः । नैगमाः बलिजः ; यद्वा बलिजः धनरत्नाद्युपहारेण राजानमुपतिष्ठन्ते तददृतेऽपि जलधराः धारावर्ष-रूपोपहारेण मामुपतिष्ठन्ते इत्यर्थः । यद्येवै बहुभिरुपचारैर्मासुपतिष्ठन्ते तथा न युक्तः प्राहृष्टकालप्रत्यादेश इति भावः । मन्दास्मान्ता वृषम् ।

(३०) भवतु, किं परिच्छेदश्लाघादि—परिच्छेदश्लाघा राजोचितपरिजनस्य श्लाघा श्लाघारः तथा ; राजानं माम् एते उपतिष्ठन्ते इत्यादिभिः वृथाऽहङ्कारैरस्मिन् इत्यर्थः ।

[पाठस्थानरे भिन्नकः] । (३१)—

दक्ष्या-रहिषो अहिषं दृहिषी

विरहाणुगधो परिमंथरधो ।

गिरिकाण्णण कुसुमुञ्जलण

गभ्रजूहवई तह भीणगई ॥ (म) (३२)

[अनन्तरे विपदिक्कया परिक्रम्य चवलीक्य च सङ्घर्षम्] । वृत्त वृत्त !

व्यवसितस्य मे संवर्धनं वृत्तम् । (३३)—

भारक्तकोटिभिरियं कुसुमैर्नवकन्दली मलिनगर्भैः ।

कोपादन्तर्वाष्ये स्मरयति मां लोचने तस्याः ॥ (३४)

इतो गतेति कथं मया खलु तवभवती सूचयितव्या ? यतः,—

पङ्क्यां सृशेद्वसुमतीं यदि सा सुगात्री

मेघाभिवृष्ट-सिकतासु वनस्थलीषु ।

पञ्चान्नता गुरुनितम्बतया ततोऽस्याः

दृश्येत चारुपदपङ्क्तिरलक्तकाङ्गा ॥ (३५)

(म) दधितारहितोऽधिकं दुःखितो विरहानुगतः परिमन्थरकः ।

गिरिकान्तके कुसुमीञ्जलके गजयूथपतिसया चीष्यतिः ॥

(३१) पाठो वाद्यविशेषः, भिन्नको रागविशेषः । यथाह भरतः,—“षड्ज-
मध्यमिकोत्पन्नी भिन्नको मध्यमो बहुः । षड्जयङ्गो मन्दासो मन्द्रसोऽन्तोऽथवा

भवेत् ॥ षड्जादिमूर्च्छनः षड्जः सचारिषि सक्ताकशिः । प्रसन्नादियुतो दानवीरे
सौद्रेऽहुते रक्षे । दिनस्य पश्चिमे यामे प्रयोज्यः सोमदेवतः ॥” इति ।

(३२) अहं गजयूथपतिरपि स्त्रीयां प्राणवह्नां रक्षितं न शक्तः । कथं मे
यूथपतिवम् ? धिक् माम् इति अतिदुःखे कारवम् । अत्र भ्रमतीत्यध्याहारः ।

(३३) वृत्त वृत्त ! व्यवसितस्येति ।—व्यवसितस्य प्रियाऽन्वेषणनियुक्तस्य मे
संवर्धनं विरहान्नसम्बन्धं कालम् ।

(३४) भारक्ताकोटिभिर्व्यादि ।—इयं नवकन्दली भारक्ता कोटिः अगभासो
षिवां तैक्ष्णाविधेः मलिनगर्भैः कुसुमैः पष्ये, कोपात् अनर्वाष्ये अन्तरन्तरितवाभ्र-
भराङ्गुले तस्याः मयने स्मरयति । आर्या वृत्तम् ।

[धिपदिक्रया परिक्रम्य अवलोक्य च] । हृन्तं हन्त ! उपलब्धमुप-
लक्ष्णं, येन तस्याः कोपनायाः सरसमुन्नीयते मार्गः । (३६)—
हृतीष्ठरागैर्नयनोदविन्दुभिर्निमग्ननाभेर्निपतद्भिरङ्कितम् ।

च्युतं कृषा भिन्नगतेरसंशयं शुकोदरश्याममिदं स्तनांशुकम् ॥ (३७)

भवतु, आदास्ये तावत् । [परिक्रम्य विभाव्य च सात्मम्] । कथं
सेन्द्रगोपं शाइलमिदं स्थानम् ! तत् कुतोऽस्मिन् धिपिने प्रिया-
प्रवृत्तिमागमयेयम् ! (३८) [विलोक्य] । अयमासारोच्छ्रलित-
धौलतटस्थलीपाषाणमधिरूढः ।—

आलोकयति पयोदान् प्रबल-पुरोवात-नर्तितशिखण्डः ।

केकागर्भेण शिखौ दूरोन्नमितेन कण्ठेन ॥ (३९)

(३५) पद्मामित्यादि ।—सुगाची अनवद्याङ्गी सा उर्वशी मेघेः अभि-
ष्टाः सिकता यासु तासु वनस्थलीषु वसुमतीं प्रथिवीं यदि पद्मां स्पृशेत्,
ततस्तदा मुच्यते तस्यै पद्मायै पद्मात् किञ्चिदवनता अलक्तकाङ्गा अलक्तक-
चिक्रापेता आरुपदपङ्क्तिर्नदीहरपादचिक्रपङ्क्तिर्हृश्येत, एवंविधानां पादचिक्राना-
मसङ्घावान् संवन्धा नाव तस्या भागमनं जातमिति भावः । “अभ्युन्नता पुरसादवगाढा
जघनगौरवात् पद्मात्” इति श्राकुन्तली तुल्यः पर्यायः । वसन्ततिलकं हतम् ।

(३६) हन्त हन्त ! उपलब्धमित्यादि ।—उपलब्धं चिक्रम् । मार्गः पन्थाः
उन्नीयते अनुन्नीयते ।

(३७) हृतीष्ठरागैरित्यादि ।—निमग्ननाभेः तस्याः हृतीष्ठरागैः नयन-
जलवर्षेण शोष्ठस्य ताम्बूलादिजनितरागः अपहृत इत्यर्थः, नयनोदविन्दुभिः
अशुकैः अङ्कितं चिक्रितं शुकोदरश्याममिदं स्तनांशुकं स्तनयुगलाङ्गादि उत्तरीय-
वसनम्, असंशयं निश्चितं मां प्रति कृषा क्रोधेन भिन्नगतेः विसंभुलगमनायाः च्युतं
उच्छ्रितं भ्रष्टमित्यर्थः, स्वादेव इति शेषः ; कोपवशेन विसंभुलपादविच्छेपेण गच्छन्त्या
तया पद्मात् परित्यक्तमिति भावः । वंशस्थं हतम् ।

(३८) भवतु, आदास्ये तावदित्यादि ।—सेन्द्रगोपम् इन्द्रगोपाख्यरक्तवर्षकीट-
विशेषपरिव्याप्तं शाइलं नवदूर्वादलङ्घरितम् । प्रियाप्रवृत्तिमागमयेयं प्रियायाः
मार्गं प्राप्नीमि इत्यर्थः ।

(३९) आलोकयतीति ।—प्रबलेन पुरोवातेन अभिसुखवातेन नर्तितः

भवतु, यावदेनं पृच्छामि ।

[अनन्तरे खण्डकः] । (४०)—

संपत्त-बिसूरणश्री तुरिभं परवारणश्री ।

पिअअम-दंसण-लालसश्री गअवरु विमिअ-माणसश्री ॥ (य)

(४१)

[तेना (४२) खण्डकान्तरे चर्चरी] ।—

वरहिण-पब्भ ! तुइ अग्भत्येमि आअक्खुहि मे ता

एत्य अरस्से भमंते जइ तुए दिट्ठा सा महु कंता ।

णिसम्मइ मिअकसरिसे वअणे इंसगई

ए चिण्हे जाणौहिंसि आअक्खिउ तुष्म मई ॥ (र) (४३)

(य) सम्प्राप्तबिसूरणकस्वरितं परवारणकः ।

प्रियतमा-दर्शन-लालसकी गजवरी विस्मितमानसकः ॥

(र) बर्हिणप्रभो ! त्वामभ्यर्धये आचक्ष मे तत्

अवारण्ये भमता यदि त्वया दृष्टा सा मह्य कान्ता ।

निश्चामय मृगाङ्गसदृशं वदनं इंसगतिः

एतच्चिह्नं शास्वसि चाख्यातं तुभ्यं मया ॥

शिशुख्यो बर्हिः यस्य स तथाभूतः ; तथा दूरोन्नमितेन उन्नतौकतेन कण्ठेन उपलब्धितः शिख्यो मयूरः पयोदान् मेघान् चालोकयति ।

(४०) अनन्तरे खण्डकः । खण्डकलक्षणं यथा भरतः,—“पूर्वं चतुर्विंशति-भिरष्टाविंशतिभिः परम् । मात्राभिरिह यस्याहं खण्डकः स प्रकीर्तितः ॥” यथा—“विरहव्यापृता या तु पठेद्गीतिं कुशीलवो । प्राकृतेन प्रबन्धेन खण्डकः स उदाहृतः ॥” इति ।

(४१) सम्प्राप्तेत्यादि ।—सम्प्राप्तं बिसूरणं (“खिदेर्विसूरः” इति बिसूरा-देशः) येन सः सङ्घातसौहृद इत्यर्थः ।

(४२) “तेकारः शङ्करः प्रीक्षी नाकारश्च उमा तथा । गीतादौ तेन वक्तव्यं तेना इत्यन्तरवचनम् ॥” इति ।

(४३) बर्हिणप्रभो ! इति ।—इ बर्हिणप्रभो ! मयूरश्रेष्ठ ! अभ्यर्धये याचे ।

[चर्चरिक्कशोपविश्य चञ्चल वशा] ।—

नीलकण्ठ ! ममोत्कण्ठा वनेऽस्मिन् वनिता त्वया ।

दोर्घापाङ्गा सितापाङ्गा ! दृष्टा दृष्टिचमा भवेत् ? ॥ (४४)

[चर्चरिक्कशो विक्काक्] । कथमदत्त्वैव प्रतिवचनं नर्त्तितु-
मारब्धः ! । [पुनश्चरंरो] । तत् किं नु खलु प्रहर्षकारणमस्य ?
आं, ज्ञातम् ।—

मृदुपवनविभिन्नो मत्प्रियायाः प्रणाशात्

घनरुचिरकलापो निःसपत्नाऽस्य जातः ।

रतिविगलितबन्धे केशपाशे सुकेश्याः

सति कुसुमसनाथे कं हरदेष बहः ? ॥ (४५)

भवतु, परव्यसनसुखितं न पुनरेनं पृच्छामि । [विपदि कथा
दिग्रीऽवलीक्] । अये ! इयमातपान्त-सन्धुचित्तमदा जम्बूविटप-
मध्यास्ते परभृता । विहगेषु पण्डितैषा जातिः ; यावदेनां
पृच्छामि ।

[अनन्तरे खुरकः] । (४६)—

निशामय श्रेण । मृगाङ्कसदृश वदनं, मम कान्ताया इति शेषः । चञ्चलवतिः, सा कान्ता
इति भावः । एतादृशचिह्नविभिष्टा मम कान्ता त्वया दृष्टा चेत् न किं कथय ।

(४४) हे सितापाङ्गा । अतद्दृगन्त ! नीलकण्ठ ! मयूर ! मम इयम, उत्कण्ठा,
चञ्चला उत्कण्ठात्वा सा दोर्घापाङ्गा आकचंनयना दृष्टिचमा दृग्गन्थोग्या,
सुदृग्गना इत्यर्थः, मे वनिता, अस्मिन् वने किं त्वया दृष्टा ? ।

(४५) मृदिति ।—मृदुपवनेन विभिन्नः इतस्तथास्मितः । घनरुचिरकलापः
घनः निविष्टः रुचिरः कलापः विपच्छः यस्य तादृशः, नीलकण्ठः इति शेष ।
निःसपत्नः प्रतिपक्षशून्यः, निःशत्रुकः । सुकेश्याः सर्वश्याः । कुसुमसनाथे-पुष्प-
श्रीभित्ते ; क जगं हरत् आकषेत् ? पुष्पभूषिते सर्वश्याः केशपाशे सति एष बर्दः
कसपि जगं रञ्जयितुं नैव शक्नुयात् इति भावः । मालिनी इत्यम् ।

(४६) खुरको पृथ्विशेषः । लपुक्तं,—“पठमन्तरिरागसंयुतं यत् कुतमप्येन

बिज्जाभर-काश्या-लीशयो

दुक्खविश्रमाश-बाहुण्योलयो ।

दूरीस्मारिअ-हिस्रमाणंटयो

अंबरमाशेण भमइ गइंटयो ॥ (ल) (४७)

[स्वरकाननरे चर्चरो] ।—

परहुष ! मधुर-कलाविणि ! कंता खंटगवणे सच्छुदं भमंतो ।

जइ तुए पिअदमा सा महु दिहा ता आअक्खहि महु परपुटे ! ॥

(व) (४८)

[एतदेव नत्तित्वा वल्लिकया (४८) उपसृत्य जामुश्यां सित्वा] ।

भवति !—

त्वां कामिनो मदनदूतिमुटाहरन्ति

मानापमान-निपुणं त्वममोघमस्त्रम् ।

तामानय प्रियतमां मम वा समीपं

मां वा नयाशु मृदुभाषिणि ! यत्र कान्ता ॥ (५०)

(ल) विद्याधर-कानन लीनको दुःखविनिर्गत-वाष्पान्तीडकः ।

दूरीकारित-हृदयानन्दकोऽम्बरमाशेण भमति नजेष्टकः ॥

(व) परभृते । मधुरप्रखापिनि । कान्ता मन्मथने स्वच्छन्दं धमन्ती ।

यदि त्वया प्रियतमा सा मम दृष्टा तदाचक्ष्व मयां परपुटे । ॥

सद्यैव यत्र प्रयुक्तम् । प्रतितालपुत्रं च नर्तनं तत्र स्वरकाण्डं मुनयै शिवेन दत्तम् ॥”

(“सघर्द्धृतद्वयं यत्र प्रतितालः प्रकीर्तितः ॥” इति) । यथा—स्वरकाण्डो गेयविशेषः ।

चाङ्ग च भरतः,—“पूर्वपूर्वाचरत्यागे योऽन्यो वर्षचषः स चेत् । उत्तरोत्तरमहादो स्वरकः परिकीर्तितः ॥” इति ।

(४७) अम्बरमाशेण (उपसृत्यचे तृतीया) आकाशपरिमितेन कङ्केन आलुञ्जेति यावत् ।

(४८) परभृते परपुटे इत्यत्र चादरे द्विवक्तिः, चक्ष्वा वस्तुव्यक्तत्वात् शीघ्रावहन् ।

→ (४८) वल्लिका राजीपाङ्गविशेषः ।

[वामकेन किञ्चिदखिला आकाशे] । (५१) किमाह भवती ? कथं
मामिवमनुरक्तमपह्नाय गतेति ? [अयतीऽवभोक्त्व] । भवति !—

कुपिता न तु कोपकारणं सक्तदप्यात्मगतं स्मराम्यहम् ।

प्रभुता रमणेषु योषितां न हि भावस्त्वखिलान्यपेक्षते ॥ (५२)

[समभ्रमसुपविश्य, अनन्तरं जानुभ्यां स्थित्वा, पुनः “कुपिता” इत्यादि पाठत्वा
विशोक्त्य च] । कथं कथाविच्छेदकारिणी (५३) स्वकार्यं
व्यासक्ता ! अथवा सुष्ठु खलु इदमुच्यते ।—

महदपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः

प्रणयमगणयित्वा यन्ममापन्नतस्य ।

अधरभिव मदान्धा पातुमेषा प्रवृत्ता

फलमभिनवपाकं राजजम्बूदूमस्य ॥ (५४)

(५०) त्वामिति ।—मदनदूति विरहिणीः नायकनायिकयोः परस्परमिलन-
सम्पादनेन कामस्य दूतीम् । मानापमाननिपुणं मानस्य अपमाने अवहेलने,
दूरीकरणे इत्यर्थः, निपुणं समर्थम् । “मानापभङ्ग” इति पाठान्तरम् । वसन्त-
तिलक इत्यम् ।

(५१) वामकं पार्श्वस्थवस्तुनः अवलोकने संस्थानविशेषः । यदुक्तं,—“धुतेन
शिरसा यत् पार्श्वेन वलितेन च । तद्वामकं वै करणं पार्श्वस्थस्यावलोकने ॥” इति ।
आकाशे इति ।—“किं त्रवीष्येवमित्यादि विना पात्रं त्रवीति यत् । श्रुत्वेवानुक्त-
मप्येतत् स्यादाकाशभाषितम् ॥” इति ।

(५२) कुपितेति ।—सक्तदपि एकवारमपि, किञ्चिदपीत्यर्थः । रमणेषु
प्रियतमेषु । भावस्त्वखिलानि भावस्य आशयस्य, प्रणयभावस्य इत्यर्थः, स्वखिलानि
स्वखलानि, अन्वयाभावानित्यर्थः । स्त्रियो हि प्रियतमेषु आकारणमेव कुप्यन्ति,
न तु अत्र प्रणयभङ्गादिकमपेक्षन्ते इति भावः । सुन्दरी इत्यम् ।

(५३) कथं कथाविच्छेदक्यादि ।—कथाविच्छेदकारिणी मनः कथायाम् अन-
वहित्वा विषयान्तरविचिन्तयित्वा, अननुरागिणी इति भावः ।

(५४) महदपीत्यादि ।—महदपि गुह्यतरमपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः
इति यथाशब्देव । यत् यस्मात् मदान्धा वसन्तमदनता इयं कोकिला आपन्नतस्य

तदेवं गतेऽपि प्रियेव मे मञ्जुस्वनेति न मे कोपी-
ऽस्वाम् । सुखमास्तां भवती ; साधयामस्तावत् । [उल्हास
विपदि कवा परिकल्प्यावलोकाय च] । अये ! दक्षिणेन वनधारां (५५)
प्रियाचरणविच्छेपशंसी नूपुरशब्दः । यावदेनमनुगच्छामि ।

[ककुभेन उडुपभङ्गाः] । (५६)—

पिञ्जम विरह-किलामिञ्ज वदण्यो
अविरल-बाहजलाउल-णम्यग्नो ।
दुस्सहदुक्त्व-विसंठल-गमण्यो
पसरिञ्च उरुतावञ्च दीविञ्च-अंगम्यो ।
अहिञ्चं दुग्मिञ्च-माणस्यो दुरिञ्चं गम्यो
काण्ये परिकभमद् गहं द्यो ॥ (५) (५७)

(५) प्रियतमाविरहकालात्तदगकोऽविरलबाहजलाकुलनयनकः ।

दुःसहदुःखविसंठलनमनकः प्रकृतोरुतापटीपिताङ्गकः ।

अधिक दूगमानस्यो दुरितं गतः कानने परिभ्रमति गजेन्द्रकः ॥

द्विताविरहदुःखार्त्तस्य मनः प्रत्ययमनुराग गाढानुरागजनितं दुःखमिति भावः ।
अगमयित्वा अविचार्यैव राजजम्बूद्रुमस्य अभिनवपाकं सद्यः पक्व फलम् अथरमिव
पातुं प्रसन्ना प्रकान्ता । यथा काचित् काराया कामिनी चार्त्तजननिवेदनमनपेक्ष्यैव
आलिङ्गनपुष्पनादिना रतिलीलामारभते, तद्वदियमपि चार्त्तस्य मनः 'अथनमनाहस्यैव
स्वकार्ये व्यासक्तोति भावः । मालिनी उक्तम् ।

(५५) तदेवं गते इत्यादि ।—तत्कालात् एवं गतेऽपि एवं मनः निवेदनमनपेक्ष्यैव
विषयान्तरव्यापृते स्वल्पि, मन्प्रियेव यत् मधुरभाषिणीयम्, अतः अस्यां मे
कोपीऽयुक्त इति भावः । अये ! दक्षिणेनेत्यादि ।—वनधारां वनपङ्क्तिं, वनश्रेणी-
मित्यर्थः. दक्षिणेन तस्य दक्षिणतः इत्यर्थः । ("धारा पङ्क्तौ वनद्रव्यसर्वेऽश्नन्तिपञ्चके")
इति कोषः । दक्षिणेनेत्येवंप्रत्ययान्तो निपातः । तद्योगे च वनधारानिति द्वितीया ।

(५६) ककुभो रागविशेषः । उडुपभङ्गाः अथर्वेदाः ।

(५७) प्रियतमाविरहेत्यादि ।—दुःसहदुःखविसंठलनमनः दुःसहेन दुःखेन
'विसंठुलं विमृष्टल नमनं यक सः । दुरितं दुःखं गतः प्रातः ।' आर्या उक्तम् ।

[चनकरे द्विपटिकया दिशोऽवलोक्य] ।—

प्रियकरिणी-विच्छेदप्रभो गुरुसोप्राणलदीविप्रभो ।

बाहजलाउल-लोभ्रणभो करिवर भमइ समाउलभो ॥ (४)

(५८)

[सकवचम्] । हा धिक् ! कष्टम् ।—

मेघश्यामा दिशो दृष्ट्वा मानसोत्सुकचेतसा ।

कूजितं राजहंसेन नेदं नूपुरशिञ्जितम् ! ॥ (५९)

[इति पठित्वा उल्काय] । भवतु, यावदेते मानसोत्सुकाः पत-
त्रिणः सरमोऽस्मात् न उत्पतन्ति, तावदेतेभ्यः प्रियाप्रवृत्ति-
मागमयेयम् । [बलनिकया उपसृत्य जानुभ्यां खित्वा] । (६०)

हंहो जलविहङ्गमराज !—

पश्चात् सरः प्रतिगमिष्यसि मानसं त्वं

पाथेयमुत्सृज विसं ग्रहणाय भूयः ।

मां तावदुद्धर शुची दयिताप्रवृत्त्या

स्वार्थात् सती गुरुतरा प्रणयिक्रियैव ॥ (६१)

(४) प्रियकरिणीविच्छेदितकीं गुरुशोकानलदीपितकः ।

बाधेनलाकुललोचनकः करिवरो भमति समाकुलकः ॥

(५८) प्रियकरिणीति ।—प्रियकरिणीविच्छेदितकः प्रियकरिण्या संक्ष-
प्राप्तविच्छेदः । गुरुशोकानलदीपितकः प्रबलशोकाग्निदग्धः ।

(५९) मेघश्यामेत्यादि ।—मेघेन मेघोदयेन श्यामा नीला । मानसं तदाख्य-
सरोवरे उत्सुकं मानसगमनाय उत्कण्ठितम् इत्यर्थः, चेतसितं यस्य तेन । “ज्योत्स्ना
पेया चकीरेजलधरसमये मानसं यान्ति हंसाः” इत्यादि कविसमयप्रसिद्धत्वात् ।
अत्र अपगतं नूपुरशिञ्जितं निषिध्य प्रकतराजहंसकूजितस्त्रापनात् निश्चवालङ्कारः ।
अनुष्टुप् वृत्तम् ।

(६०) भवतु, यावदेते इत्यादि ।—प्रियाप्रवृत्तिं प्रियाया वार्तां मागमयेयं
जानीयाम् । बलनिका गीतिविशेषः गतिविशेषो वा ।

(६१) पश्चादिति ।—त्वं मानसं सरः तदाख्यं सरोवरं पश्चात् प्रतिगमिष्यसि ।

[तिथिगवलीक्य] । अये ! यथा उन्मुखमालोकयति, तथा
 श्यक्तं,—“प्रवासोत्सुकमनसा मया न दृष्टा” इत्याह ।
 [उपविश चर्चरी] । अरे रे हंस ! किं गोप्यम् ? । (स)
 [इति गर्भित्वा उत्थाय] ।—

यदि हंस ! गता न ते नतभ्रूः
 सरसो रोधसि दृक्पथं प्रिया मे ।

मदखेलपदं कथं नु तस्याः

संकलं चौर ! गतं त्वया गृह्येतम् ? ॥ (६२)

गङ्गा अणुसारे मए खल्लज्जइ । (इ) (६३) [चर्चरिकाया
 उपलब्ध चर्चलिं वदा] ।—

हंस ! प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हता ।

विभावितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते ॥ (६४)

(स) अरे रे हंस ! किं गोप्यते ? ।

(इ) गत्यनुसारिण मया लक्ष्यते ।

पाथेयं पथि सन्वलभूतं विसं नृपालदखं भूयः पुनः यद्वाय उल्लूज त्वज मदुत्तर-
 दानार्थिन इदानो परित्यज । पूर्वं तावत् मां दयितामहत्वा प्रियासंवाददानेन
 यद्यो विरहदुःखात् उद्धर । को नाम भवदनुरोधः ? यत् नम गतिप्रभेदः स्वादित्वाभि-
 प्रेत्याह—प्रथयिकिधा प्रथयिजनोपकारः सतां स्वाघातं मुह्यतरां महती । न स्वाथ-
 अनुसरन्ति साधवः, परन्तु परोपकारव्रतमेव एषां परं साधनमिति भावः । अत्र
 सामान्येन विशेषसमर्थनरूपोऽर्थांतरन्यासः चलहारः । वसन्ततिलकं इत्यम् ।

(६२) यदि हंसैति ।—रे हंस ! यदि नतभ्रूः सा मे नम प्रिया सरसो
 रोधसि तीरे ते तव दृक्पथं न गता नयनपथं न पतिता, तदा हे चौर ! कथं
 किम्पकारिण मदेन खेलं सलीलं पदं यस्मिन् तत् मदखेलपदं तस्याः संकल सम्पूर्णं
 जतं नमनं त्वया गृह्येतम् ? यदा भवद्गतिः नरिप्रयानत्वनुसारिणी, तदा ध्रुवमेव
 भवता प्रियतमा मे दृष्टेति भावः । माखभारिणी इत्यम् ।

(६३) नरिप्रयानतिसदृशं तव नमनं इहा त्वया अवश्यमेव सा दृष्टेति मया
 निश्चयते इत्यर्थः ।

(६४) हंसैति ।—हंस ! प्रयच्छ मे कान्ताम् । “कुत्र ते कान्ता, केन वा

[पुनश्चरौ] ।—

कइ तुए सिक्खिदमेदं गरलालस ! ।

सा तुए दिट्ठा जहणभरालसा ॥ (च) (६५)

[पुनश्चरौ । सानुनयं “इंस ! प्रयच्छ” इत्यादि पठित्वा पुनश्चरिकायां साक्षिपं “इंस । प्रयच्छ” इत्यादि पठित्वा द्विपदिकया निरूप्य विदम्ब] ।

“एष स्तेयानुशासी राजा” इति प्रतिभयादुत्पत्तितः । यावदन्य-
मवकाशमवगाह्ये । (६६) [द्विपदिकया परिक्रम्य अवलीक्य
च] । अये ! प्रियासहायश्चक्रवाकस्तिष्ठति ; यावदेनं गच्छामि ।

[अतन्तरे कुटिलिका] ।—मम्मर-रणिअ-मणोहरए

[मन्दप्रदो] ।—कुसुमिअ तरुवर-पल्लविण ।

[चरौरी] ।—दइआ-विरहुआइअओ

काणणे भमइ गइदओ ॥ (क) (६७)

(च) कुव त्वया शिञ्चितमेतत् गतिलासस ! ।

सा त्वया दृष्टा जघनभरालसा ॥

(क) मम्मर-रञ्चित मनोहरके कुसुमित-तरुवर-पल्लविते ।

दयिता-विरहोन्मादितकः कानने भमति गजेन्द्रकः ॥

अपहृता, नाहं जाने” इति चेत् न चमः खलु त्वमेतत्कथनाय ; यतोऽस्या मे कान्ताया गतिस्त्वयापहृता ; अदृष्टव्यान्करणमसम्भाव्यमेव । एतावदन्तेः परतरं हि चात्मानं प्रति राजेति ज्ञानविस्फुरणम् ; तेनैवमुक्तिः,—इंस । विभावितैकदेशेन अपहृत-
त्रस्तुन एकदेशमपि त्वत्प्रकृतमिति विभाव्य अभियोगवता राजसमीपे यत् यदर्थमभि-
युज्यते तत्त्वया देयं प्रत्यर्पणोयमिति भावः । अनुष्टुब्धम् ।

(६५) पूर्वश्लोकीक्तिमनुसृत्य पुनराह, कुवेति ।—ननुवा रे गतिलासस !
यद्गत्यां त्वमीदृक् लालसावान्, वदेतस्त्वया कुव शिञ्चितम् ? अतः खलु
अर्थिनोऽर्थमत्रप्रथमेव देयं ते इति भावः ।

(६६) एष स्तेयानुशासीत्यादि ।—सेयं प्रीत्येम् अनुशासि यः स स्तेयानुशासी,
दृष्टव्यं शाका शिष्टस्य पुरस्कृतां नरपतिरिति प्रसिद्धः । उत्पत्तितः उद्गीर्णः । अन्वमवकाशं
प्रियाप्रतिनिजिज्ञासाप्यलालारम् अवगाह्ये गतिष्यामि, स्थानान्तरमन्विष्यामि इत्यर्थः ।

(६७) कुटिलिका नाव्यविशेषः । अदृक्तं—“रागेण रचितं यत्तु चार्कः

[दिग्बालरे चर्चरी] । (६८)—

गोरोचना-कुङ्कुमवर्षा चक्रा भवत् मं ।

मधुवासरे कीलन्ती धण्डिषा य दिष्टा तुष्ट ॥ (ख) (६९)

[चर्चरिक्वया उपसृष्ट्य जागृभ्यां खिता] ।—

रथाङ्गनामन् ! सन्धत्तो रथाङ्गश्रीषिविम्बया ।

अयं त्वां पृच्छति रथी मनोरथशतैर्वृतः ॥ (७०)

अयं “कः कः ?” इत्याह ; न किल विदितोऽहमस्य । (७१)

(ख) गोरोचना-कुङ्कुमवर्ष । चक्र । भवत् माम् ।

मधुवासरे कीलन्ती धन्वा न दृष्टा लया ॥

मत्तलिकायुतम् । भाषयैव च तत्राद्य कुटिलीसंज्ञक मतम् ॥” (चङ्गमत्तली-
लचचनु,—“उपेतापसृती पादो वामश्रेष्ठितः करः । क्वामान्यसदा त्वङ्गमत्तली
तद्वहोमद ॥” इति) । मर्मरेति ।—मर्मररचितेन गुणवत्त्वपवाषां गजेन्द्रपदताडन-
जनितमर्मरशब्देन मनीहरके । मन्दघटी नाद्यविशेषः । कुसुमिताः तरुवराः पञ्जविता
यत्र तादृशे ।

(६८) श्रुत्यगीतवाद्यानां साम्यं लयः । तस्य च त्रैविध्यमुक्तं यथा,—“द्रुतो
मध्यो विलम्बश्च लयः स त्रिविधो मतः” इति ।

(६९) गोरोचनेति ।—गोरोचना माङ्गल्यद्रव्यविशेषः, तथा कुङ्कुमेन च
तुल्यो वर्षो यस्य तादृश ! पीतवर्ष ! इत्यर्थः । चक्र ! चक्रवाक ! मधुवासरे वसन्त-
दिवसे । धन्वा महीयसी, सुन्दरीति भावः ।

(७०) रथाङ्गिति ।—हे रथाङ्गनामन् ! चक्राङ्ग ! चक्रवाक ! इत्यर्थः, अहं
रथाङ्गश्रीषिविम्बया रथाङ्गवत् रथचक्रवत् आश्रयमिति यावत्, श्रीषिविम्बं
नितम्बमखलं यस्याः (भवता सह नामसादृश्यात् केषलं चक्रीलेखी मया कृतः, परन्तु
रथस्यान्वाकोपकरचौभूतं सर्वमेवाङ्गं तस्यामासे) तद्वत्त्वाहं रथी, इदानीन्तु तथा
सन्धत्तो हि नौरथ संवत् इति भावः । तस्यास्तु तत्तदङ्गपरस्परं मनोरथशतैर्वृतः सन्
स्रष्टुं ज्ञानस्वां पृच्छति । अमुष्टुं वृत्तम् ।

(७१) ‘कक’ इति चक्रवाकवृत्ते कः कः इति राज्ञः ज्ञान्दोषः ।

सूर्याचन्द्रमसौ यस्य मातामहपितामहौ ।

स्वयं हृतः पतिर्हाभ्यामुर्वश्या च भुवा च यः ॥ (७२)

कथं तूष्णीमिवास्ते ! भवतु, उपालभे तावदेनम् । [जातुभ्यां
स्त्रिणा] । तद्दयुक्तं तावत् आत्मानुमानेन वर्त्तितुम् । (७३)
कुतः ?—

सरसि नलिनीपत्रेणापि त्वमाहृतविग्रहं

ननु ! सहचरो दूरे मत्वा विरोषि समुत्सुकः ।

इति च भवतो जायास्नेहात् पृथक्स्थितिभोरुता

मयि च विधुरे भावः कोऽयं प्रवृत्ति-परास्सुखः ? ॥ (७४)

[उपविश्य] । सर्वथा मदीयानां भाग्यविपर्ययाणामयं
प्रभावः । यावत् अन्यमवकाशम् अवगाद्दिष्ये । [विपदिकया
परिक्रम्य अश्लीक्य च] । अये !—

इदं कृण्वि मां पद्ममन्तःकृणितषट्पदम् ।

मया दष्टाधरं तस्याः सशौत्कारमिवाननम् ॥ (७५)

(७२) सूर्याति ।—पुरा किल स्वायम्भुवमनुपुत्रः सूर्यनप्तः सुदुष्कापरनामा
इक्ष्वा नाम राजा स्वयंभुवमनुपुत्रेण हरिनिवारितसुपवनमेकाकी परिभ्रमन् स्त्रीभावमा-
जगाम । चन्द्रपुत्रः बुधः तां दृष्ट्वा सन्निहितमाश्रमं निनाय । स च तस्यां पुङ्खरवसं
पुत्रमजीजनत् । तेन पुङ्खरवसः सूर्यो मातामहः चन्द्रश्च पितानहः सन्नातः इति
पौराणिकी वार्ता । अत्र अश्लीकिक्रमसृष्टिवर्णनात् उदात्तालङ्कारः । अतुष्टुप्
वृत्तम् ।

(७३) सहचरीविरहे तु तव यादृक् भवति, तदनुमानेन मय्यपि वर्त्तनं ते
न्यायमिति भावः ।

(७४) पृथक्स्थितिभोरुता पृथगवस्थाने भोरुता, प्रियां त्रिणा कल्पमहमेकाकी
वर्त्तिष्ये इति भयम् । हरिणी वृत्तम् ।

(७५) इदं कृण्वीत्यादि ।—अन्तमध्ये कृण्विताः शब्दायमानाः षट्पदा यस्य
तथाभूतम् इदं पद्मं मां कृण्वि मम गतिप्रतिषेधं कराति इत्यर्थः । कथमिव ? यतः
इदं पद्मं मया दष्टाधरं सुरतावसरे प्राप्तमद्वैतज्ञानम् अत एव सशौत्कारं तस्या

इतो गतस्य अनुशयो मा भूदिति अस्मिन्नपि कमलशये
भ्रमरे प्रणयं करिष्ये । (७६)

[अथ भ्रमरे अर्द्धचतुरस्रकः] । (७७)—

एककम-वर्द्धि-गुरु-भ्र-प्रेमरसे ।

सरे हंसजुप्राणभो कौलइ कामरसे ॥ (ग) (७८)

[चतुरस्रकेण उपविश्य अञ्जलिं वहा] । (७९)—

(ग) एककमवर्द्धितगुरुतरप्रेमरसः ।

सरसि हंसयु-वकः (वा नाव) कौडति कामरसे ॥

आननमिव ; मनोहरं प्रियाया सुखमखलं आरयन् सामन्त्रैव बध्नातीति भावः ।
अनुष्टुप् इत्तम् ।

(७६) इतः कमलात् गतस्य सुखप्याप्तं कमलं परित्यज्य अथत्र कुवचिद्भामिनो
मम अनुशयः कमलपरित्यागजन्यानुतापो मा भूदिति विभाव्य कमलशये कमल-
हृदयशायिनि भमरे प्रणयं करिष्ये ।

(७७) अर्द्धचतुरस्रकः नाट्यविशेषः. तदुक्तं यथा,—“अस्यैव चैकरणयोरन्तरं
स्यात् यदङ्गलम् । वितस्तिमात्रमथवा नन्द्यावर्त्तं तदुच्यते ॥” अस्यैव नन्द्यावर्त्त-
मित्यपरं नाम ।

(७८) कमलासक्ते भमरे प्रणयं करिष्ये इत्युपक्रम्य ततः परं विहरन्तं हंसं
वर्णयति—एवम् उन्मादादिप्रणयवशेन भ्रमरमेव हंसवदनुज्ञा वर्णयति, अथवा हसा-
न्मोक्षया स्वावस्थामेव प्रकाशयति, एककमेति ।—एककमेव मित्तनावधि अविच्छेदेन
वर्द्धितगुरुतरप्रेमरसे ; यथा—एककमवर्द्धितगुरुतरप्रेमरसः हंसयुवा कामरसेन शरीर्य
विदः नावकौडति । कामस्य रसोऽभिनिवेशो यस्मिन् तादृशेन एककमेव युगपद्वर्द्धितः
(इष्टु—छेदने + क्तः) क्विप्नः प्रियावियोगिनेति भावः । गुरुतरप्रेमरसोन्मत्त ईषत्
क्लेशमपि न करोति इति निष्कर्षः । अथवा व्यतिरेकदृष्टान्तेन स्वं तिरस्कृतं प्राह—
कामरसेन युगपदुज्ञावितप्रेमरसः हंसयुवा कौडति मन्दभाग्योऽहं प्रियामवस्थो कथित-
मपि न प्राप्तामिति भावः । प्रेमरसे सरे कामरसे इत्यादिषु प्रथमाद्वितीय अव्यवस्थिति
“प्राक्तने लिङ्गवचनमतन्मम्” इति हेमचन्द्रः । “कामवशः” इति पाठे—कामासक्तः ।

(७९) चतुरस्रकखण्डं यथा ।—“नन्द्यावर्त्तप्रमाणाद्भि भवेदडादशाङ्गुलम् ।
अन्तरं चतुरैः प्याप्तं चतुरस्रं गदीदितम् ॥” इति ।

मधुकर ! मदिराच्याः शंस तस्याः प्रवृत्तिं

वरतनुरथ वाऽसौ नैव दृष्टा त्वया मे ।

यदि सुरभिमवाप्स्यस्तन्मुखीच्छासगन्धं

तव रतिरभविष्यत् पुण्डरीके किमस्मिन् ? ॥ (८०)

[इति द्विपदिकया परिक्रम्य भवलोकाय च] । अये ! करिणी-
सहायो नागाधिराजो नीपस्कन्ध-निषण्णस्तिष्ठति ; यावदेनं
गच्छामि ।

[कुटिलिका] ।—करिणी-विरह संदाविश्रमो

[मन्दघटी] ।—काण्णणे गंधुङ्गम-महुश्रमो । (घ) (८१)

[भतीऽन्तरे विलोक्य] । अथवा न तावदयम् उपसर्पणकालः ।—

अथमचिरोक्त-पल्लवमुपनीतं प्रियतमाग्रहस्तेन ।

अभिलषतु तावदासव-सुरभिरसं शल्लकीभङ्गम् ॥ (८२)

(घ) करिणीविरहसन्तापितकः कानने गन्धोद्गतमधुकरकः ।

(८०) मधुकरेत्यादि ।—हे मधुकर ! धमर ! मदिराच्या बलसलोचनायाः
तस्याः प्रियायाः प्रवृत्तिं वार्तां शंस कथय । अथवा असौ मे मम वरतनुः अन-
वद्याङ्गी प्रियतमा नैव दृष्टा निश्चितमेव सा भवती इकपथं न पतितेति भावः । कुतः ?
इत्याह,—यदि सुरभिं शोभनं प्राणं तन्मुखीच्छासगन्धम् अवाप्स्यः तदा किं तव
अस्मिन् तुच्छे इत्यर्थः, पुण्डरीके रतिः आसक्तिः अभविष्यत् ? यदा अनेन कमलगन्धेन
भवत चाकृष्टं चेतसादा मन्ये भवता न दृष्टा सा न च आप्रातमस्याः पश्चाधिकसुरभि
मुखमण्डलमिति भावः । मालिनी इत्यम् ।

(८१) करिणीति ।—करिणीसहायेऽपि गजराजे करिणीविरहसन्तापितकः
इत्युक्तिः मत्तताकाव्येनिति श्रेयम् । गन्धेन नीपगन्धेन शल्लकीभङ्गसुरभिरस-
गन्धेन वा उद्भुताः उल्लङ्घिताः उड्डीनाः मधुकरा वन ताडयन्, नागाधिराजः
तिष्ठतीति शेषः ।

(८२) आसवनन्धानुकारि चीरविशिष्टं शल्लकीभङ्गम् । शल्लकी गजप्रिय-
वृक्षविशेषः । आर्या इत्यम् ।

[स्थानकेन (८३) अवलोक्य] । अये ! कृताहारकः संवृत्तः ।
भवतु, समीपम् अस्य गत्वा पृच्छामि ।

[अनन्तरे चवंरी] ।—

अहं तुमं पृच्छामि आश्रक्वहि गश्वर !

ललिप्र-प्यहारेण नासिद-तरुवर ! ।

दूरविनिज्जिप्र-ससहरकंती

दृष्टा प्यिआ तुए सम्मूहयन्ती ? ॥ (७) (८४)

[पदद्वयं पुरत उपसृत्य] ।—

मदकला ! युवतिशशिकला गजयूथप ! यूथिका-शवल-केशी ।
स्थिरयौवना स्थिता ते दूरालोके सुखालोका ? ॥ (८५)

(७) अहं त्वां पृच्छामि आश्रक्व गश्वर !

ललितप्रहारेण नाश्रिततरुवर !

दूरविनिर्मितशशधरकान्तिः

दृष्टा प्रिया त्वया सम्मूहयन्ती ? ॥

(८३) स्थानकेनावलोक्येति ।—स्थानकं गमनावस्थानादिषु चेष्टाविशेषः ।
यदाह भरतः नाट्यशास्त्रे गतिप्रचाराख्ये द्वादशाध्याये,—“स्थानकं तावदेव स्यात्
यावच्छेष्टा प्रवर्त्तते” इति ।

(८४) अहमिति ।—ललितप्रहारेण सलीलाघातेन, क्रीडाञ्जलादाघाते-
नेत्यर्थः । दूरविनिर्मितशशधरकान्तिः चन्द्रसुवनाविजयिनी । सम्मूहयन्ती दर्शनमात्रेणैव
प्रेमकाशा मोहं जनयन्ती ।

(८५) मदकलेत्यादि ।—हे मदेन मत्ततोदयेन कलाः अव्यक्तनिर्झादो यस्य
तस्यम्बुद्वी । हे गजयूथप ! करिष्यां यूथपते ! युवतिषु मध्ये शशिकला चन्द्रकलास्वरूपा
(एतेन युवतीनां तारकालं, तथा शशिकलेति पदेन निष्कलङ्कलम् सूचितम्) ।
यूथिकाभिः तदाप्यकुसुमैः शबलाश्रिताः केशा यस्याः सा तथाभूता, तथा स्थिरम्
अचञ्चलं यौवनं यस्याः सा स्थिरयौवना, सुखः सुखकरः सुखेन वा आलोकी
दर्शनं यस्याः सा प्रियदर्शना चवंशी ते तव दूरालोके स्थिता किम् ? दूरादपि भवता
किं दृष्टा ? इति भावः । आर्या उच्यते ।

[सङ्घर्षमाकर्ण्य] । अहह ! अनेन प्रियोपलब्धिप्रसन्तिना मन्द्रकण्ठगर्जितेन समाश्वासितोऽस्मि । साधर्म्यात् भूयसी मे त्वयि प्रीतिः । (८६) कथम् ? इति ।—

मामाहुः पृथिवीभुजामधिपतिं नागाधिराजो भवान्

अव्युच्छिन्नपृथुप्रवृत्तिं भवतो दानं समानं मम ।

स्त्रीरत्नेषु ममोर्वशी प्रियतमा यूथे तवेयं वशा

सर्वे मामनु ते प्रियाविरहजां त्वन्तु व्यथां माऽनुभूः ॥ (८७)

सुखमास्तां भवान् । [द्विपदिकया परिक्रम्य अवलोक्य च] ।

अये ! अयमसौ सुरभिकन्दरो नाम विशेषरमणीयः सानुमान्, प्रियश्चायमप्सरसाम्, अपि नाम सुतनुरस्य उपत्यकायामुपलभ्येत ? [परिक्रम्य अवलोक्य च] । कथमन्धकारः ! भवतु, विद्युत्प्रकाशेन अवलोकयामि । कथं मदीयैर्दुरितपरिणामैर्मघोदयोऽपि शतक्रदाशून्यः संहतः ! तथापि शिलोच्चयमेनमपृष्ट्वा न निवर्त्तिष्ये । (८८)

(८६) अहहृथादि ।—साधर्म्यात् सादृश्यात् । भूयसी बहुला ।

(८७) मामाहुः पृथिवीभुजामित्यादि ।—मां पृथिवीभुजां राज्ञामधिपतिमधीश्वरमाहुः, जना इति शेषः । तथा भवान् नागानामधिराजः । अधीश्वरत्वमावयोः सममिति भावः । तथा अव्युच्छिन्ना निरवच्छिन्ना पृथ्वी महती प्रवृत्तिः यस्य तत् निरन्तरमेव चरदित्यर्थः, तव दानं मद्जलं, पत्ने—दीनेभ्यः अर्थादिवितरणं मम समानम् । स्त्रीरत्नेषु मध्ये उर्वशी मम प्रियतमा, तथा यूथे गजयूथमध्ये इयं वशा कारिणी तव प्रियतमा त्वयि अनुरक्ता । “वशा योषामुताबन्ध्यास्त्रीगुर्वीकारिणीष्वपि” इति कोषः । अत एव ते तव सर्वे मामनु मम सदृशम् । तु किन्तु त्वं प्रियाविरहजा वनिताविधोगजनितां व्यथां मा अनुभूः । शार्दूलविक्रीडितं हतम् ।

(८८) कथमन्धकार इत्यादि ।—दुरितानां दुष्कृतीनां परिणामैः परिपाकैः । शतक्रदाया विद्युक्लेखया शून्यः दर्शनीपयोगिविद्युदालीकाविरहित इत्यर्थः ।

[अनन्तरे खण्डिका] । (८९)—

खरखुर-दारिभ्र मेदृगिभो वगगहृणो भ्रविभ्रङ्ग ।

परिसप्यद् पेच्छह लीणो णिभ्रकज्जुभ्र कोष्णु ॥ (च) (९०)

अपि वनान्तरमल्पभुजान्तरा

अयति पर्वत ! पर्वसु सन्नता ।

इयमनङ्गपरिग्रहमङ्गला

पृथुनितम्ब ! नितम्बवती तव ? ॥ (९१)

कथं तूष्णीमेवास्ते ! शङ्के, विप्रकर्षात् न शृणोति । भवतु,
समीपमस्य गत्वा पृच्छामि । (९२)

[अनन्तरे चर्चरो] ।—

फटिभ्र-सिलादल-णिम्ल-णिज्झरु !

बहुविभ्रकुसुमे विरइभ्र-सेभ्ररु !

(च) खरखुरदारितमेदिनीको वगगहृणेऽविचलः ।

परिसर्पति पश्यत लीणो निजकार्योद्युक्तः कोष्णः ॥

(८९) खण्डिका गीतिविशेषः । यदुक्तं,—“पथ्यांविण शनैस्त्रिय्युत्नतमुक्तं धृतं शिरः । श्रीरागकृष्णतालान् निबद्धा खण्डिका मता ॥” यथा—गद्यभेदः खण्डिका, यदाह भरतः,—“खण्डो गणेशदेवत्या सालतीं वृत्तिमाश्रिता । श्रेता इच्छन्तदारम्भा वेदभीमङ्गसम्भवा ॥” इति ।

(९०) खरखुर-दारित्यादि ।—अत्र वराहरूपेण राश्री वर्धनम् । पश्चान्तरे—धीरः महारण्ये क्रीडायेम अन्तरितः प्रियतमाऽन्वेषणाद्यै भ्रमति । प्रबल-तरविरहकातरो हि हृत्पदादेन भूम्यास्फालनञ्च करोतीति भावः । पश्यतेति उन्मादवशादाकाशवचनम् ।

(९१) अपि वनान्तरमित्यादि ।—हे पृथुनितम्ब ! पर्वत ! कल्पं नातिप्रशंसं भुजयोरननं वचःश्लं यस्याः अनयोरतिपृथुत्वत्वादित्यर्थः । पर्वसु सम्बन्धितेषु सन्नता, तथा अनङ्गस्य कन्टपस्य परिग्रहः पत्नी तद्वत् मङ्गला सुलक्षणयुक्ता, नितम्बवती पृथुनितम्बोपेता सा सर्वशी भवती वनान्तरम्, अपि प्रश्ने, अयति ? अयति किम् ? । द्रुतविक्षम्बितं वृत्तम् ।

(९२) कथं तूष्णीमित्यादि ।—विप्रकर्षात् दूरत्वात् ।

किन्नर-मङ्गरगीश्र-मणोहर !

देखाबहि मङ्गु प्पिअदम महिअरु ! ॥ (६३) (६३)

[चर्चरिकाया उपसृष्ट्य बल्ललिं बहा] ।—

सर्वस्त्रितिभृतां नाथ ! दृष्टा सर्वाङ्गसुन्दरी ।

रामा रम्ये वनान्तेऽस्मिन् मया विरहिता त्वया ? ॥ (६४)

[तथैव प्रतिशब्दं शब्धोति] ।

[आकर्ष्यं सङ्घंम्] । कथं ! यथाक्रमं दृष्टेत्याह ! भवतु, अवलोकयामि । [दिग्गोऽवलोक्य सखेदम्] । कथं ममैवायं कन्द-रान्तरविसर्पी प्रतिशब्दः ! । (६५)

[इति मूर्च्छंति] ।

[उत्थाय उपविश्य सविषादम्] । अहह ! आन्तोऽस्मि ; याव-दस्या गिरिनद्यास्तीरे तरङ्गवातमासेविष्ये । [द्विपट्टिकया परिक्रम्य अवलोक्य च] । इमां नवाम्बुकलुषां स्रोतोवहां पश्यता मया रतिरुपलभ्यते । कुतः ?—

(६) स्फटिक-शिलातल-निर्मलनिर्भर !

बैह्विधकुसुमैर्विरचितशेखर ! ।

किन्नर-मधुरोद्गीत-मनोहर !

दशंय मम प्रियतमां महीधर ! ॥

(६३) स्फटिकेति ।—स्फटिकशिलातलवत् निर्मलः स्वच्छः शुभ्रश्च निर्भरः प्रसवणं, प्रसवणोदकमिति भावः, यस्य सः तत्सम्बुद्धौ । किन्नराणां मधुरोद्गीतेन मनोहरः तत्सम्बुद्धौ । महीधर ! पर्वत ! । पञ्चभट्टिका वृत्तम् । तल्लक्षणं यथा,—“प्रतिपद-यमकित-षोडशमादा । नवमगुरुत्व-विभुषित-गात्रा ॥” इत्यादि ।

(६४) प्रप्रवाक्यस्यैव उत्तरतया योगितत्वात् निगतनामकं वीथ्यङ्गम् । यथा दर्पणे,—“निगतं स्नादनेकाद्यथोजनं श्रुतिसाम्यतः” इति ।

(६५) कथं ममैवायमित्यादि ।—कन्दरायाः गुहायाः अन्तरे विसर्पति गच्छति यः स कन्दरान्तरविसर्पी ।

तरङ्गभ्रूभङ्गा क्षुभित-विहगश्रेणि रसना
विकर्षन्तो फेनं वसनमिव संरन्ध्रशिथिलम् ।
यथा जिह्वं याति स्खलितमभिसन्धाय बहुशो
नदीभावेनेयं ध्रुवमसहमाना परिणता ॥ (८६)

भवतु, प्रसादयामि तावदेनाम् ।

[अनन्तरे कुटिलिका] ।—

प्यसिअ प्यिअदमए ! सुंदरिए ! णए ।
खुहिएअ-करुण-विहंगमए ! णए ।
सुरसरित्तीर-समुसुअ-एणए !
अलिउल-भंकारिए ! एणए ॥ (ज) (८७)

[तेन कुटिलिकान्तरे चर्चरो] ।—

पुब्बदिसा-पवणाहअ-कल्लोलुगअ-बाहुओ
मेहअंगे णअइ सललिदं जलण्हि-णाहओ ।

(ज) प्रसौद प्रियतमे । सुन्दरिके ! नदि ! क्षुभित-करुणविहङ्गमके । नत्या ।
सुरसरित्तीर-समुत्सुकैषके । अलिकुल-भङ्कारिते ! एनया ॥

(८६) तरङ्गभ्रूभङ्गित्यादि ।—तरङ्ग एव भ्रूभङ्गी यस्याः सा, क्षुभितविहगश्रेण्यथ
एव रसना काञ्ची यस्याः सा, तथा संरन्ध्रेण सन्ध्रमेण शिथिलं स्खलितवन्धनं
वसनमिव फेनं विकर्षन्ती इयं नदी बहुशः स्खलितं यथा स्यात् तथा अभिसन्धाय
मधुरास्फुटं किमपि किमपि व्याहृत्य जिह्वं वक्रं सखीलं यथा याति तथा ध्रुवं निश्चित-
मेव असहमाना कोपना सा उर्वशी नदीभावेन परिणता नदीत्वं प्राप्ता इति
तर्कयामि । अत्र रूपकानुप्राणितोत्प्रेच्छालङ्कारः । शिखरिणी इत्यम् ।

(८७) उन्मादापहतचित्तवृत्तिः राजर्षिः प्रियतमां नदीरूपेण परिणता-
भवधार्थ्यं पादपतनादिना तत्रसादनातत्परः चाटुं करोति, प्रसौद प्रियतमे !
इत्यादि ।—हे प्रियतमे ! सुन्दरिके नदि ! नदीभावापन्ने उर्वशी ! एनया नत्या
अनेन पादपतनेन प्रसौद, मयि प्रसन्ना सती जलरूपं विहाय स्वरूपती मत्सनीप-
मागच्छ इत्यर्थः ।

हंस-रहंग संख कुंकुम किआभरण
 करि-मभराउल-कसण-कमल-किआबरणु ।
 वेला-सलिलुब्धेक्षिभ-हर्त्यादिसु-तालु
 ओत्यरइ दसदिसो रुंधेइ णवमेह-आलु ॥ (भ) (८८)

[चर्चरिकाया उपसृत्य जानुभ्यां स्थित्वा] ।—

त्वयि निबद्धरती प्रियवादिनि
 प्रणयभङ्ग-पराङ्मुखं चेतसि ।
 कमपराधलवं मयि पश्यसि ?
 त्यजसि मानिनि ! दासजनं यतः ॥ (८९)

(भ) पूर्वदिक्पवनाइत-कल्लोलोद्धत-बाहुकी
 मेघाङ्गैर्वृथति सललितं जलनिधिनाथकः ।
 हंस-रथाङ्ग-शङ्ख-कुङ्कुमकृताभरणः
 करिमकराकुल-कृष्णकमल-कृतावरणः ।
 वेला-सलिलोद्भेक्षित-हस्तदत्ततालः
 षवसृषाति दशदिशो रुहा नवमेघकालः ॥

(८८) पूर्वदिगित्यादि ।—पूर्वदिक्पवनेन पूर्वदिगुत्थितेन वायुना आहतः
 कल्लोल एव उद्धतः बाहुः करो यस्य स एवभूतः जलनिधिनाथकः मेघाङ्गैः सह
 वृथति । जलनिधिनाथः किम्भूतः ? इत्याह, हंसेत्यादि ।—हंसादिभिः कृतम्
 आभरणं येन सः ; करिभिर्हंसिभिर्भक्तैश्च आकुलेन व्याप्तेन कृष्णकमलेन कृष्णजलेन
 कृतम् आवरणं यस्य सः करिमकराकुलकृष्णकमलकृतावरणः । वेलासलिलानां
 वेलासमीपवर्तिजलानां यत् उद्भेक्षितम् उल्लुगुणं तदेव हस्तदत्तः तालः यस्य सः ।
 नवमेघकालो नवजलधरसमयः दशदिशो रुहा षवसृषाति आच्छादयति ।

(८९) त्वयिति ।—त्वयि निबद्धरती त्वयैव गाढानुरक्ते प्रियवादिनि
 कदापि परुषभाषणमकुर्वति प्रणयभङ्गपराङ्मुखचेतसि शठनायकवत् कदापि
 नायिकान्तरासक्त्यादिना प्रणयच्छेदमकुर्वति मयि कम् अपराधलवं दीवलीशमपि
 पश्यसि ? हे मानिनि ! यतो यथात् कारणात् दासजनं त्यजसि । दुष्ट-
 विलम्बितं वृत्तम् ।

कथं तूष्णीमेव आसी ! अथवा परमार्थतः सरिदियं, न
 उर्वशी ; अन्यथा कथं पुरुरवसम् अपह्राय समुद्राभिसारिणी
 भवेत् ? अनिर्वेदप्राप्याणि श्रेयांसि । भवतु, तमेव उद्देशं
 गच्छामि, यत्र मे नयनयोः सां सुनयना तिरोहिता ।
 [परिक्रम्य अवलोक्य च] । इमं तावत् प्रियाप्रवृत्तये सारङ्गमासौनम्
 अभ्यर्थये । (१००)—

अभिनव कुसुम-स्तवकित-तस्वरस्य परिसरे
 मदकल-कोकिल कूजित-मधुप-भङ्गार-मनोहरे ।
 नन्दनविपिने निजकरिणी विरहानलेन सन्तप्तो
 विचरति गंजाधिपतिरैरावतनामा ॥ (१०१)

[गलितकः । (१०२) जानुभ्यां स्थित्वा] ।—

कृष्णसारच्छ्रुविर्योऽर्थं दृश्यते काननश्रियो ।
 नवशस्यावलोकाय कटाक्ष इव पातितः ॥ (१०३)

[विलोक्य] ।—

अयमन्तिकमायास्तीं शिशुना स्तनपायिना ।
 अनन्यदृष्टिस्तामेव मृगीं रुद्धां निरौक्षते ॥ (१०४)

(१००) कथं तूष्णीमेवास्ते इत्यादि ।—परमार्थतः यावार्थतः । अनिर्वेद-
 प्राप्याणि अनिर्विचैः अखिन्नैरेव प्राप्याणि, मया प्रियान्वेषणं खिन्नेन न भवितव्यं,
 भवतु, पुनरपि तदन्वेषणतत्परो भवानि इत्यर्थः । सारङ्गं मृगम् । अभ्यर्थये याचे,
 वृच्छामोत्यर्थः ।

(१०१) अभिनवेति ।—परिसरे प्रान्तदेशे । मदकलाभ्यां मदेनाव्यक्तमधुराभ्यां
 कोकिलकूजितमधुपभङ्गाराभ्यां कोकिलात्पापसमरगुणनाभ्यां मनोहरे ।

(१०२) गलितकः मास्यविशेषः ।

(१०३) कृष्णसारंति ।—कृष्णसारी मृगविशेषः । कटाक्षपक्षे—कृष्णः कृष्णवर्णः
 क्षारः क्षुराशः कनीनिका यस्मिन् सः । अनुष्टुप् छन्दः ।

(१०४) अवमिति ।—अयं सारङ्गः, स्तनपायिना शिशुना रुद्ध अनिक्र

[चर्चरी] ।—

सुरसुन्दरी जहणभरालअ पीणुत्तुंम-घणत्यणी
खिरजोब्बण-तणुसरीरि हंसगइ ।

गअणुज्जल-काणणे मिअलोअणि ढभमंते

दिट्ठु तुए ? तहबिरह-समुहंतरे उत्तरहि मं ॥ (ज) (१०५)

[उपसृत्य चर्चलीं वरा] । हंहो हरिणीपते !—

अपि दृष्टवानसि मम प्रियां वने ?

कथयामि ते तदुपलक्षणं शृणु ।

पृथुलोचना सहचरी यथैव ते

सुभगा तथैव खलु साऽपि वीक्ष्यते ॥ (१०६)

[विलोक्य] । कथमनादृत्य महचनं कलत्राभिमुखं स्थितः !
सर्वथा उपपद्यते परिभवास्पदं विधिविपर्ययः । यावदन्य-

(ज) सुरसुन्दरी जघनभरालसा पीणोत्तुङ्गघनसानी

खिरयोवना तणुशरीरा हंसगतिः ।

गगनोज्ज्वलकानने मृगलोचना भ्रमन्ती

दृष्टा त्वया ? तद्विरहसमुद्रान्तरादुत्तारय माम् ॥

समीपमायालीं, रुद्धाम् भागमनावसरे व्याधेन रुद्धामित्यर्थः, तामेव मृगीम् अनन्य-
दृष्टिः नास्ति अन्यस्मिन् विषये दृष्टिः यस्य तथाभूतः सन् अन्वयं कुवापि दृष्टिमदत्त्वा
इत्यर्थः, निरीक्षते । अतुष्टुप् कृन्दः ।

(१०५) खिरयोवनात्वे सुरसुन्दरीत्वं हेतुः । एतादृशविशेषोपलक्षिता
मन्प्रिया वने भ्रमन्ती यदि त्वया दृष्टा तत्तर्हि मां विरहपारावारात् समुत्तारयेत्यर्थः,
तत्कथनेनेति शेषः । काननस्य गगनोज्ज्वलस्य महत्त्वग्रीकृत्वाद्यतिशयसाधस्यात् ।
'भ्रमन्ते' इत्यस्य 'भ्रमता' इति वा संस्कृतम् ; भ्रमता त्वयेत्यर्थः । 'तह' इत्यस्य 'तथा'
इति वा संस्कृतम् ; तथा दृष्टा चेदित्यर्थः ।

(१०६) अपि प्रश्ने । तदुपलक्षणं तस्याः चिह्नम् । पृथुलोचना आकर्षविस्तृत-
ज्ञेया । सुभगा प्रियदर्शना । मधुभाषिणी इत्यम् ।

मवकाशमवगाहिये । (१०७) [परिक्रम्य चबलीक्य च] । इत्त !
दृष्टमुपलक्षणं तस्या मार्गस्य ।—

रक्तकदम्बः सोऽयं प्रियया घर्मान्तशंसि यस्येदम् ।

कुसुममसमग्रकेशर-विषममपि कृतं शिखाभरणम् ॥

(१०८)

[परिक्रम्याबलीक्य च] । तत् किं तु खलु शिखाभेदगतं
नितान्तरक्तमिदमवलीक्यते ! । (१०९)—

प्रभालीपौ नायं हरिहत-गजस्यामिषलवः

स्फुलिङ्गः स्यादग्नेर्गङ्गनमभिवृष्टं पुनरिदम् ।

अये ! रक्ताशोकस्तवक समरागो मणिरयं !

यमुद्धर्तुं पूषा व्यवसित इवालम्बितकरः ॥ (११०)

(१०७) कथमनादृत्य महचनमित्यादि ।—विधेर्भाग्यस्य विपर्ययः वैपरीत्यं
परिभवस्य चास्यदं स्थानम् । अन्यमवकाशमवगाहिये प्रियाप्रवृत्तिलाभाद्यं स्थानान्तरं
गमिष्यामीत्यर्थः ।

(१०८) रक्तेति ।—सोऽयं रक्तकदम्बः रक्तानि कदम्बाणि तन्नामककुसुमानि
यस्य सः रक्तकदम्बाख्यवृक्ष इत्यर्थः, यस्य इदं घर्मस्य योषस्य अन्तं शंसति सूचयतीति
तत् वर्षाकालागमनसूचकम् असमग्रकेशरविषममपि असस्यक् प्रस्फुटितमपि कुसुमं
प्रियया शिखाभरणं केशपाशालङ्करणं कृतम् । आर्यां वृत्तम् ।

(१०९) तत् किं तु खलु शिखाभेदगतमित्यादि ।—शिखाया भेदः भर्मान्तः,
तद्वत् तत्स्थितं, भर्प्रशिखाखण्डद्वयान्तर्वर्तिरन्वगतम् इत्यर्थः ।

(११०) प्रभालीपोत्यादि ।—प्रभया तेजसा लिम्पति व्याप्नोतीति प्रभालीपौ
प्रभापन्नपरिव्याप्त इत्यर्थः, अयं हरिणा सिद्धेन इतस्य गजस्य प्राभिषलवो मांसखण्डो
न ; अयेः स्फुलिङ्गः स्यात् ? अपिस्फुलिङ्गः किमिति प्रश्न इत्यर्थः । इदं गङ्गनं
पुनः वनन्तु अभिवृष्टं सद्यो वृष्टिधारारहितम्, अथ एवायं वक्रस्फुलिङ्गोऽपि न
इत्यर्थः, वक्रस्फुलिङ्गत्वे वृष्टिधारया निर्वापितत्वसम्भवादिति भावः । (विशेषतो
तिदृश्य) अये ! आशोकस्तवकीन रक्ताशोकस्तवकीन कुसुमगुच्छेन समो
रागो यस्य सः तथाभूतः कश्चित् मयिः ! यं तच्चिह्नं वृत्तं भूमतो यद्गोतुं पूषा सूर्यः

भवतु, आदास्ये तावत् । [वद्वचं नाटयति] ।—

पणइणि-बहासाइअओ

बाहाउल-णिअ-णअणओ ।

गअबइ गहणे दुहिअओ

परिळमइ किलामिअ-बअणओ ॥ (८) (१११)

[द्विपदिकथा उपसृत्य गृहीत्वा आत्मगतम्] ।—

मन्दारपुष्पैरधिवासितायां

यस्याः शिखायामयमर्षणीयः ।

सैव प्रिया सम्प्रति दुर्लभा मे

मैवैनमश्रूपहृतं करोमि ॥ (११२)

[इति उत्सृजति] ।

[नेपथ्ये] । वत्स ! गृह्यतां वत्स ! गृह्यताम् ।—

सङ्गमनीयो मणिरिह शैलसुता-चरण-रागयोनिरयम् ।

आवहति धार्यमाणः सङ्गममाशु प्रियजनेन ॥ (११३)

(८) प्रणयिनी-बहाशादित्तको बाष्पाकलनिजनयनकः ।

गजपतिगैहने दुःखितकः परिभ्रमति क्लान्त-वदनकः ॥

आलम्बितकरः सन् व्यवसितः इव कतौद्योग इव, यद्विषय कृतप्रयत्न इव इत्यर्थः । सणेशस्य सौरकरराशिवेष्टितत्वात् तद्गृह्याथ सूर्यः प्रसारितकर इवेत्युत्प्रेक्षा । शिखरिणी वृत्तम् ।

(१११) प्रणयिनीबह्वेत्यादि ।—प्रणयिनीं प्रियतमायां बहा लघ्ना या आशा तथा अर्दितः पीडितः । क्लान्तवदनकः मलिनमुख इत्यर्थः ।

(११२) मन्दारिति ।—अधिवासितायां सुगन्धीकृतायाम् । अश्रूपहृतं नेत्रोदकसम्पर्केण क्लृप्पितम् । मे इत्यत्र सम्बन्धविवक्षायां षष्ठी । इन्द्रवज्रा वृत्तम् ।

(११३) सङ्गमनीय इति ।—इह, इष्ट इति शेषः, अथ शैलसुताचरणराग-योनिः गौरीपादपद्मरागसम्भूतः सङ्गमनीयसदाख्यः मणिः धार्यमाणः अङ्गेषु परिधीयमानश्चेत् प्रायः शीघ्रं प्रियजनेन सङ्गमं मेलनम् आवहति जनयति । आर्यां वृत्तम् ।

राजा । [कङ्कनबलोक्] । को माम् अनुशास्ति ? [बिलोक] ।
 कथं भगवान् सृगराजधारी ! भगवन् ! अनुगृह्यतीऽहम्
 अमुना उपदेशेन । [मन्विनादाय] । इहो सङ्गममथे !—

तया विमुक्तस्य निमग्नमध्यया
 भविष्यसि तत्र यदि सङ्गमाय मे ।
 ततः करिष्यामि भवन्तमात्मनः

शिखामाणं बालमिवेन्दुमोक्षरः ॥ (११४)

[परिक्रम्य अवलोक्य च] । तत् किं खलु कुसुमरहितामपि
 लतामिमां पश्यता मया रतिरुपलभ्यते ? अथवा स्थाने सम
 मना रमते ; इयं हि ।—

तन्वी मेघजलाद्र-पङ्कवतया धीताधरेवाशुभिः

शून्यवाभरणैः स्वकाल-विरहाद्दश्यान्त-पुष्पाङ्गमा ।

चिन्तामोर्नामिर्वास्थिता मधुलिङ्गां शब्दैर्विना लक्ष्यते

चण्डो मामवधूय पादपतितं याता प्रकुप्येव सा ॥ (११५)

यावदस्यां प्रियानुकारिण्यां लतायां परिष्वङ्गप्रणयी

भवामि ।—

लए ! प्येक्व विस्महिअए भवामि

जइ बिहिजाए पुणु तहिं पाविमि ।

(११४) तयोति ।—नमग्नमध्यया आतृञ्जतया अन्तःप्रविष्टप्रामाण्यदंशया,
 तनुमन्वया इत्यर्थः । ईश्वरः शिवः, बालम् इन्दुं अन्दककलामिव । तत्रस्थितं
 वृषम् ।

(११५) तन्वीति ।—तन्वी चीवा तथा मेघजलाद्रपङ्कवतया अशुभिर्धीता-
 धरेव । स्वकालविरहात् वसन्तसमयाभावात् विमानो विरतः पुष्पाङ्गो यस्याः सा,
 अत एव आभरणैः शून्यः । तथा मधुलिङ्गां अमराणां शब्दैर्विना अमरगुञ्जिताभावात्
 चिन्तामोर्नामिर्वास्थिता तूष्णीं स्थिता इव, अत एव प्रकुप्य पादपतितं माम् अवधूय
 अनादृत्य याता प्रखिता चण्डो कोपना (“चण्डो तु पावल्यां हिंस्रकोपतथोऽपतोः”
 इति कोपः) सा चण्डो इव लक्ष्यते । प्रार्द्धविज्ञोक्तिं वृषम् ।

ता रक्षे वि ण करेमि णिळभंतिं

पुणु णइ मेळइ ताहं कअंतो ॥ (ठ) (११६)

[इति चर्चरिकाया उपसृत्य कृतानालिङ्गति । ततस्तदीयम्यानमात्म्येव प्रविष्टा उर्वशी] ।

राजा । [निमोक्षिताद्यः स्वयं नाटयित्वा] । अये ! उर्वशीगात्र-
स्पर्शादिव निर्वृतं मे हृदयम् ! न पुनरस्ति विश्वासः । कुतः ?—

समर्थये यत् प्रथमं प्रियां प्रति

क्षणेन तन्मे परिवर्ततेऽन्यथा ।

अतो विनिद्रे महमा विनाचने

करोमि न स्पर्श-विभावित-प्रियः ॥ (११७)

[शनैरन्मील्य चतुर्वी] । कथं ! सत्यमेव उर्वशी !

[इति मूर्च्छितः पतति] ।

(ठ) लते । प्रेक्षस्व विप्रहृदयो भवानि

यदि विधियोगेन पुनस्मां प्राप्नोमि ।

तदाऽरख्येऽपि न करोमि निष्ठांतिं

पुनरं हि प्रवेशयामि तां कृतान्ताम् ॥

(११६) कृतां पथाह. लए प्येकेति.—हे लते । प्रेक्षस्व अवलीकथ, त्वमिति शेषः । अहं विप्रहृदयः व्यथितान्तःकरणी भवानि, विधेः दैवस्य योगः घटनं तेन यदि चेत् तां प्रियां पुनर्भूयः प्राप्नोमि प्राप्तामीत्यर्थः, तर्हि अरख्ये वने निर्भ्रान्ति भ्रमणमपि न करोमि न करिष्यामीत्यर्थः । तथा कृतः अन्तो नप्राप्तवानिति भावः, यथा तां कृतान्तां मम कृतान्तरूपिणीमित्यर्थः, यदा—कृतोऽन्तोऽर्थात् सुखेण यथा तां स्वविरहेण पीडादायिकामिति भावः, तामुर्वशीं, पुनरस्तिअरख्ये न प्रवेशयामि इत्यर्थः ।

(११७) समर्थये इति.—यत् किञ्चिन् वस्तु प्रथममादौ प्रियां प्रति समर्थये प्रियापरिष्ठापकमिति कृत्वा निश्चिनोमि, तत् तदस्तु क्षणेन नातिचिरमेव अन्यथा अन्यरूपेण परिवर्तते, अन्वमात्रेणैव तदन्ववस्तुरूपेण प्रतिभासते इत्यर्थः, अतोऽस्मात् क्षारणात् अर्थेन विभाविता अनुमिता प्रिया येन एवभृतोऽहं विधीचने नयने

उर्व। समस्ससदु समस्ससदु महाराओ। (उ)

राजा। [संज्ञां लब्धा]। प्रिये ! अद्य जीवितम्।—

त्वद्वियोगभवे चण्डि ! मया तमसि मज्जता ।

दिष्ट्या प्रत्युपलब्धाऽसि चेतनेव गतासुना ॥ (११८)

उर्व। मरिसदु महाराओ, जं मए कोववसं गदाए
अबल्यंतरं प्पाविदो महाराओ। (ढ)

राजा। नाहं प्रसादयितव्यस्त्वया, त्वद्दर्शनेन प्रसन्नो मे
मवाह्यान्तरात्मा। तत् कथय, कथमियन्तं कालं मया विरहिता
स्थिताऽसि ? ।

[अनन्तरे चचरो]।—

मीरा-परहुअ-हंस-रहंगं

अलि-गअ-पव्वअ-सरिअ-कुरंगं ।

तुज्झह कारण-रस्य धमंतं

को ष ह पुच्छिअ मए रोअंते ! ॥ (ण) (११९)

(उ) समाश्रंसितु समाश्रंसितु महाराजः ।

(ढ) मर्षयतु महाराजः, यत् मया कोपवशं मया अवस्थान्तरं प्रापितो
महाराजः ।

(ष) मयूर-परभृत-हंस-रघाङ्ग-

मलि-गज-पर्वत-सरित्-कुरङ्गम् ।

तव कारणादरस्ये समता

को न खलु पृष्टो मया रुदता । ॥

सहसा ग्रीष्मं विनिद्रे उन्मीलिते न करोमि, निन्मीलितनेत्र एव स्थंशुखमनुभवानि
इत्यर्थः, नयने उन्मीलिते अन्वयस्तुदर्शनमियेति भावः । वंशस्थविलं वृक्षम् ।

(११८) त्वद्वियोगेति ।—चण्डि ! कोपने ! त्वद्वियोगभवे तव विरहजनिते
तमसि मोहे निमज्जता, मोहावृतेन इत्यर्थः, मया दिष्ट्या भाग्येन गतासुना मृतेन
चेतना इव चैतन्यं जीवितमिवेति भावः, प्रत्युपलब्धाऽसि प्राप्ताऽसि । अनुष्टुप् वृत्तम् ।

(११९) मयूरेति ।—परभृतः कीर्त्तितः । रघाङ्गं चक्रवाकः । तव कारणात्

उर्व । एवञ्च अंतकरण-पञ्चकवीकिद बुभंतो महाराओ । (त)

राजा । प्रिये ! अन्तःकरणमिति न खलु भवगच्छामि ।

उर्व । सुषादु महाराओ—पुरा भगवता महासेणेण
सास्यदं कुमारव्वः गेण्हिअ अञ्च सअलकलुमो णाम गंध-
मादनकच्छा अजभासिदो, किदा अ त्यिदो । (थ) (१२०)

राजा । कीदृशी ?

उर्व । “जा किल इत्थिआ इमं प्यदेसं आगमिस्सदि सा
लदाभाए परिणदरूआ भविस्सदि । गोरीचरण-राअसंभवं मणीं
बज्जिअ अ लदाभावं ण मुंचिस्सदि” ण्ति । तदो अहं गुरुसाव-
संमूढहिअआ विमुमरिट-देवदा-णिअमा कस्यआजण-परिहर-
णोअं कुमारवणं प्यविट्ठा ; प्यवेसाणंतरं अ काणणोवंतवत्तिणा
लदाभाएण परिणदं मे रूअं । (द)

राजा । प्रिये ! सर्वमुपपन्नम् ।—

(त) एवमन्तःकरण-प्रत्यचीकृतवृत्तान्तो महाराजः ।

(थ) श्रुत्वा महाराजः,—पुरा भगवता महासेनेन श्रावृतं कुमारव्रतं
गृहीत्वा अयं शकलकलुषो नाम गन्धमादनकच्छोऽध्यासितः, कृता च स्थितिः ।

(द) “या किल स्त्री इमं प्रदेशमागमिष्यति सा लताभावे परिष्वत्तरूपा
भविष्यति । गोरीचरणरागसम्भवं मणिं वर्जयित्वा च लताभाव न भीक्ष्यति” इति ।
ततोऽहं गुरुगणपमस्मृदृष्टदया विघ्नतदेवतानियमा कस्यकाजणपरिहरणीयं कुमारव्रतं
प्रविष्टा ; प्रवेशानन्तरं च काननीपान्तवर्तिना लताभावेन परिष्वत्तं मे रूपम् ।

त्वदन्वेषणार्थम् अरण्ये भ्रमता रुदता च मया को न पृष्टः को न जिज्ञासितः, अपि तु
एतान् सर्वानेव अहं लतातामप्राचमित्यर्थः ।

(१२०) सुषादु महाराओ इत्यादि ।—महासेनेन कार्तिकेयेन, श्रावृतं
कुमारव्रतं गृहीत्वा चिरकौमार्यमवलम्ब्य इत्यर्थः । शकलकलुषः पापविनाशनः ।
गन्धमादनश्च तदाख्यपर्वतश्च कच्छः प्रान्तदेशः । कृता च स्थितिः अवस्य नियमः
कृत इत्यर्थः ।

रतिखेदसुप्तमपि मां शयने या मन्यसे प्रवासगतम् ।

सा त्वमिहैतदवस्थं कथं सहैथाश्चिरवियोगम् ? ॥ (१२१)

इदञ्चैतत् यथा-कथितं सङ्गमनिमित्तं पुनरुपलब्धप्रभाव-
मस्माभिः । [इति मणिं दर्शयति] ।

उवं । कथं ! अरुहो ! संगमणीश्रो अश्रं मणी ! अदो ज्जेव
महाराएण आलिङ्गिदो ज्जेव प्पइदित्यन्हि संबुत्ता ! । (ध)

राजा । [ललाटे मणिं सन्निवेश्य] ।—

स्फुरता विष्कुरितमिदं रागेण मणेरुल्लाट-निहितस्य ।

श्रियमुद्दहति मुखं ते बालातप-रत्नकमलस्य ॥ (१२२)

उवं । प्पिअंबद ! महंतो क्व कालो अम्हाणं पइट्टाणदो
णिग्गदाणं, कदाइ असूइस्संति प्पइदोश्रो अम्हाणं । (१२३) ता
एहि गच्छ्ह । (न)

राजा । यदाह भवती । [इति उत्तिष्ठतः] ।

(ध) कथम् । आश्चर्यम् । सङ्गमनीयोऽयं मणिः ! अत एव महाराजेन
आलिङ्गितैव प्रकृतिस्याऽस्मि संबुत्ता ! ।

(न) प्रियंवद । महान् खलु कालः आवयोः प्रतिष्ठानात् निर्गतयोः,
कदाचित् असूयिष्यन्ति प्रकृतय आवाभ्याम् । तदेहि गच्छावः ।

(१२१) रतिखेदेत्यादि ।—या त्वं शयने शय्यायां रतिखेदात् सुरतक्रीडा-
जनितपरिश्रमात् सुप्तमपि निद्रितमपि मां प्रवासगतं विदेशगत मन्यसे, या
त्वं निद्रावस्थायां त्वदालिङ्गनपात्रादपसृतस्य परावृत्त्य शयानस्थापि मे विरह-
दुःखमनुभवसि इत्यर्थः, सा त्वम् इहास्मिन् विजने वने एतदवस्थं चिरवियोगं
कथं सहैथाः ? । आर्या उच्यते ।

(१२२) स्फुरतेति ।—स्फुरता दीप्यमानेन । विष्कुरितं रञ्जितम् । बालेति ।
—बालातपेन नवीदितसूर्यश्चिरखेन रत्नस्य अरुणवर्णस्य कमलस्य पद्मस्य ।
आर्या उच्यते ।

(१२३) प्रियंवदेत्यादि ।—प्रतिष्ठानान्निर्गतयोः तदाख्यराजधानीतः प्रस्थितयोः ।
प्रकृतयः प्रजाः असूयिष्यन्ति क्रुद्धाः भविष्यन्ति ।

उवं । अध कथं उष महाराओ गतुं इच्छदि ? । (प)

राजा । अचिरप्रभा-विलसितैः पताकिना

सुरकार्मुकाभिनव-चित्र-शोभिना ।

गमितेन खेलगमने ! विमानतां

नय मां नवेन वसतिं पयोमुचा ॥ (१२४)

प्याबिअ-सहअरि-संगओ पुलअ-प्यसाहिअ-अंगओ ।

सेच्छा-प्यत्त-विमाणओ विहरइ हंस-जुआणओ ॥ (फ) (१२५)

[इति खलधारया निष्कान्तौ] ।

चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ।

अथ पञ्चमोऽङ्कः ।

[ततः प्रविशति दृष्टो (१) विदूषकः] ।

विदू । ही ही ! भो ! भो ! दिट्टिआ चिरस्स कालस्स उब्बसो-

(प) अथ कथं पुनर्महाराओ गन्तुमिच्छति ? ।

(फ) प्राप्त-सहचरो-सङ्कतः पुलकप्रसाधिताङ्कतः ।

स्वेच्छा-प्राप्तविमानको विहरति हंसयुवकः ॥

(१२४) अचिरिति ।—हे खेलगमने ! लीलाविलासान्वितगमने । उवंशि ! अचिरप्रभाणां विद्युतां विलसितैः दीप्तिभिः पताकिना पताकान्वितवत् प्रतीयमानेन । सुरकार्मुकमेव अभिनवं नूतनं चित्रम् आलिख्यं तेन शोभते यत्नेन । पयोमुचा मेघेन । मञ्जुभाषिणी वृत्तम् ।

(१२५) प्राप्ति ।—प्रसाधितं भूषितम् । स्वेच्छयैव प्राप्तं विमानं यानं येन सः, अभिलाषोपगोतव्योमयाः, यद्वा—स्वेच्छया ईश्वरेच्छया प्राप्तो विगिष्टो मानः प्रियासङ्गालिङ्गनादिजन्य उत्कर्षो येन तथोक्तः, हंसयुवकः विहरति स्वेच्छया परिभ्रमतीत्यर्थः ।

(१) उवंशीसहितराजागमनतो दृष्टः ।

सहास्रो तस्य भवं रात्रा शंदण वष-प्यमुहेसुं प्यदेसेसुं विहरिष्य
 प्यडिणित्तो णभरं । दाणिं सकज्जाणुसासणे प्यइदिमंडलं
 अणुरज्जघ्नतो रज्जं करेदि । आं ! संताणभं वज्जिअ ण से
 किंपि सोअणोभं । अज्ज तिथिविसेसो त्ति भअवदीणं
 गंगा-जउणाणं सलिलेसुं देईए सह किदाहिसेओ संपदं
 उअअरिअं प्यविटो ; ता जाव अलंकरणोअमाणस्स अंगाणु-
 लेअण-मज्जभाई भादुओ होमि । (क) (२)

[नेपथ्ये] । हहो ! हहो ! एमो जलंत रत्त-तालवेंट-
 पिधानं णिक्खिअ णीअमाणो अक्खुरा-विरह्दिदेण मउलि-
 रअणदाए प्यओइदो मणी आमिससंकिणा गिहेण
 आक्खित्तो । (ख) (३)

(क) हो ही । भां ! भो ! दिष्टा चिरत्न कालस्य उर्वशीसहायसत्रभवान्
 राजा मन्दनवन-प्रभुखेषु प्रदेशेषु विहृत्य प्रतिनिष्ठो नगरम् । इदानीं स्वकाव्यानुशासने
 प्रकृतिसङ्घनमुरञ्चयन् राज्यं करोति । आं ! सन्तानकं वर्जयित्वा नास्य किमपि
 आचनोयम् । अथ तिथिविशेष इति भगवत्योर्गङ्गायमुनयोः सलिलेषु देव्या सह
 कृताभिवेकः साम्प्रतमुपकारिकां प्रविष्टः ; तत् यावदलङ्घयमाद्यत्प्राणुलेपनमाख्य-
 भागी भ्राता भवानि ।

(ख) हा धिक् ! हा धिक् ! एव ज्वलन् रक्ततालवन्तपिधानं निषिष्य
 नोयमानोऽसुरा-विरहितेन मौलिरवतायां प्रयोजितो मणिः आनिषशङ्किना शूत्रेण
 आच्छिन्नः ।

(२) सन्तानकमपत्य, निरपत्यता एव अस्य शीचनीया, अन्यथा सर्वमेव
 प्रक्षय्यमिति भावः । कृताभिवेकः कृतस्नानः । उपकारिकां राजभवनम् ।
 अलङ्घयमाद्य रात्रः, अङ्गानुलेपनमाख्यभागी राज्ञा व्यवहृतचन्दनमाख्यावशिष्ट-
 चन्दनमाख्यभागी ।

(३) हहो ! इत्यादि ।—रक्ततालवन्तपिधानं रक्ततालवन्तकपावरणं निषिष्य
 अपत्यार्थं । असुरसा उर्वशीा विरहितेन राज्ञा मौलिरवतायां प्रयोजितः शूद्रामणिः
 कृत इत्यर्थः ।

विद् । [आकष्यं] । अञ्चाहिदं ! अञ्चाहिदं ! (४) परम-
बहुमदो क्वु सो वअस्सस्स संगमणीओ णाम चूडामणी । अदो
क्वु असमत्तणेवच्छो ज्जेव तत्तभवं आसणादो ज्जेव उत्थिदो ;
ता पासपलिवत्ती होमि । (ग)

[इति निष्कान्तः] ।

[प्रवेशकः] । (५)

[ततः प्रविशति राजा सूतः कञ्चुक्कि-रेचकौ (६) परिजनश्च] ।

राजा । रेचक ! रेचक !—

आत्मनो बधमाहर्त्ता क्कासी विहग-तस्करः ।

येन तत्प्रथमं स्तीयं गोसुरेव गृहे कृतम् ? ॥ (७)

किरातः । एसो अग्गमुह-लग-हेमसूत्तेण मणिणा अणुरज्ज-
अंतो बिअ आआसं पारब्भमदि । (घ)

राजा । पश्यामि एनम् ।—

असौ मुखालम्बित-हेमसूत्रं

बिभ्रन्मणिं मण्डल शोभनचारः ।

(ग) अत्याहितम् ! अत्याहितम् ! परमबहुमतः खलु स वयस्यस्य सङ्गमणीयो
नाम चूडामणिः । अतः खलु असमाप्तनेपथ्य एव तत्रभवान् आसणादेव उत्थितः ;
तत् पाशंपरिवर्त्तो भवामि ।

(घ) एषोऽयमुखलग्र-हेमसूत्रेण मणिना अणुरज्जयन्निव आकाशं परिभ्रमति ।

(४) “अत्याहित महातीतिः कर्म जीवानपेक्षि च” इत्यमरः ।

(५) प्रवेशक इति ।—तद्गच्छं यथा दर्पणे ।—“प्रवेशकोऽनुदात्तोर्क्य
गोचपावप्रयोजितः । अङ्कयान्तविज्ञेयः शेषं विष्कम्भके यथा ॥” इति ।

(६) रेचक इति किरातस्य नाम ।

(७) आत्मन इति ।—बधम् आहर्त्ता आहरणकारी, स्वकर्मणा आत्मविनाश-
कारी इत्यर्थः, विहगश्चासौ तस्करश्चेति विहगतस्करः । येन गोसुरेव रक्षकस्यैव गृहे
तदेव प्रथमं स्तियं चौर्यं कृतम् । अणुदुप् कृतम् ।

अलात-चक्र-प्रतिमं विहङ्ग-

स्तद्रागलेखा-बलयं तनोति ॥ (८)

कथय, किं खलु अत्र कर्त्तव्यम् ? ।

विहू । [उपेक्ष्य] । भो ! अलं एतत् विद्याए ; एषो अवराहो सासणौयो । (७)

राजा । सम्यगाह भवान् । धनुर्धनुस्तावत् ।

परिजनः । जं भद्रा आस्यवेदि । (८)

[इति निष्क्रान्तः] ।

राजा । न दृश्यते हि विहगाधमः ।

विहू । इदो इदो दक्षिणंतरेण चलितो सउष्ण-
हृदासो । (९)

राजा । [दृष्ट्वा] । इदानीम् ।—

प्रभाप्रह्वितेनासौ करोति मणिना खगः ।

अशाकस्तवकेनैव दिष्टुखस्यावतंसकम् ॥ (९)

यवनी । [धनुर्दला प्रविश्य] । भद्रा ! एदं ससरं चाबं । (१०)

राजा । किम् इदानीं धनुषा ? बाणपथातीतः क्रव्य-
भोजनः । तथा हि ।—

(७) भोः । अलमत्र वृत्तया ; एषोऽवराहो सासणौयोः ।

(८) यत् भर्ता आज्ञापयति ।

(९) इत इता दक्षिणान्तरेण चलितः प्रकुण्डतामः ।

(१०) भर्तः ! इदं ससरं चापम् ।

(८) असाविति ।—मखलश्रीप्रचारः मखलमत्या श्रीप्रगामी असौ विहङ्गः
मुखे आलम्बितं लम्बमानं हेमसूत्रं यस्य ते तथाभूतं मखिं विधत् चारयन् अलातचक्र-
प्रतिमं दग्धाकारधनिश्रितमखलमिव तस्य मखे; रामस्य या लेखा तस्या बलयं
अखलं तनीति जनयति । उपजातिः इतम् ।

(९) प्रभेति ।—असौ खगः प्रभवा मासा पञ्चवितेन विहृतेन सजातपञ्चवेन

आभाति मणिविशेषो दूरमिदानीं पतस्त्रिणा नौतः ।

नक्तमिव लोहिताङ्गः पुरुष घनच्छेद-सम्पृक्तः ॥ (१०)

आर्य्य तालव्य ! । (११)

कञ्चुको । आज्ञापयतु देवः ।

राजा । मद्दचनादुच्यन्तां नागरिकाः,—“सायं निवास-
हृत्वाग्रे विचीयतां विहगाधमः ।”

कञ्चु । यथा आज्ञापयति देवः ।

[इति निष्क्रान्तः] ।

विद् । भो ! विस्मयीश्वदु भवं संपदं । कहिं गदो मणि-
कुंभीलश्रो (१२) भवदो सासणादो मुंचिस्सदि ? । (भ्र)

[इति उपविशतः] ।

राजा । वयस्य !—

रत्नमिति न मे तस्मिन् मणौ प्रयासो विहङ्गमोत्क्षिप्ते ।

प्रियया तेनास्मि सखे ! सङ्गमनीयेन सङ्गमितः ॥ (१३)

(भ्र) भोः । विश्राम्यतु भवान् साम्यतम् । कुत्र गतो मणिकुम्भिलको भवतः
सासनात् मोक्ष्यति ? ।

वा अशोकस्तत्रकेनेव तद्वन प्रतोयमानेन इत्यर्थः । दिङ्मुखस्य अवतंसकं शिरोभूषणं
कराति । अगुष्टम् इत्यम् ।

(१०) आभाति मणिविशेष इत्यादि ।—इदानीं पतस्त्रिणा पक्षिणा दूरं नौतः
मणिविशेषः महामणिः, नक्त रात्री, घनच्छेदसम्पृक्तो मेघखण्डाच्छादितः लोहिताङ्गः
पुरुष. सङ्कल्पपद इव (“लोहिताङ्गो महासुतः” इत्यमरः) आभाति शोभते ।
पुरुष इत्यत्र विभक्तिलोपच्छान्दसः । आर्य्या इत्यम् ।

(११) तालव्य इति कञ्चुकिनामधेयम् ।

(१२) “कुम्भिलका मण्डपदलस्करश्च मणिशुचः” इति कौषः ।

(१३) रत्नमिति ।—विहङ्गमेव पक्षिणा, उत्क्षिप्ते ऊर्ध्वं नीहे । सङ्गमनीयेन
सङ्गाम्ना । सङ्गमितः सङ्गं प्रापितः । आर्य्या इत्यम् ।

[ततः प्रविशति शरं मणिमादाय कञ्चुकी ।]

कञ्चुकी । जयति जयति देवः ।—

अनेन निर्भिन्नतनुः स बध्यो रोषेण ते मार्गणतां गतेन ।

प्राप्तापराधोचितमन्तरीक्षात् समौलिरजः पतितः प्रतप्नो ॥ (१४)

सर्वे । [विषयं रूपयन्ति] ।

कञ्चु । अभिप्रक्षालितोऽयं (१५) मणिः कस्मै प्रदीयताम् ? ।

राजा । रेचक ! गच्छ, कौषपेटके (१६) स्थापयैनम् ।

किरातः । जं भट्टा आस्रवेदि त्ति । (ज)

[इति मणिमादाय विक्रान्तः] ।

राजा । [तालव्यं प्रति] । आर्य्य ! जानाति भवान् कस्य
अयं वाण इति ? ।

कञ्चु । नामाङ्कितो दृश्यते ; नात्र मे वर्णविभावनसद्वा
दृष्टिः ।

राजा । तदुपश्लेषय शरं यावत् निरूपयामि ।

विदू । किं भवं विचारयति ? । (ट)

राजा । शृणु तावत् प्रहर्तुर्नामाक्षराणि ।

विदू । अवह्निदोम्हि । (ठ)

(ज) यद्गर्ता आज्ञापयति इति ।

(ट) किं भवान् विचारयति ? ।

(ठ) अवह्नितीऽपि ।

(१४) अनेनेति ।—बध्नमङ्कितोति बध्यः स पतप्नो पत्नौ मार्गणतां गतेन वाणत्वं
प्राप्तेन तत्र अनेन रोषेण निर्भिन्नतनुः विदारितशरीरः सन्, प्राप्तापराधोचितं यथा
स्यात् तथा प्राप्तापराधमदृष्टदृष्टं यथा तथेत्वर्थः, अन्तरीक्षान् समौलिरजः
पतितः । अत्र कौषथ्यैव शरत्वसम्भावनयोत्प्रेक्षाकारः । उपजातिः इत्यम् ।

(१५) अभिप्रक्षालितः परिधौतः ।

(१६) कौषपेटके भाष्यागारान्तर्वसिनि वंशादिनिर्मिते पेटिकाख्यपात्रे ।

राजा । [वाचयति] ।—

उर्वशी-सम्भवस्यायमैलसूनोर्धनुषतः ।

कुमारस्त्रायुषो वाचः संहर्त्ता द्विषदायुषाम् ॥ (१७)

विद् । दिष्टिषा संताणेण ववृदि भवं । (उ)

राजा । कथमेतत् ! सखे ! अन्यत्र नैमिषियसत्रादवियुक्तोऽहमुर्वश्या ; (१८) न कदाचिदपि तत्रभवती गर्भाविर्भूत-दोहदा अपि उपलक्षिता ; कुत एव प्रसूतिः ! किन्तु,—

आनील-चूचुकाग्रं लवलीफल-पाण्डुराननच्छायम् ।

कतिचिदहानि शरीरं श्लथवलयमिवाभवत्तस्याः ॥ (१९)

विद् । मा भवं माणुषीधमम् उब्बसीए संभावेदु । प्पभाब्र-गूढाइं देवचरिदाइं । (ढ)

राजा । अस्तु तावदेवं यथाऽऽह भवान् । पुत्रसंवरणे (२०)
क्वमिव कारणं तस्याः ? ।

(उ) दिष्ट्या सन्तानेन ववृते भवान् ।

(ढ) मा भवान् माणुषीधमम् उर्वश्यां सम्भावयतु । प्रभावमूढानि देव-चरितानि ।

(१७) उर्वशीति ।—अयं कुमारस्य युवराजस्य आयुषः आयुर्नामधेयस्य वाचः । आयुषः किम्भूतस्य ? उर्वशीसम्भवस्य उर्वशीगर्भजातस्य, ऐलसूनोः इलानाको बुधेन परिगृहीता मनीः कन्या तस्या अपत्यं पुमान् ऐलः पुरुवाः, तस्य मनीः पुत्रस्य, तथा धनुषतः प्रशस्तधनुषारिणः इत्यर्थः । वाचः किम्भूतः ? द्विषतां शत्रूणां ['द्विषोऽनिवे' (३।४।१३१पा०) इति शब्दः] आयुषां संहर्त्ता । अलुप्तु इत्यम् ।

(१८) “अनिमिष्यावियुक्तोऽहमुर्वश्या” इति पाठे—अनिमिषी देवव्रिता ।

(१९) आनीलिति ।—आनीलम् ईषत् कृष्णवर्णं चूचुकाग्रं कुचायदेशः यत्र ताड्यम्, “आविलपयोधरायम्” इति पाठे—आविल मलिनम् । लवली 'गोधाड' इति भाषा, तस्याः फलवत् पाण्डुरा ज्ञाननच्छाया यत्र ताड्यम् । श्लथं शिथिलं वलयं कारभूषणं यत्र ताड्यम् । आख्यां इत्यम् ।

(२०) संवरणं सङ्गीपनमिति यावत् ।

विदू। मा बुद्धिं मं रात्रा परिहरिस्सदि स्ति । (ष)

राजा । कृतं परिहासेन ; चिन्धताम् ।

विदू। को देवरहस्याहं चिन्तिस्सदि ? । (त)

कञ्चुकी । [प्रविशति] । जयति जयति देवः । देव ! एषा खलु
श्ववनाश्रमात् भार्गवी कुमारमादाय आयाता तापसी देवं
द्रष्टुमिच्छति ।

राजा । उभयमपि अविलम्बितं प्रवेशय ।

कञ्चुकी । तथा । [इति निर्गम्य तापसीसहितं कुमारमादाय प्रविष्टः] ।

विदू। णं क्लु एसो खत्तिअ-कुमारी, जस्स णामांकिदी
गिहलक्खवेही णाराओ (२१) उअलही । तथा हि भवदी बहु
अणुकरेदि । (थ)

राजा । एवमेतत् ।—

वाष्यायते निपतिता मम दृष्टिरस्मिन्

वात्सल्यबन्धि हृदयं मनसः प्रसादः ।

सञ्ज्ञातवेषथुभिरुज्झितधैर्य्यवृत्त-

मिच्छामि चैनमदयं परिरब्धुमङ्गैः ॥ (२२)

(ष) मा इहां मां राजा परिहरिष्यतीति ।

(त) को देवरहस्यानि चिन्तयिष्यति ? ।

(थ) ननु खलु एष अक्षयकुमारः, यस्य नामाङ्कितो गृध्रलक्ष्यवेधी नाराच
उपलब्धः । तथा हि भवती बहु अणुकरोति ।

(२१) नाराचः वाचमेदः ।

(२२) वाष्यायते इति ।—मम दृष्टिरस्मिन् वात्सल्ये निपतिता मतो वाष्यायते
वाष्यमुपसति इत्यर्थः, प्रगाढवाच्योदयेन आकुलीभवतीति यावत् । हृदयं चेतः वात्सल्यं
बध्नातीति वात्सल्यबन्धि प्रेमातिशय्युक्तम् । मनसः प्रसादः ; तथा अहम् उज्झितं स्वतः
धैर्य्यवृत्तं येन तादृशं उपलभित्यर्थः. एनं कुमारम् अदयं निर्दयं यथा स्नात तथा सञ्ज्ञातः
वेषथुभिः कल्पमानैः अङ्गैः परिरब्धुम् आङ्कितुमिच्छामि । वसन्मतिशक्तं वृत्तम् ।

कञ्चुकी । भगवति ! एवं स्थीयताम् ।

तापसीकुमारो । [यथोचितं स्थितौ] ।

राजा । [उपसृत्य] । भगवति ! अभिवादन्ये ।

ताप । महाराज ! सोमवसं धारयंतो होहि । [आत्मगतम्] ।

भी ! इमिणा अकथितो विस्वादी ज्जेव इमस्स राएसिणो
अत्तणो आऊसो अ ओरसो संबंधो । [प्रकाशं कुमारं प्रति] ।

जाद ! पणम गुरुं । (द)

कुमारः । [वाच्यगर्भमञ्जलिं बद्धा प्रणमति] ।

राजा । वत्स ! आयुष्मान् भव ।

कुमा । [स्रग्ध्रे रूपयित्वा स्वगतम्] ।—

यदि हार्दमिदं श्रुत्वा पिता ममायं सुतोऽहमस्येति ।

उत्सङ्गे वृद्धानां गुरुषु भवेत् कौटुम्भः स्नेहः ! ॥ (२३) ।

राजा । भगवति ! किम् आगमन-प्रयोजनम् ? ।

ताप । सुणादु महाराजो,—एसो दीहाऊ आऊ उब्बमीए
जादमेत्तो ज्जेव किंपि णिमित्तं अवेक्खिअ मम हत्थे स्यासी-
किदो । जधा (जं) खत्तिअस्स कुलोणस्स जादकम्मादिविहाणं,
तं से तत्तभवदा चवणेण सब्बं अणुद्धिदं ; दाणिं गिहोदविज्जो
धनुब्बेए अ विणोदो । (ध) (२४)

(द) महाराज ! सोमवसं धारयन् भव । भी ! अनेन अकथितोऽपि विज्ञात
एवाद्य राजर्षेरात्मन आयुषश्च औरसः सम्बन्धः । जात । प्रणमन्ऽगुरुम् ।

(ध) श्रुणोत महाराजः,—एष दीर्घायुरायुर्वृद्ध्या जातमात्र एव किञ्चपि
निमित्तम् अवेत्स्य मम हस्ते न्यासीकृतः । यथा (यत) चक्षुरियस्य कुलीनस्य जात-

(२३) यदि हार्दमिदमित्यादि ।—अयं मम पिता, अहमस्य सुतः इति,
वचनमिति शेषः, श्रुत्वेव यदि इदम् ईदृशं, हार्दं स्नेहः, (“प्रेमा ना प्रियता हार्दं
प्रेम स्नेहः” इत्यमरः), सञ्जायेत इति शेषः, अनिर्वचनीयानन्दोदयः स्यादिति
भावः, तदा उत्सङ्गे वृद्धानां कौटुम्भे इति गतानामात्मजानां गुरुषु पित्रादिषु
कौटुम्भः स्नेहो भवेत् ! इति विचारयितुमपि न शक्नोमीति भावः । आर्या वृत्तम् ।

राजा । सनाथः (२५) खलु संहतः ।

ताप । अज्ज पुप्फ-फल-समिध्-कुस-णिमित्तं इसिकुमार-
एहिं सह गदेण इमिणा अस्समवास-बिरुद्धं समाचरिटं । (न)

विदू । कथं विअ ? । (प)

ताप । गहिदामिसो किल गिहो अस्सम पादव-सिहरे
णिलीयमाणो लक्खीकिदो वाणस्स । (फ)

राजा । ततस्ततः ? ।

ताप । तदो उअलह-बुत्तंतेण भअवदा चवणेण अहं समा-
दिट्ठा,—“णिज्जादेहि एदं उब्बसीइत्ये आसं” त्ति । (२६) ता
इच्छामि उब्बसीं पेक्खिटुं । (ब)

राजा । तेन हि आसनमनुगृह्णातु भगवती ।

[प्रेष्योपनीतयोरामनयोऽपविष्टौ] ।

कर्मादिविधानं, तदस्य तत्रभवता अथनेन सर्वमनुष्ठितम् ; इदानीं गृहीतविद्यो
अनुवेदे च विनीतः ।

(न) अद्य पुष्प-फल-समित-कुश-निमित्तम् ऋषिकुमारकैः सह गतेन अनेन
आश्रमवासविरुद्धं समाचरितम् ।

(प) कथमिव ? ।

(फ) गृहीतामिवः किल गृध्रः आश्रमपादपशिखरे निलीयमानो लक्ष्मी-
कृतो वाचस्य ।

(ब) तत उपलब्ध-इमान्नेन भगवता अथनेन अहं समादिष्टा,—
“निर्यातयेनम् उर्वशीइत्ये आसम्” इति । तदिच्छामि उर्वशीं प्रेषितुम् ।

(२४) विनीतः शिथिलः ।

(२५) सनाथः सप्रभुक्कः प्राप्नोपयुक्ताश्रय इत्यर्थः, अनुवेदो हि इदानी-
मुपयुक्ताश्रयप्राप्तः नाथवान् सञ्जात इति भावः ।

(२६) निर्यातय प्रत्यर्पय । “दाने आसार्पणे वैरशुद्धौ निर्यातनं मतम्”
इति मुक्तावली । आसं निवेपम् । “बिज्जादेहि” इत्यथ “विष्पादेहि” (प्रां)
“निष्पादय” (सं) इति पाठे—निधिप इत्यर्थः ।

राजा । आर्य्यं ताक्षव्य ! आङ्गयताम् (२०) उर्वशी ।

कञ्चु । यदाज्ञापयति देवः । [इति निष्क्रान्तः] ।

राजा । [कुमारमबलीक्य] । एष्ट्येहि वत्स !—

सर्वाङ्गीणः स्वर्गः सुतस्य किल तेन मामुपनतेन ।

प्रज्ञादयस्व तावच्चन्द्रकरचन्द्रकान्तमिव ॥ (२८)

ताप । जाट ! णंदेहि पिदरं । (भ)

कुमारः । [राजानमुपसर्पति] ।

राजा । [चालिञ्च] । वत्स ! प्रियसखं ब्राह्मणमविशङ्कितो
वन्दस्व ।

विद् । किं त्ति मे संकादि ? अस्मम-वास-परिचिदा ण किं
एदस्स साहामिआ ? । (म) (२९)

कुमा । [सखितम्] । तात ! वन्दे ।

विद् । सोत्थि भवदो, बडुदु भवं । (य)

[ततः प्रविशति उर्वशी कञ्चुकी च] ।

कञ्चु । इत इतो भवती ।

(भ) जात । नन्दय पितरम् ।

(म) किमिति मे शङ्कते ? आश्रमवासपरिचिताः न किम् एतस्य
ग्राखान्दगाः ? ।

(य) खल्वि भवते, वडुतां भवान् ।

(२०) “आङ्गयताम्” इत्यत्र “उच्यताम्” इति क्वचित् पाठः ।

(२८) सर्वाङ्गीण इति ।—सुतस्य तनयस्य स्वर्गः सर्वाङ्गीणः किल निश्चये,
सर्वाङ्गव्यापी इत्यर्थः, सर्वदेष्टे पुलकसञ्चारकारोति यावत् । उपनतेन दत्तेनेत्यर्थः,
तेन स्वर्गेन चन्द्रकरचन्द्रकान्तमिव मां प्रज्ञादयस्व मामानन्दितं कुब इत्यर्थः । अत्र
उपमाखण्डारः, आर्या उक्तम् ।

(२९) आश्रमवासकालेऽनेन बह्वी वानरा दृष्टाः, तदयं मामाखीक्य
कथं शङ्कियते ? येन हि बहुशी मर्कटाः प्रखञ्जीकृताः, तस्य किं महर्शनेन
भौतिकल्पयते ? ।

उर्वशी । [प्रविश्य चतुर्थोक्त्य च] । को एव क्व एसो कणभ्र-
वीठीबविष्टो महाराएण संजमोभमाण सिहंडओ चिट्टि ? (३०)
[तापसो दृष्टा] । अम्हे ! सञ्जवदीसहितो पुत्तओ मे आऊ !
महंतो क्व संबुत्तो ! । (२)

राजा । [विलोक्य] । वत्स !—

इयं ते जननी प्राप्ता त्वदालोकनतत्परा ।

स्नेहप्रसव-निर्भिन्नमुद्बुद्धन्ती स्तनांशुकम् ॥ (३१)

ताप । जाद ! एहि, पञ्चुवगच्छ मादरं । (ल)

[इति कुमारैश्च सह उर्वशीमुपसंपति] ।

उर्व । अळ्ळे ! पादबंदणं करेमि । (व)

ताप । वच्छे ! भर्तुणो बहुमदा होहि । (श)

कुमा । अम्ब ! अभिवादये ।

उर्व । वच्छे ! पितरं आराधयंतो होहि । [राजानं प्रति] ।

जेदु जेदु महाराओ । (घ)

राजा । स्वागतं पुत्रवत्यै ? इत आस्यताम् ।

(२) को एव खलु एव कनकपीठीपविष्टो महाराजिन संयम्यमानशिशुस्यक-
सिद्धति ! अहो ! सत्यवतीसहितः पुत्रको मे आयुः ! महान् खलु संवत् । ।

(ल) जात । एहि, प्रत्युपगच्छ मातरम् ।

(व) आर्य्ये ! पादवन्दनं करोमि ।

(श) वत्से ! भर्तुर्बहुमता भव ।

(घ) वत्स ! पितरमाराधयन् भव । जयति जयति महाराजः ।

(३०) महाराजिन संयम्यमानशिशुस्यकः महाराजिन सम्बन्धमानकाकपञ्चः,
विन्यस्यमानशिशुस्यक इत्यर्थो वा, (“काकपञ्चः शिशुस्यकः” इत्यमरः) ।

(३१) इयमिति ।—वत्स ! त्वदालोकनतत्परा अत एव स्नेहान् यः
प्रसवः दुग्धहरणं तेन निर्भिन्नं स्तनांशुकमुद्बुद्धन्ती धारयन्ती इयं ते जननी
उर्वशी प्राप्ता । अनुष्टुप् वृत्तम् ।

उवं । अज्जा ! उपविशध । (स)

सर्वे । [यथोचितम् उपविष्टाः] ।

ताप । बच्छे ! गिहोदबिज्जो आज्ज संपदं आउधकवचात्तुहो संवुत्तो । एसो भत्तुणो समक्वं णिज्जादिदी सहिहत्थणिक्वेवो (मए तुह हत्थे णिक्वेवो) ता तुह्मेहिं बिसज्जिदं अत्ताणं इच्छामि ; उपरुज्जइ मे अस्सम (वास) धम्मो । (इ) । (३२)

उवं । कामं चिरस्स (पेक्खिअ विरहुक्कंठिदन्हि ण उण धम्माबरोहे बट्ठिदं) अज्जउत्तं पेक्खिअ अवहिदहिअएण जुज्जदि पुणो अस्समधम्मं विभावित्तुं । ता गच्छदु अज्जा पुणो बि दंसणाअ । (ज)

राजा । आर्य्ये ! तत्रभवते श्ववनाय मम प्रणामम् आवेदयिष्यसि ।

ताप । एब्बं भोदु । (क)

कुमा । आर्य्ये ! सत्यमेव निवर्त्तनम् ? इतो मामपि नेतु-
मर्हसि ।

(स) आर्याः ! उपविशत ।

(इ) बन्धे ! गृहीतविद्यः आयुः साम्प्रतम् आयुधकवचाहं संवृतः । एष भर्तुः समक्षं निर्यातितः सखीहस्तनिक्षेपः (मया तव हस्ते निक्षेपः) तत् युष्माभिविंसर्जितमात्मानमिच्छामि ; उपरुध्यते मे आश्रम (वास) धर्मः ।

(ज) कामं चिरस्स (प्रेत्य विरहोत्कण्ठिताऽस्मि न पुनर्धर्मावरोधे वर्त्तितुम्) आर्य्यपुत्रं प्रेत्यावहितहृदयेन युज्यते पुनराश्रमधर्मं विभावयितुम् । तत् गच्छतु आर्या पुनरपि दर्शनाय ।

(क) एवं भवतु ।

(३२) विसर्जितमात्मानमिच्छामि ।—विसर्जितं त्यक्तं, जमनाय अनुमत-
मित्यर्थः, भवदनुज्ञया पुनः वनं गन्तुमिच्छामि इति भावः । आश्रमधर्मं उपरुध्यते
बहुक्षणमाश्रमपरित्यागात् आश्रमोचितधर्मस्य व्याधातो भवति इत्यर्थः ।

राजा । अयि वत्स ! उषितं त्वया पूर्वस्निग्धाश्रमपदे, तव
द्वितीयमपि अध्यासितुं समयः । (३३)

ताप । जाद ! गुरुणी वप्रकं अणुचिदु । (ख)

कुमा । तेन हि ।—

यः सुप्तवान् मदङ्गे शिखण्ड-कण्डूयनोपलब्धसुखः ।

तं मे जातकलापं प्रेषय शितिकण्ठकं शिखिनम् ॥ (३४)

ताप । एब्धं करेमि । (ग)

उवं । भगवदि ! पादवन्दनं करेमि । (घ)

राजा । भगवति ! प्रणमामि ।

ताप । सोत्यि सन्वाणं (भोदु तुङ्गाणं) । (ङ)

[इति निष्कान्ता] ।

राजा । सुन्दरि !—

अद्याहं पुस्त्रिणामग्नः सुपुस्त्रिण तवामुना ।

पौलोमीसम्भवेनेव जयन्तेन पुरन्दरः ॥ (३५)

उवंशी । [अर्त्वा रोदिति] ।

(ख) जात ! गुरोर्बन्धनमनुतिष्ठ ।

(ग) एवं करोमि ।

(घ) भगवति ! पादवन्दनं करोमि ।

(ङ) स्वस्ति सर्वेभ्यः । (भवतु युष्मभ्यम्) ।

(३३) त्वया पूर्वस्निग्धाश्रमपदे उषितं त्वया ब्रह्मचर्याश्रमवासः कृत इत्यर्थः ।
इदानीं तव द्वितीयमपि अध्यासितुं समयः गार्हपत्याश्रमप्रवेशमावसरः संवत्त इत्यर्थः ।

(३४) य इति ।—मदङ्गे मम क्रीडे । शिखण्डकण्डूयनेन चूडःकण्डूयन-
व्यापारेण उपलब्धं सुखं येन तादृशः । जातकलापम् उद्गतपिच्छम् । शितिकण्ठकं
नीलकण्ठम् । आर्यां व्रतम् ।

(३५) अद्येति ।—पुस्त्रिणां पुस्त्रवतानग्नः सृष्ट्यः श्रेष्ठः इत्यर्थः । पौलोमी-
सम्भवेन अशौगर्भजातेन, जयन्तेन तदाख्यदेवेन्द्रतनयेन । अतुष्टुपु व्रतम् ।

विद् । भो ! किं ए क्वु संपदं तयभोदी अस्सुमुहो संबुत्ता ? । (च)

राजा ।—

किं सुन्दरि ! प्ररुदिताऽसि ममोपनीते
वर्षास्थितेरधिगमात् स्फुरति प्रमोदे ।

पीनस्तनोपरि निपातिभिरर्पयन्ती

मुक्तावली-विरचनं पुनरुक्तमसौ ? ॥ (३६)

उर्व । सुणातु महाराज्ञी,—पढमं उण पुत्त-दंसण-समुत्थि-
देण आणंदेण विस्सुमरिदम्हि ; दाणिं महेदसकित्तणेण सो
अवधो मम हिअणण सुमरिदो । (छ)

राजा । कथ्यतां समयः ।

उर्व । सुणातु महाराज्ञी,—अहं पुरा महाराज-गहिद-
हिअआ गुरुसाव-संमूढा महेदेण अवधिं कदुअ अढ्भणु-
सादा । (ज)

(च) भो ! किं तु खलु साम्प्रतं तवभवतो अशुमुखो संवृता ? ।

(छ) श्रुत्वा तु महाराजः,—प्रथमं पुनः पुनश्च दर्शनसमुत्थितेन आनन्देन
विस्मृताऽसि ; इदानीं महोदरसङ्कीर्तनेन साऽवधिः मम हृदयेन आरितः ।

(ज) श्रुत्वा तु महाराजः,—अहं पुरा महाराजसदृशोऽसि तदा गुह्यशापसम्पूर्णा
महोदरेण अवधिं कृत्वा अभ्यनुज्ञाता ।

(३६) किं सुन्दरीत्यादि ।—हे सुन्दरि ! वर्षस्य कुलस्य (“वंशो वंशो कुले
वर्गे पृथक्स्यवयवाख्यनि । नासाविवरदेशेऽपि बाधमाख्यान्तरेऽपि च ॥” इति
कोषः) स्थितिः रक्षा येन तादृशस्य पुत्रस्य अधिगमात् लाभात्, पुत्रेषु सङ्गमैलनात्
इत्यर्थः, उपनीते मम प्रमोदे स्फुरति वर्द्धमाने सति पीनस्तनोपरि निपातिभिः
अस्लेर्नेत्रजलैः पुनरुक्तं यथा स्नात् तथा मुक्तावलीविरचनम् अर्पयन्ती मुक्ताहार-
विन्यासं कृतवती, मुक्ताफलसदृशानि अश्रुषुः पातयन्ती इत्यर्थः, किं प्ररुदिता-
ऽसि ? पुनश्च समागमजनिते आनन्दावसरे किं शोकस्य कारणम् ? इति भावः ।
वसन्ततिलकं इत्यम् ।

राजा । कथय किमिति ? ।

उवं । “जदा सो मम प्पिअसहो राएँसी तुइ समुप्पणस्स पुत्तअस्स मुहं पेक्खिस्सट्ठि, तदा मम समीवं तुए आअंतब्बं”ति । तदा मए महाराअ-विआअ-भीरुदाए (जातमेत्तो एव्व विज्जा-गमणिमित्तं अ) (चिरआल-संगमणिमित्तं अ) भअवदो अणवणस्स अस्समपदे एसो पुत्तओ अज्जाए संअवढीए हत्थे अत्तणा णिक्खित्तो । अज्ज उण पिदुणो आराहण-समत्थो संबुत्तो त्ति कदुअ णिप्पादिदो एसो दौहाऊ आऊ । एत्तिको मे महाराएण सह संवासो । (भं)

सर्वे । [विषाद नाटयन्ति] ।

राजा । [मोहमुपगच्छति] ।

सर्वे । आः ! समस्समदु समस्ससदु महाराओ । (ज)

कच्चु । संसाश्वंसितु महाराजः ।

विदू । अब्बन्हसं अब्बन्हस्य !! (टं)

राजा । [समाश्रय] । अहो ! सुखप्रतिबन्धिता दैवस्य ।—

आश्वसितस्य मम नाम सुतोपलब्ध्या

सद्यस्त्वया सह कश्चोदरि ! विप्रयोगः ।

व्यावर्त्तितातपरुजः प्रियमाश्वं वृक्ष्या

वृक्षस्य वेद्युत इवाग्निरुपस्थितोऽयम् ॥ (३७)

(भं) “यदा स मम प्रियसखो राजपिस्सवि समुत्पन्नस्स पुत्तकस्स मुहं प्रेक्षिथ्यते, तदा मम समीवं त्वया आगणव्यम्” इति । ततो मया महाराजविद्योग-भीरुतया (जातमात्र एव विद्यागमनिमित्तञ्च) (चिरकालसङ्गमनिमित्तञ्च) भगवतः परमस्य अणवणस्य अपदे एव पुत्तक आर्यायाः सत्यवत्या इति आत्मना निश्चितः । अथ पुनः पितुराराधनसमयेः संभ्रत इति क्त्वा निष्पादित एव दीर्घायुः आयुः । एतावानेव मे महाराजेन सह संवासः ।

(ज) आः ! समाश्रितु समाश्रितु महाराजः ।

(टं) अब्बन्हस्यम् अब्बन्हस्यम् !!

विद् । अन्नं सो अत्थो अणत्याणुबंधश्चो त्ति तक्केमि
(अत्यभवं देवराशो सन्नं अणुगाहइदब्बो) । (ठ) (३८)

उर्व । हा ! इदंमि मंदभाइणो । किद-विणअस्स तणअस्स
लंभाणंतरं सगारोइणेण अबसिद-कळां विप्पओअ-मुह्ठीं मं
महाराओ समत्यइस्सदि । (ड)

राजा । सुन्दरि ! मा मैवम् ।—

न हि सुलभ-वियोगा कर्तुमात्मप्रियाणि
प्रभवति परवत्ता शासने तिष्ठ भर्तुः ।
अहमपि तव सूनावद्य विन्यस्य राज्यं
विचरितमृगयूथान्याश्रयिष्ये वनानि ॥ (३९)

(ठ) अयं सोऽर्थोऽननुवन्नुक इति तर्क्यामि (अन्नभवान् देवराजः
स्वयमनुयाइयितव्यः) ।

(ड) हा ! इताऽस्मि मन्दभागिनी । कृतविनयस्य तनयस्य लम्भानन्तरं स्वर्गा-
रीइणेनावसितकार्या विप्रयोगमुखीं मां महाराजः समर्थयिष्यते ।

(३७) आश्रासितस्येति ।—इ कश्चोदरि ! सुतीपलब्ध्या पुत्रप्राप्ता,
आश्रासितस्य वंशस्थितिमुभावनाया प्राप्ताश्रासस्य मन लया सह अयं सद्यः
विप्रयोगः नाम सभावितवियोगः, नामेति सभावनायां, (“नाम प्राकाश्यसभाव्य-
क्रीधीपगमकृत्सने” इति कोषः), प्रथमास्वुहृष्ट्या व्यावर्त्ततातपक्वः निवृत्तातपक्वस्य
तिरोहितरौद्रमन्तापजदःखस्येत्यर्थः, (“घातपी रश्मिमावे स्यात् सूर्यरश्मौ च
इश्यते” इति कोषः), उच्यते वेद्यतः विद्युत्सम्बन्धी अपिरिव उपस्थितः प्राप्तः । अत्र
एकवाक्ये उपमानोपमेययोः सादृश्यादुपमालङ्कारः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(३८) “तत्रभवता बल्ललं गृह्णीत्व तपोवनं गन्तव्यमिति” इति पाठे—
“तत्रभवता बल्ललं गृह्णीत्वा तपोवनं गन्तव्यमिति” इति सं ।

(३९) नेति ।—सुलभो वियोगो विरहो यस्यां सा सुलभवियोगा परवत्ता
पराधीनता आत्मप्रियाणि आत्मनः अभिलषिताणि कर्तुं न प्रभवति, अतः भर्तुः
इन्द्रस्य शासने तिष्ठ । अहमपि अद्य तव सूनी तव पुत्रे राज्यं विन्यस्य विचरित-
मृगयूथानि वनानि आश्रयिष्ये, तनेषु गतिष्यामि इत्यर्थः । माङ्गिनी वृत्तम् ।

कुमारः । नाहति तातो महोक्ष-धारितायां धुरि दम्यं
नियोजयितुम् ।

राजा । अयि वत्स ! मामैवम् ।—

श्रमयति गजानन्यान् गन्धद्विपः कलभोऽपि सन्

प्रभवतितरां वेगोदयं भुजङ्गशिशीर्विषम् ।

भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं

न खलु वयसा जात्यैवायं स्वकार्यसहो गुणः ॥ (४९)

आर्य्य तालव्य !—

कञ्चु । आज्ञापयतु देवः ।

राजा । महचनादमात्यपर्वतं ब्रूहि,—“सन्ध्रियताम् आयु-
स्यतो राज्याभिषेकः ।”

कञ्चुञ्चौ । [द खेन निष्क्रान्तः] ।

सर्वे । [दृष्टिविघातं रूपयन्ति] ।

राजा । [आकाशमवलोक्य] । कुतो नु खलु भोः ! विद्युत्-
सम्पातः ? [निपुणमवलोक्य] । अये ! भगवान् नारदः !—

(४०) श्रमयति गजानन्यानित्यादि ।—गन्धद्विपः कलभोऽपि सन् शिशुरपि सन् चत्वारान् गजान् श्रमयति निवारयति, परिभवति इत्यर्थः । गन्धगल्लक्ष्यं यथा,— “यस्य गन्धं समाप्राय न तिष्ठन्ति प्रतिदिपाः । स वै गन्धगजो नाम नृपतंर्विजयावहः ॥” इति । तथा भुजङ्गशिशीः सर्पशिशीर्विषं वेगोदयं वेगोर्विषवेगैः “धातोर्धात्वन्तरमाप्ति-
र्विषवेग इति स्मृतः” । धातवश्च सप्त । यथा—“रसास्त्रसांसनेटोऽस्त्रिमज्जशकाश्चि
धातवः” इति । एवञ्च सप्तैव विषवेगा अपि भवन्ति । तद्वच्चानि च विषतन्त्रे यथा,
—“वेगो रोमाक्षमादो रचयति विषजः स्नेदवक्रोपश्रीषी । तस्मोर्हलत्परो हौ वपुषि
ज्जगयतो वर्षभेद-प्रवेपौ ॥ यो वेगः पक्ष्मोऽसौ नयननिवशता कण्ठभङ्गश्च द्विङ्गाम् ।
मष्टो जिह्वासमोहो नितरति च सति सप्तमी भक्षकश्च ॥” इति । उदय क्रूरम् अति-
तौष्कानित्यर्थः, सत प्रभवतितरां नारदसमर्थं भवति । अधिपतिः राजा बालावस्थोऽपि सन् सुवं प्रथिवीं परिरक्षितुं प्राप्तिसुमलं समर्थः खलु । अयं स्वकार्यसहः स्वकार्य-
सहायतंसमर्थो गुणः । न वयसा न तथोऽद्विजलितः परन्तु कास्त्रे । हरिषो वपुम् ।

गीरोचना-निकष-पिङ्ग-जटाकलापः
संलक्ष्यते शशिकलाऽमल-वीतसूत्रः ।
मुक्तागुणातिशय-सम्भृत-मण्डनश्री-
हैम-प्ररोह इव जङ्गम-कल्पवृक्षः ॥ (४१)

अर्घोऽर्घस्तावत् ।

सर्वं । इदं भगवदो अर्घं । (ढ)

[ततः प्रविशति नारदः] ।

नारदः । विजयतां विजयतां मध्यमलोकपालः । (४२)

राजा । भगवन् ! अभिवादये ।

सर्वं । भगवंं प्रणमामि । (ण)

नारदः । अविराहितौ दम्पती भूयास्ताम् ।

राजा । [अनान्तिकम्] । अपि नामैवं स्यात् ? [प्रकाशम्] ।

श्रीर्वशियः पुत्त्रो वः प्रणमति ।

नारदः । आयुषान् आस्तामयम् (एधि) ।

राजा । अयं विष्टरोऽनुगृह्यताम् । (४३)

(ढ) एतत् भगवतीऽर्घ्यम् ।

(ण) भगवन् ! प्रणमामि ।

(४१) गीरोचनेति ।—गीरोचना तथा निकषः कषणीपलः, लक्षणया निकषपाषाणोपरि घृष्टकनकरेखा तयोरेव पिङ्ग, कपिशो जटाकलापो यस्य स । तथा शशिकलावदमलं शुभं वीतसूत्रं यज्ञीपवीतं यस्य सः, भगवान् नारदः इति शेषः । मुक्तागुणैः मुक्ताहारैः अतिशयं सम्भृता अत्यर्थं वर्द्धिता मण्डनश्रीर्यस्य तादृशः, कल्प-वृक्षस्य सर्वप्रसूत्वात् तद् मुक्तागुणसङ्घावो बोध्यः ; हैमप्ररोहः सञ्जातस्वणाङ्कुरः जङ्गमः गमनशीलः कल्पवृक्ष इव संलक्ष्यते । अवोपमाऽलङ्कारः । वसन्ततिलकं वृक्षस्य ।

(४२) मध्यमलोकः मर्त्यलोकः, (“पुंसि स्मृतौ मध्यमलोकमर्त्यौ” इति कोषः) ।

(४३) विष्टरः आसनम्, (“विष्टरः कुशमुष्टो स्यादासनेऽपि महोरुह” इति कोषः), “वृक्षासनयोर्विष्टरः” (८।१।२३ पा०) इति निपातः ।

नारदः । [तथोपविष्टः] ।

सर्वे । [नारदमनूपविशन्ति] ।

राजा । [सविनयम्] । भगवन् ! किमागमनप्रयोजनम् ? ।

नारदः । राजन् ! श्रूयतां महेन्द्रसन्देशः ।

राजा । अवहितोऽस्मि ।

नारदः । प्रभावदर्शी मघवा वनगमनाय कृतबुद्धिं भवन्त-
मनुशास्ति ।

राजा । किमाज्ञापयति ? ।

नारदः । “त्रिकालदर्शिभिः आदिष्टः, सुरासुरविमर्दो भावो ;
भवांश्च सायुगोनः सहायः ; तेन न त्वया शस्त्रन्यासः कर्तव्यः ।
इयञ्च उर्वशी यावदायुस्ते सहधर्मचारिणी भवतु” इति । (४४)

सर्वे । [अपवाच्ये] । अम्हो ! सल्लं बिभ्र ह्रिभ्रआदो अव-
शीदं । (त)

राजा । परमनुगृहीतोऽस्मि परमेश्वरेण ।

नारदः । युक्तम् ।—

तव कार्यमसौ कुर्यात् त्वञ्च तस्यैष्टकार्यकृत् ।

सूर्यः संवर्द्धयत्यग्निमग्निः सूर्यं स्वतेजसा ॥ (४५)

[आकाशमवलीक्य] । रभ्से ! उपनीयतां मन्त्रेण सम्भृतः
कुमारस्याभिषेकसम्भारः ।

(त) अहो ! शल्यनिव हृदयादपनीतम् ।

(४४) त्रिकालदर्शिभिरित्यादि ।—सुराणां देवानामसुराणां दैत्यानाञ्च
विमर्दः सङ्ग्रामः । सायुगोनः संग्रामे युद्धे साधुः समरकृशलः । शस्त्रन्यासः शस्त्रत्यागः ।

(४५) तवेति ।—असौ महेन्द्रः । “तव कार्यमसौ” इत्यत्र “त्वत्कार्यं
वासवः” इति पाठान्तरम् । तस्य महेन्द्रस्य, इष्टकार्यकृत् प्रियकार्यसम्पादकः,
भव इति शेषः । सूर्याग्नी यथा परस्परं संवर्द्धयतः, तथा भवन्तावपि भवतामिति
भावः । अनुष्टुप् छन्दः ।

रश्मा । [कुमारस्य शिरसि कलसमावर्ज्यं] । रश्मे ! निर्वर्त्यतामस्य

नारदः । [कुमारस्य शिरसि कलसमावर्ज्यं] । रश्मे ! निर्वर्त्यतामस्य

रश्मा । [कुमारस्य शिरसि कलसमावर्ज्यं] । रश्मे ! निर्वर्त्यतामस्य

नारदः । [कुमारस्य शिरसि कलसमावर्ज्यं] । रश्मे ! निर्वर्त्यतामस्य

शेषो विधिः ।

रश्मा । [यथोक्तं निर्वर्त्यं] । वच्छ ! प्रणम भगवन्तं पितरौ

अ । (८)

कुमारः । [सर्वान् प्रणमति] ।

नारदः । स्वस्ति भवते ।

राजा । वंशवर्द्धनो (कुलधुरन्धरो) भव ।

उवं । पितृणो दे वभ्रणाणि हींतु । (९)

वैतालिकद्वयम् । [नेपथ्ये] ।

प्रथमः । विजयतां विजयतां युवराजः ।—

अमरमुनिरिवात्रिः सद्युरत्नेरिवेन्दु-

बुध इव शिशिरांशोर्बोधनस्येव देवः ।

तव पितुरनुरूपस्त्वं गुणैर्लोककान्ते-

रतिशयिनि समस्ता वंश एवाशिषस्ते ॥ (१०)

(९) अथमस्याभिषेकसम्भारः ।

(१०) वत्स ! प्रणम भगवन्तं पितरौ च ।

(११) पितृस्ते वचनानि भवन्तु ।

(१२) सम्भारः विल्ववल्मीकशक्तिकादिसामग्री ।

(१३) भद्रपौठे हेमादिमये आसने; तदुक्तं देवीपुराणे,—“हेमच राजतं ताम्रं चौरह्वयमयं च वा । भद्रासनं प्रकर्त्तव्यं सार्द्धद्वयसमुच्छ्रितम् ॥”

(१४) अमरेति।—बोधनो बुधः । “हेमा विजज्ञो बोधमश्नेन्दुपुत्रः” इति ब्रह्मजातकम् । देवी राजा, पुरुषा इत्यर्थः; (“राजा भद्रारक्तो देवः” इत्यमरः) । अनुरूपो योग्यः, भव इति शेषः । अतिशयिनि सर्वोत्कर्षशालिनि ते वंशे कुली एव समस्ता आशिषः, सन्तीति शेषः । मालिनी इत्यम ।

द्वितीयः ।—

तव पितरि पुरस्ताद्ब्रह्मभावा स्थितेयं
स्थितिमति च विभक्ता त्वय्यनाकल्प्यधैर्ये ।
अधिकतरमिदानीं राजते राजलक्ष्मी-
हिमवति जलधौ च प्राप्तोयेव गङ्गा ॥ (४९)

राजा । दिष्टिषा सखी पुत्रकस्य जुषराश-सिरीं पेक्लिष
भक्तुणो विरहे ण बट्टदि । (न)

सर्वं । साधारणो ज्जेव णो अद्भुदसो । [कुमारं इत्ते गृहीत्वा] ।

जाद ! जेड्ढमादरं बंदेहि । (प)

राजा । तिष्ठ, सममेव तत्रभवत्याः समीपं यास्यामस्तावत् ।

नारदः ।—

आयुषो यौवराज्यश्रीः स्मारयत्यात्मजस्य ते ।
अभियुक्तं महासेनं सेनापत्ये मरुत्वता ॥ (५०)

राजा । अनुगृह्येतोऽस्मि मघवता ।

नारदः । भो राजन् ! किं ते भूयः प्रियं करोतु
पाकशासनः ? ।

(न) दिष्ट्या सखी पुत्रकस्य युवराजश्रियं प्रेक्ष्य भर्तुर्विरहे न वर्तते ।

(प) साधारण एव नोऽभ्युदयः । जात ! जेड्ढमातरं वन्दस्व ।

(४९) तत्रेति ।—पुरस्तात् पूर्वं तव पितरि ब्रह्मभावा जातामुरागा सती स्थिता इयं राजलक्ष्मीः इदानीं पुनः स्थितिमति लोकमर्यादाऽभिज्ञे अनाकल्प्यधैर्ये अपरिमेशधैर्यशालिनि त्वयि विभक्ता सती हिमवति हिमालये जलधौ च समुद्रे च प्राप्तोया गङ्गेव अधिकतरं राजते श्रीभते, गुणवत्त एकस्य तव पितुराश्रये स्थिता राजलक्ष्मीः प्राक् यथा अश्रीभते, इदानीं त्वामपि गुणवत्तमाश्रयं प्राप्य गुणवदाश्रय-
व्यप्राप्त्या ततोऽप्यधिकतरं श्रीभते इति भावः । “ब्रह्मभावा” इत्यत्र “स्रष्टवतां” तथा “स्त्रिभवेधम्” इत्यत्र “स्त्रिभवेऽस्मिन्” इति पाठान्तरम् । अश्लिभी उक्तम् ।

(५०) आयुषो यौवराज्येति ।—ते चात्मजस्य आयुषो सायुर्मानधेयस्य

राजा। अतः परमपि प्रियमाह ? यति

पाकशासनः प्रसादं करोतु ततः,—

[मरतवाक्यम्] ।—

परस्पर-विरोधिन्वोरिकसंश्रय-दुर्लभम् ।

सङ्गतं श्री-सरस्वत्याभूयादुद्भूतये सताम् ॥ (५१)

अपि च ।—

सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यतु ।

सर्वः कामानवाप्नोतु सर्वः सर्वत्र नन्दतु ॥ (५२)

[इति निष्क्रान्ताः सर्वे] ।

इति श्रीकालिदासकृते विक्रमोर्वशीनामत्रोटके पञ्चमोऽङ्कः ।

यौवराज्यश्रीः बौवराज्यशोभा, मङ्गलता इन्द्रेण सेनापतेर्भावं; सेनापत्यं तत्र अभियुक्तं नियुक्तं, महासेनं कार्त्तिकेयं, आरयति स्युतिगोचरीकरोति । अत्र करपालङ्कारः । अनुष्टुप् वृत्तम् ।

(५१) परस्परिति ।—सतां साधूनामुद्भूतये उद्भवे परस्परविरोधिन्वोः श्रीसरस्वत्योरिकसंश्रये एकाधारे दुर्लभं सङ्गतं मेलनं भूयात्, विद्वांसो धनिनो भवन्तु इत्यर्थः ।

(५२) सर्व इति ।—दुर्गाणि दुःखानि । भद्राणि कल्याणानि । कामान् अभिलाषान् । सर्वत्र सर्वेच्छिन् स्थले सर्वेच्छिन् समये च नन्दतु आनन्दं प्राप्नोतु ।

इति पण्डितकुलपतिना श्रीमञ्जीवानन्दविद्यासागर-
भट्टाचार्येण विरचिता विक्रमोर्वशीव्याख्या ।

